

Новото начало.
Година
шестдесет
и четвърта
брой 2
2021 г.

ПЛАМЪК

Списание-алманах за литература,
изкуство и публицистика
Издание на Съюза на българските писатели
Основано от Гео Милев

СЪДЪРЖАНИЕ

ПАМЕТ

5	Николай Кирилов	ЛЮДМИЛ СТОЯНОВ
7	Люгмил Стоянов	ХОЛЕРА. Откъс от романа
12	Николай Христов	Редакционна бележка
13	Николай Христов	СТИХОТВОРЕНИЯ
16	Петър Караангов	Редакционна бележка
17	Петър Караангов	СТИХОТВОРЕНИЯ
21	Калин Донков	ЗА ПЕТЪР КАРААНГОВ
25	Прогрум Димов	ПЪРВАН СТЕФАНОВ ТРЯБВАШЕ ДА СТАНЕ НА 90
28	Първан Стефанов	СТИХОТВОРЕНИЯ

НОВА БЪЛГАРСКА ПРОЗА

34	Бисер Тошев	СТАРИЯТ ДЪБ. Разказ
37	Станко Нацев	ДЕН БЕЗ ЗАЛЕЗ. Разказ
40	Диана Атанасова	ПРИСЪДАТА. Разказ
43	Наталия Бояджиева	СИАН И КИТАЙСКАТА ПРИЗРАЧНА АРМИЯ (Из пътеписна книга за Китай „Светлина от Изтока“)
51	Мая Цекова	ПАРАДОКСИ

БЪЛГАРСКИ ПОЕТЕСИ

55	Катя Маринова	СТИХОТВОРЕНИЯ
----	---------------	---------------

58	Лиля Николова – Лиля Никол	СТИХОТВОРЕНИЯ
61	Джина Дунгова-Панчева	СТИХОТВОРЕНИЯ
64	Диана Янкулова	СТИХОТВОРЕНИЯ

ЛИРИЧНА ПОЩА

67	Василка Петрова-Хаджунана	ЕМИГРИРА БЪЛГАРИЯ. Стихотворение
68	Деньо Денев	СТИХОТВОРЕНИЯ

КРИТИЧЕСКИ ОТЗИВИ

74	Лалка Павлова	ДВА КРИТИЧЕСКИ ПОГЛЕДА: „За глага в поезията на Кирил Кагийски“. „За Балканската поема на Петър Анастасов“
87	Симеон Хаджикосев	ОКРИЛЯЩО ПОЕТИЧЕСКО СЪБИТИЕ. За стихосбирка на Минчо Минчев
92	Чавгар Добрев	ЖИВИ РАЗКАЗИ ОТ ВЧЕРА И ДНЕС „РАБОТИ ВИДЕНИ И ЧУТИ“ ВЧЕРА И ДНЕС. За книга на Дарина Герова
94	Людмила Григорова	ЗОВ ЗА КРАСОТА, ЗОВ ЗА ЛЮБОВ И ЧОВЕЧНОСТ. За стихосбирка на Димитър Христов
97	Деньо Денев	СВЕТЪЛ ДЪЖД ОТ МЕТАФОРИ. За книга на Милка Стоянова
98	Росица Чернокожева	КАК ДЕТЕТО ПРЕПОДРЕЖДА СВЕТА НА ВЪЗРАСТНИТЕ. Иван Цанев, Виктор Самуилов, Петя Кокушева
103	Огнян Стамболиев	ПРОЗРЕНИЯТА НА АЛЕКСАНДЪР ШУРБАНОВ. Думи за юбилейната книга на поета

НОВИ КНИГИ

106	Калин Донков	РИЦАРЯТ НА ПОЕЗИЯТА ПИШЕ НА РЪКА. За новата книга на Найден Вълчев
108	Найден Вълчев	СТИХОТВОРЕНИЯ

ХОРИЗОНТИ

111	Огнян Стамболиев	ДВЕ ГОЛЕМИ ИМЕНА В
ЕВРОПЕЙСКАТА ЛИТЕРАТУРА
Владимир Набоков
Марин Сореску
113	Владимир Набоков	ПОДЛЕЦ. Разказ
133	Огнян Стамболиев	„Стълба до Небето“ или Марин
Сореску на български.
85 години от рождението
на големия румънски
и световен поет
134	В превод на Огнян Стамболиев	14 СТИХОТВОРЕНИЯ
ОТ МАРИН СОРЕСКУ

НОВА КНИГА

142	Петър Атанасов Тодоров	ИЗ „ЗА КОРЕНИТЕ НА БЪЛГАРСКИЯ
ТРАГИЗЪМ“ – БЪЛГАРСКИЯТ
БЮРОКРАТИЗЪМ |
|------------|------------------------|--|
-

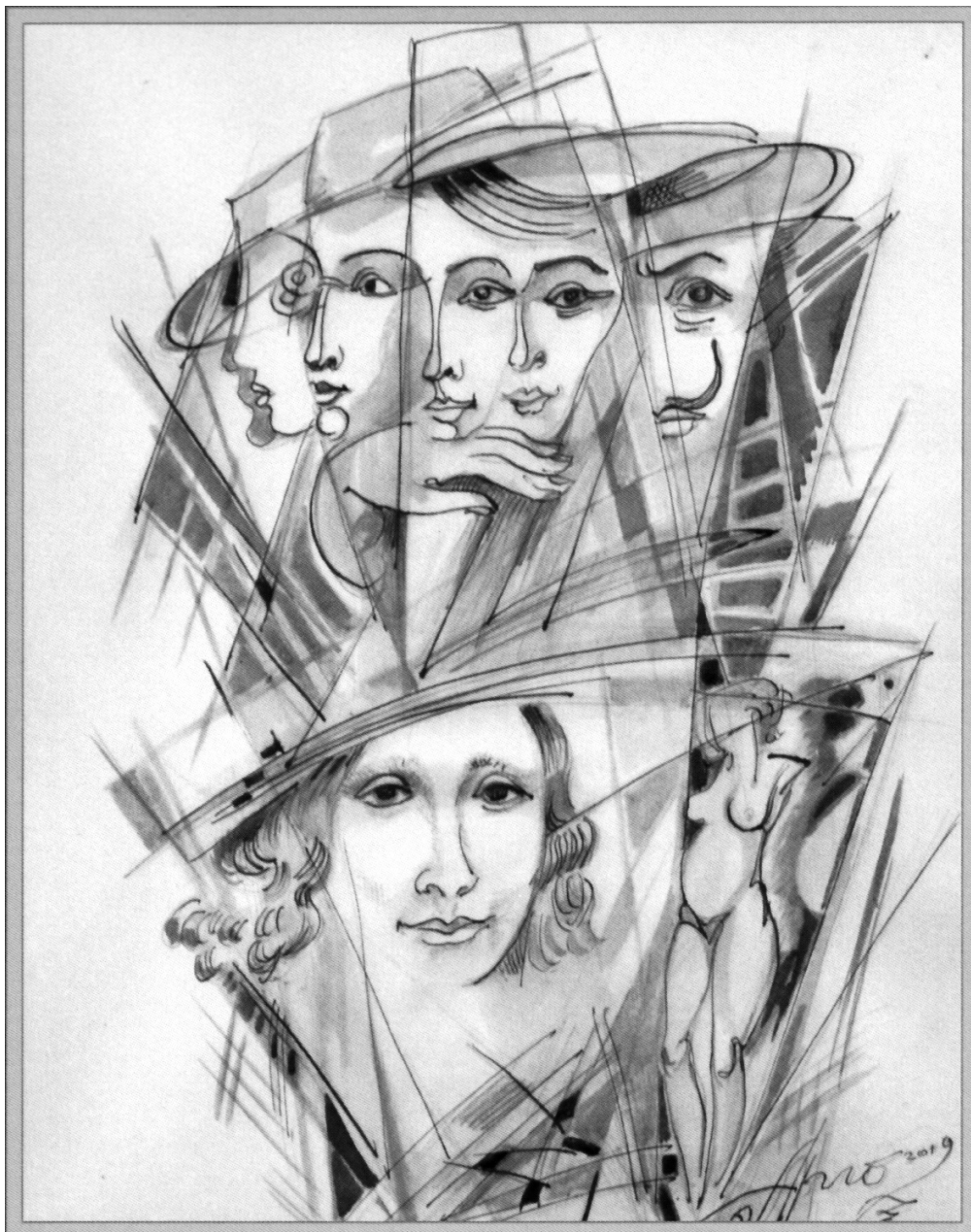
Настоящият брой излиза с финансовата подкрепа на Съюза на българските писатели.

Броят е илюстриран с творби на блягоевградския художник Аргир Манасиев (1939–2019).

На корицата:

Аргир Манасиев. „Църковни фрагменти“

Артур Манасиев • „Жени“

Памет

Николай Кирилов
ЛЮДМИЛ СТОЯНОВ

Стоянов, Людмил (псевд. на Георги Стоянов Златарев) (с. Ковачевица, Благоевградска област, 6.02.1886 – София, 11.04.1973). Учи в пловдивската гимназия, но не завършва поради недостиг на средства. През 1905 пристига в София и започва работа в Княжевските тухларни. Работи във в. „Пряпорец“ и в. „Балканска трибуна“ и се движи в средите на софийската литературна бохема. През Балканската и Междусъюзническата войни е редник, разболява се от холера, но оцелява. Участва в Първата световна война като артилерист и военен кореспондент. След края на войната се заема с активна публицистична, редакторска и творческа дейност. Участва в комитета на новосъздадения Театър „Студия“ (1923) заедно с И. М. Даниел, М. Арнаудов, Сирак Скитник, в редактирането на сп. „Везни“ заедно с Г. Милев (1919–1921), на сп. „Хиперион“ заедно с Ив. Рагославов и Т. Траянов (1921–1923), на вестниците „Преглед на антивоенното движение“ (1932–1933), „Щит“ (1933–1934), „Литературен преглед“ (1934–1935), на литературните сборници „Кормило“ (1933) и „Брог“ (1935). Взема участие в международните писателски конгреси в защита на мира в Париж (21–25 юни 1935) и в Магрид и Валенсия (27–30 юли 1937). Председател на Съюза на българските писатели (1946–1949), академик (от 1946). Член на Световния съвет на мира (1948). Един от основателите на Института за литература при БАН (1948) и негов директор (1949–1959).

Първата публикувана творба на Л. Стоянов – стихотворението „Косер войвода“ – излиза през 1905 в сп. „Македонски преглед“. През 1906 в сп. „Художник“ е отпечатан цикълът му стихотворения „Замръзнали цветя“, който е в духа на символистичната поезика. В този период Стоянов се движи в средите на Д. Дебелянов, Н. Лилюев, Д. Подвързачов, Ем. Попдимитров, К. Константинов, Ив. Йотов. Със символизма и героико-патриотичната тема са свързани и първите му стихосбирки – „Видения на кръстопът“ и „Меч и слово“. След Първата световна война Стоянов за известен период продължава модернистичните си търсения като редактор на Г. Милев в сп. „Везни“, а в контекста на опитите на няколко автори около сп. „Хиперион“ (Б. Дановски, Св. Камбуров-Фурен, Ив. Грозев)

създава граматически текстове с митологични и антични сюжети и с известен реформаторски характер спрямо съществуващата театрална практика – „Томирис“, „Аполон и Мидас“, „Антигона“.

От 1919 в печата започват да излизат и разказите на Стоянов, посветени на темата за войната и военното насилие – „Отмъщението на Рафаил Давидов“ (1919), „Чайлд Харолд“ (1919), „Милосърдието на Марса“ (1923), „Крайт на Лъкавишката съветска република“ (1930), („Против Аллаха“ (1933), които маркират отдалечаването на автора от „индивидуалистичната“ поетика на символизма и засилването на публицистичния, социално ангажиран елемент в творчеството му. През 1935 е публикувана автобиографичната му повест „Холера. Войнишки дневник“, също посветена на войната. Повестта е образец на баталистката, пацифистична проза, освободена от възвишения епически патос (присъщ например на някои от Йовковите военни разкази) и вписващ се в една световна литературна тенденция, чиито основни представители са Е. М. Ремарк („На западния фронт нищо ново“), А. Барбюс („Огънят“), Ъ. Хемингуей („Сбогом на оръжията“), Х. Бьол („Къде беше, Агам“), У. Уортън („Отбой в полунощ“). В повестта на Стоянов старателно е отстранен приключенският, „вълнуващ“ елемент, патриотичната приповдигнатост е туширана, за да изпълне реалното, отблъскващо, „натуралистично“ присъствие на войната.

Като израз на интересите на Стоянов към българската история през 1936 излиза и повестта „Мехмед Синап“, интерпретираща сюжет из епохата на кърджалийските метежи. Творбата влиза в художествен диалог с някои от Йовковите разкази и в известен смисъл с десетилетия по-късно появилия се „Летопис на смутното време“ на В. Мутафчиева. Специфична в жанровите си характеристики е и повестта „Сребърната сватба на полковник Матов“ (1947). Тя също е посветена на войната, но в същността си носи много от естетиката на пародията. Равносметката за живота на внезапно разболелия се Матей Матов всъщност представлява съпоставителната, пародийна игра между „величавата“ му, патетична визия за офицерството и войната и „домашната“ му, битова, гребнава война с жена му Йовка. Творбата отразява огорчението и скепсиса спрямо лозунгарския патриотизъм и измамността на милитаристката националистическа идеология.

Дейността на Стоянов включва и обширно публицистично творчество на литературни и обществени теми (статии за Хр. Ботев, Д. Дебелянов, П. П. Славейков, А. С. Пушкин, Г. Бакалов, Хр. Смирненски, Р. Ролан, А. Барбюс, Дж. Байрон и др.), както и редица преводи: от 1939 той оглавява колектив от преводачи към издателство „Ив. Г. Игнатов“, осъществил е първия превод на пълното събрание на съчиненията на А. С. Пушкин в 10 тома (1941-1942); през 1942 излиза неговият превод на събраните съчинения на М. Ю. Лермонтов в 5 тома; автор е и на преводи на отделни творби от У. Шекспир, Дж. Байрон, О. дьо Балзак, Н. В. Гогол, И. С. Тургенев, Л. Н. Толстой, Ф. М. Достоевски, А. П. Чехов и др.

Творби на А. Стоянов са преведени на много европейски езици.

Людмил Стоянов

ХОЛЕРА

Откъс от романа

– Какви са тия хора?

– Болни, господин старши.

– Какво си ги повлякъл? Чунким нашите са малко!

– Комендантът ги праца, господин старши.

– Кажу му да си ги търка о главата!

Този разговор се водеше между войника, наведен до вхога на палатката, и човека, който стоеше вътре пред слаб, опушен фенер и се ровеше в някакви книжа.

– Видиш ли ги тия списъци – обади се пак гласът, – вътре са общо живи и умрели, но кои са живи и кои умрели и дяволът не би познал.

– Благодарение че се намери тая кола, та ни докара – каза войникът. – Ето ги, оставям ги на вашите грижи.

Той ни помага да слезем. Сигнали на земята, ние чакаме благоволенieto на старшия.

Сухата земя е топла, приятна. Ние лежим по гръб срещу небето, гето звездите изскачат една по една.

Войникът се навежда повторно пред палатката.

– Хей, го виждане!

– Чакай, чакай – обажда се гласът отново. – Какво така се измъкваш като мокра сижимка! Чакай да видим какви са, откъде са, дали са за нас.

Най-после човекът излиза – широк, месест, с мазно лице, в бяла пресмулка. Фелдшерът.

– Я да видим. Ай завалийте, не ги бива. Какво, бе момчета, отде идете? Искам да му обясня, но той не слуша обясненията ми.

– Какво да ви правя? Докторът го няма. Хайде, утре ще ви зачислим, тая нощ прекарайте на тревата.

Добродушието му е грубо, лицемерно. С него той иска да прикрие своя страх, своето нехайство, своето чувство на отговорност и своя срам. Той прави бележка на коларя, че ни е взел в колата, когато знае, че за пренасяне на болни има специална кола.

– Да вземе човек да ти тропне едно наказание, та да помниш! – завършва той със скрит яд.

Коларят се оправдава, че ни кара от гвесте крачки, че подпоручикът не можел вече да ходи.

Фелдшерът ни сочи мястото, гето трябва да ноцуваме, недалеч от някакви ниски палатки, отдето иде заглушен шум, стонове и въздишки. Ние сме без воля, подчиняваме се на гумите му.

– Легнете до оная трънка, па се не боите. Хем ако ще ходите някъде нощеска, гледайте да бъде по-далеч, ей в оная стърнища.

– А няма ли кой да ни даде малко чай, например? От тая сутрин нищо не сме слагали в уста.

– А защо ви е чай? Вече е късно, кухните са угаснали. Утре, утре всичко ще се нареди.

Той се промъква в палатката си, през чиито пролуки иде слаба светлина от фенера му. После излиза и кашля продължително и гръмко по пътя, по който ние дойдохме.

Нещо се влачи към нас. Тежко, мъчително. Ние лежим по гръб върху топлата земя, с очи вперени в небето и мълчим. Но чувстваме, че нещо се тъпрузи, граци острата като четина трева, приближава.

– Милане, чуваш ли? Нещо шава.

Той не отговаря. Усещам гишането му и съм спокоен, че е жив. Тъй се тъпрузих аз на Голак, за да стигна до живи хора. Искам да се надигна, да видя какво е, но нямам сили. Изведнъж някой ме гръпва за крака и един изсъхнал глас се обажда:

– А бе, хора, вие живи ли сте?

Човекът се изравнява с нас. Не може ли да се различи изразът на лицето му, освен като неясен, настръхнал силует с безредна коса и шръкнали мустаци. Той е страшен; от време на време от очните му дупки проблясва бавна фосфоресцираща светлина, която скоро загасва. Гласът му е пресипнал, той иде издълбоко, като от кладенец.

– А, живи ли сте?

– Живи сме – отвръщам му аз, – ако това може да се нарече живот.

– Кога сте дошли?

– Тази вечер.

– Да сте знаели да бягате по-далече оттука.

– Че нали е божем болница.

– Болница... не болница, а живи гробища.

– Тъй ли?

– Виждате ли оная палатки? Пълни са с болни... и умрели. Умрелите са повече от живите – сутрин ги товарят на кола и ги заравят ей там в дерето... Трябва да има няколкостотин болни. Игат от всичките части, повечето лежат на открито. Мислите, че някой се грижи за тях?

– Предполагам.

– Не, изпращат ги тук да умрат.

Думите му гращят във въздуха – зловеци полуизядени.

Изад далечните планини се промъква слабо лунно сияние. Предметите разкриват своите неясни очертания. Човекът е изсъхнал, с разкопчана куртка, очевидно изоставен сам на себе си и на случая.

– Тогава, какво да се прави?

Той не чува думите ми, потънал в своите мисли. От другата ми страна подпоручикът лежи все още в безсъзнание, упоен сякаш от примамната глинеста миризма на смъртта.

Човекът се обажда едва чуто:

– Слушай, не можем ли... да избягаме?

Да избягаме? Тази мисъл е съблазнителна, но неизпълнима. Та ние сме трупове, ние можем само да лежим, да чакаме да ни прехвърлят от каруца в каруца, докато двете челюсти – горната и долната – се прилепят една о друга завинаги.

– Ти бъгнуваш, граги. Може да бяга само здравият, болният да си наляга парцалите.

– О-о-о-ох! – пъшка той. – Майчице-е-е, защо си ме рогила?

Той пълзи по-нататък. Прилича на огромно влечуго, на допотопно чудовище. Къде отива? Тревата съска под него, стенанията му се сливат с глухия ропот на холерния лагер. Най-сетне се изгубва.

– От кога лежим тук? – обажда се подпоручикът.

Той е отворил очи и гледа звездите. Съзнанието му се е прояснило, разсъждава нормално.

– Има-няма два часа... – успокоявам го аз. – Ще полежим още някой час. Добре, че земята е топла. Като съмне, ще поискаме да ни препратят в Църварица, при нашите хубостници.

– Добре, ти не ме оставяй.

– Как ще те оставя? Може ли такава нещo?

Оцърбеният месец се крие зад облак, лагерът се изпълва с лунен зрач. Мяркат се човешки сенки, едни прави, други приведени, охкащи, безпомощни.

Никому не мога да помогна и никой не може да ми помогне. Камъкът има повече самостоятелност, отколкото ние. За нас никой не мисли, ние сме само номера в списъците на фелдшера, утре може би ще ни натоварят на проста селска кол, с дълги нови жегли и ще ни заровят нейде в стърнищата.

Куражът ми се топи, в съзнанието ми нахлува сивият зрач на изчезването. Другарят ми не говори, той хърка тежко, в гърдите му отново почва някаква борба, събаряне на камъни или шум на изгарящи парцали. Следват няколко минути на тихо, нормално дишане, след което той почва отново да се дави. Аз го сбутвам. Той се пробужда.

– Какво? – едва произнася той с прогвания си глас и бавно, мъчително извързва глава към мен.

– Нищо – казвам. – Събудих те, защото хъркаш. Не мога да търпя хора, които хъркат.

– Хъркам ли? Чудно. Никой досега не ми е казал, че хъркам.

– Да мине веднъж тая ужасна нощ... Летните ноще не са дълги... Утре ще му търсим колая...

– Да, га... Ти си добро момче... Аз няма да те забравя...

– Да бяха ни гали поне един чай... Тия доктори са си глътнали езика от страх. Ония, ония, гето ни оставиха... те са за обесване.

Какво би било, наистина, ако не беше лято, ако беше кишава, гъжделива есен или мразовита зима, сигурно не би останал жив човек. Сега, все пак, поне земята е гостоприемна, изпечена, има къде да лежиш, не мръзнеш, гори нощите са леко-прохладни, мълчаливи, успокоителни.

Аз се взирам в прозрачното небе. Струва ми се, че лежа в лодка и че

пътувам, плъзгам се по синкава, безкрайна вода с луда, светкавична бързина, в някакъв друг, невиждан и неповторим свят... Фелдфебелът Запрян управлява тази земя. Той ме посреща, като стар познат. Огромните му черни мустаци издават достойнство и строгост.

– О-о-о, даскале, добре дошъл в нестроевата рота! За тебе, виж, не правя въпрос. Ти си ми слабичък, деликатен... Но ония магарета, дето плюскат царския хляб и само псуват началството, гушицата им ще извадя. Ротният командир на мене си го изкарва. Я земи тия курливи грехи и иди ей-там в реката да ги припереш! Какво се пулиш като варена пача? Я! Той хвърлил топата!

Сепвам се. На челото ми парят едри капки пот. Тия сънища! При най-малката гремка те се нахвърлят като мъгла или като олово и притъпяват съзнанието.

Фелдфебелът Запрян беше нашата войнишка съвест. Дори и сега, когато е далеч, когато не е властен над нас, духът му смущава сънищата ни повече, отколкото споменът за неприятелските снаряди.

... Свърши се тая твоята, господин фелдфебел, холерата излезе по силна от теб, отне ти жертвичките една по една. Виждаш ли ги тия, дето са изпънали лагера и пъшкат с изцъклени очи? Всички са изпратени тук от тебе – нали ти си „майка на ротата“?

Ставам с гълзи, гълзи усилия. Нужно е да стана, за да не измокря пог себе си. Да ида по-надалеч, в по-пусто място. Фелдшерът не намери за нужно да ни покаже мястото, защото бързаше със своите списъци.

Нека се ориентирам. Ако паметта ми не ме лъже, палатките бяха отгясно. Отляво стърчеха няколко редки, сухи бряста. Те стоят на местата си. По-нататък се белеят келяви стърнища, оскубани ниви.

Какво е това? Човек. Той е свит на кълбо, неподвижен. Аз се препъвам о него, сепвам се. И той лежи като нас пог божието небе, на милостта на майката-земя и чистия въздух. Той не е сам. До него друг, втори, трети. Лежат в най-различни пози. Спят ли? Холерните изобито не спят. Те или блънуват, или хъркат. А тези са спокойни, спят като младенци.

Пред мен се движи бяла сянка. Това е стар обитател, ще вървя с него. Той едва се клати, лесно го настигам.

– Слушай, ти отгавна ли си тук?

Той се гръпва като опарен.

– Аз ли? А, не, от три гения. Тук никои не сеги повече от два-три гения. Ако не умре, изпращат го по-назад в групи болници.

– А какви са тия, дето лежат натъркаляни по двора?

– Какви... Болни – или умрели. Сутрин ги събират и ги погребват.

Човекът се отбива в сянката на брястовете и клеква.

Аз се връщам. Пог сивата лунна зрачевина гворът гъмжи с налягали хора, на групи или поединично, проснати, прилепнали о земята, като че се прислушват в нещо, което иде. Пъшкане, хъркане, блънуване – познати звуци, халюцинации на болния мозък, когато всичко хубаво, целият живот изглежда останал нейде отвъд, зад някакъв канал с черна, лепкава вода, дето ти никога няма да се върнеш, – трябва да прекрочвам тия мъртви трупове, за да стигна до другаря си...

Поглеждам в палатките. Отвътре иде нетърпима воня. Дръпвам се отвратен.

Толкова болни хора – и никакви грижа за тях. Не видях нито един прислужник, който да надзърне, да каже две-три думи за болните. А това са все войници, деца на народа, дошли да бранят царя и отечеството... отечеството, което те не познават, и царя, който ги продава на чужденците заедно с това отечество...

– Милане! Милан Костов! – викам високо с прогвания си и немощен глас.

– Къде беше той? Широкият лагер е пълен със спящи хора, забравил съм мястото, дето лежах.

Мъча се да се ориентирам. Прекрачвам още няколко трупа и викам.

– Милан Костов! Къде си?

Една от сенките се надига.

– Тук! Тук! Какво има?

– А бе, остави се – казвам, – заблудих се в лагера...

– Къде беше?

– Нали знаеш... Само че то просто не може да се мине от болни – лежат кой където завърне...

– Нещастна гържава... ех!

Лягам до него.

– Колко е часът? – добави той.

Ако се съди по звездите, трябва да е късно след полунощ. В оконите ние сме изучили пътя им и знаем коя кога захожда. Лятната нощ е кратка. На изток хоризонтът се покрива с лека розовина – из околните села и кошари се надпреварват ранни петли. Скоро ще съмне.

Аргир Манасиев • „Композиция“

Николай Христов

Николай Димитров Христов (6 януари 1931 – 15 май 2015) е български писател, поет, публицист и преводач.

Роген е на 6 януари 1931 г. в хасковското село Раковски, днес Димитровград. Завършва гимназия в Хасково (1948) и българска филология в Софийския университет (1952). Бил е учител по литература, главен редактор на литературните предавания на Радио София, заместник-главен редактор на списание „Септември“ (от 1972), главен редактор на списание „Обзор“. Бил е и първи заместник-председател на Съюза на българските писатели (от 1980), председател на Координационният съвет „13 века България“.

Умира на 15 май 2015 г.

За пръв път печата стихове през 1947 г. във в. „Родопска борба“ (Хасково).

Автор на книгите със стихове „Първи песни“ (1958), „Знамената не тежат“ (1965), „Деветнайсет песни за Цветан Зангов и една за нас“ (1966), „Бгение“ (1969), „Третата планета“ (1971), „Ранено мълчание“ (1975), „Битка за мигове“ (1976), „Сняг в гнездото“ (1981), „Земя без въздух“ (1989), „Черна кутия“, „Вук в есента“, „Пропукано сърце“ (избрани стихове, 2006).

Прозаични книги: „Дългът да живееш. Документална повест за Цветан Зангов“ (проза, 1967, 1981), „По дирята на безследно изчезналите“ (1972, 1973, 1977, 1978), достигнала милионен тираж, по нея е създаден телевизионен сериал, „Границите на оптимизма“ (публицистика, 1978), „Гарнизонното стрелбище“ (1983), „В сянката на планината“ (2000).

Превежда Кайсън Кулиев („Избрани стихотворения“, 1969); Пабло Неруда („Сто сонета за любовта“, 1979, 1994); Владимир Набоков („Странник божий“, поезия, 1999). Негови книги са преведени в Русия, Полша, Чехия, Естония, Украйна и Турция.

Може би най-известната му книга е документално-художествената творба „По дирята на безследно изчезналите“, пресъздаваща от прокомунистически позиции събитията от 1923–1925 г. и т. нар. бял терор. Книгата е адаптирана в едноименния минисериал „По дирята на безследно изчезналите“.

Николай Христов
СТИХОТВОРЕНИЯ

РОДИНА

Аз може би съм ням от много мисли.
От много звуци моят стих мълчи.
Преваля нощ,
А листът е изписан
Единствено от моите очи.

Да.
Ти не пожела да проговориш.
Не ме повика в свойта висина.
Остана там, в безгънния прозорец,
далечна,
недостигната,
една –
със белите крила на планините,
с венеца на зелената гора,
с червеното мълчание, зарито
като наследство в твоите недра.

Едно замислено, огромно знаме,
далече от слова и суета,
което върху нас се свежда само
веднъж:
когато лягаме в пръстта.

НОС КАЛИАКРА

И тръгвам с тебе.
Сякаш от звездите
над мене слизат гревни ветрове.
И твоят порив към море открито,
опънал като мост и меч гранита,
към вечния простор
и мен зове.

О, ти не си ли
мисъл Аспарухова,
протегната през хаос и тъма
към сребърното тайнство на утрото?
Не си ли жест,
повел след себе си
една земя?

Преливам се в съня ти,
и трепери
под мене смътно копие в пръстта.
По дланите на камъните черни
се стичат струйки пясък и отмерват
на българското време
вечността.

ПОЧАКАЙТЕ ДО ЗАЛЕЗА

Тъй както бягат от пожар, тъй тичах аз
през утрото.
По-бързо, по-далеч от хаоса, прелял над къщите:
прозорци пламнали, стени, готови да се срутят,
балкони с водонади от чаршафи,
смачкани от сънища,
угавници-килими, по които яростно бумтят
като по тъпани тупалките на собственици знойни,
и още, осъзнаването, че подтичвам в такт
със марша на тупалките един квартален воин.

Почакайте до вечерта при залез всичко става
истинско.

Тогава ще узнаете, че погледът ми
е внимателно-печален,
че нося доброта, под миглите избистрена,
че всеки лист, тревица, шепот и мълчание
за мен са чудо, пред което смаян се навеждам:
и милостта ми ще узнаете към всички земни
същества,
прозрачни в залезното опрощение, добри и нежни,
с очи спокойни на безсмъртни божества.

До вечерта почакайте, до озарението на деня.

За да ме видите поне в залязващата светлина.

ПЪРВАТА ЛЮБОВ

На границата незащитена между детето и мъжа
ме връхлетя една вселена не можех да я изгържа.
Превърнах се във ням мислител,
в мечтател нетърпимо скучен.
След името ѝ само скитах, от зрача на любов
се учех.

Останал сам говорех с нея, когато с нея бях мълчах.
Затрупах я със съчинения, в които глух наставник бях.
А тя ме гледаше с почуда или с убийствена
небрежност.

Аз бях до степенята на лудост, а тя
до степенята на трезвост.

Така ли беше?

Не, не беше! Горчиво се усмихваш ти.
Кафето още е горещо, оркестър див край нас трещи.
И аз от нещо се измъчвах, но ти защо не проговори?
Защо бе толкова несръчен, по-точно толкова
замворен?

Прозорец като огледало люлее в облаци от дим
момче отгавна побеляло, момиче в пластове
от грим.
Ръката ти, все тъй красива, към мене
бавно се протяга.
В очите ти, все толкоз сини, искра на преданост
пробягва.

И става грозно. Става мрачно. На гърлото ми
примка зла.
Разхвърлям стол след стол и крача навън,
в студената мъгла.
И всичко, някога стаено, разкъсва своя зиг забравен,
И на света креця и стена: Тогава трябваше... Тогава!

Петър Караангов

Петър Караангов е роден на 11 ноември 1931 г. в град Сангански. Завършва гимназия в родния си град и българска филология в Софийския университет. Работи като главен редактор на издателство „Български писател“, заместник-генерален директор на Българска кинематография, главен редактор на списание „Пламък“ и директор на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий“ – София.

Издан е повече от 15 книги със стихотворения и поеми, между които: „Зимни недели“ (1967), „Внезапно лято“ (1970), „Приближаващи снегове“ (1971), „Както музиката вечер“ (1973), „Дъждът, преди да стане сняг“ (1976), „Континент“ (1980), „Но преди да гоїде събота“ (1996), „Прах от песен“ (2010), „Кратка вселена“ – избрани стихотворения (2010). Двухтомник на поета издаде издателство „Захарий Стоянов“ – том I „Вечерен праг“ – избрани стихове и том II „Бегли профили“ – литературни статии, публикации, пътеписи, интервюта и сатиричната комедия „Състезанието“.

Негови стихове са превеждани на всички европейски езици.

Носител е на националната литературна награда „Иван Вазов“ за цялостно творчество. През 2011 г. бе удостоен с най-високото държавно отличие Орден „Стара планина“ – I степен.

Петър Караангов
СТИХОТВОРЕНИЯ

АПОРИЯ. ПРАХ ОТ ПЕСЕН

И след жълъда, и след листа отронен
ще живее и диша могъщо дъбът.
Ще вчесва небето с голите свои клони
и ще го носи в пейзажите си светът.

Очите ми тръпно се взират нагоре
към ятата, които над дървото кръжат.
А дъбът, насърчаван от своя корен,
работливо довършва годишния свой кръг.

Дърво е животът ни – с минало и със земна опора,
с гласове на деца и на звънки стага...
Пътища толкова, колкото хора.
И над всеки – неговата звезда.

Моята слиза към заник и скоро
няма вятър да има във моите крила.
Животът ми пада смирен и покорен
на вселенските правила.

Така ще е, както със всички било е,
свикнал съм с буквата на този закон.
Само че кой ще полива моето алое
и ще вдига яката на моя балтон?

Моето проклятие кой ще остави
над тази епоха на низост и грях?
И кой ще целуне ръката корава
на човека, останал прав?

Кой над града, от който излязох,
ще посипе прах от песен и стих?
Цвете кой ще постави в простата ваза
на дома, в който лекомислено се рогух?

ПОСВЕЩЕНИЕ

Може би вече е време
да слезем от стария кораб на моя
силно износен и овехтял живот.
Наближавам пристана. Стихва приборя.

Но и вятърът стихва в нашия ветроход.

Кристалът на сушата ще ни вземе в своята памет –
две самотни пращинки, две есенни същества
с уморени очи и в ръце със забравено знаме
от наши минали тържества.

Брегът ни очаква? Макар победени,
ще ни изпрати като победители мой.
Планините ще плачат със сълзите на свойте елени
и ще вият на виелиците с белия вой.

Върху тази земя, окована в напрегнати меридиани
с тънки птици в небесните висини
и с държави с граници разорани
от нови модерни войни;

върху тази земя, издигнала град кирпичен
на планината в мекия skut,
град, през който като момиче тича
бистра Бистрица към своя юг;

върху тази земя ще приседнем, кротко приели
неизбежната участ на своя човешки рог,
горчиво усмихнати, но и проумели,
че най-хубавото на живота е самият живот.

КРЪВТА ОСТАВА

*„Но най-харното, най-хубавото,
най-честното ни остана –
кръвта цела, българска, блага!“*
Дим. Миладинов

Руши се хълма – едничко рамо.
Планината се кърши – бяла.
И всичко става на части. Само
Кръвта е цяла.

Юнак лежи на тревата,
Върху зелена морава.
На бели реки измече водата,
Кръвта остава.

Черни баури. Село без песен.
Гори гърво запалено.
Скрита под шипка розово весела,
Кръвта цъфти
алена.

Ще зайде слънце. Своя ще помръкне.
Конник нейде минава.
Звезда да падне, ручей да млъкне –
кръвта остава.

Цвете алено,
върху уста няма
горчива роса слага.
Горчи небето. Едничка само
Кръвта е блага.

Взеха му всичко. Даже му взеха
върхупланината корава.
Ах, като чисто греещо ехо
Кръвта остава.

И грее в синята, в глухата вечер
страшна жарава.
Когато и нас ни няма вече,
Кръвта
остава!

САМОТА

На Валери Петров

Някак много внезапно започна да се събаря пейзажа,
като в някакъв странен телевизионен екран.
А бих искал да мога две-три думи още да кажа
за нещата, които сега си отиват оттам.

За звучащата тишина на цветето,
угасено от зрача,
за мрачното облачно тържество,
за пунктира от фланелката на бегача
във пролуците от гърво на гърво,

за звучащата зала на тая гора и за ага,
който остана зад кулисите на есенга,
и за думите на кълвача, дето морзово пагат
от своята куха и безсмислена висота,

за миризмата на сняг и за оня невидим огън,
по който плаче мойта човешка гуша...
Разруши се пейзажа и аз вече не искам, не мога
нищо да кажа, да върна или да реша.

Затова се обръщам и тръгвам нататък, нататък,
дето свършва страхът да живееш и страхът
да умреш.
Този път е и дълъг, и изключително кратък,
Стига само веднъж да го избереш.

И додето вървя, се обръщам към Божата воля,
но от Бога далече изглежда оставаме – като в сън,
щом не чува той поетите, които го молят
да им каже – кой век е всъщност навън!

1991

Калин Донков **ЗА ПЕТЪР КАРААНГОВ**

*„И нежна плоча се върти
върху железни грамофони...“*

Съвсем неотдавна бях обещал да разкажа за един страхотен български поет от ХХ век. „Той още е между нас, писах тогава, дишахме един и същи въздух, страниците му още не са пожълтели, но ние сме разсеяни за хубавите стихотворения и за техните автори, без да съзнаваме, че в поезията всичко е различно: ние си мислим, че и хубавата поезия отминава, а всъщност отминаваме ние.“ Твърде преждевременно се оказа това обещание, живият поет се оттегли във вечността, където са неговите велики предходници, а вероятно и самите божества на поезията. Петър Караангов ни напусна, ако може това да се каже за един лирик, който ни оставя своето непогражаемо творчество. Стиховете на такива поети остават тук и, може би и вие сте забелязали, много скоро след смъртта им добиват своя истински, окончателен звук. Онзи звук, който е предназначен за поколенията...

Винаги съм казвал, че истинският поет не се стреми да е пръв – на него му е достатъчно да бъде единствен. За Петър Караангов това бе особено валидно. Дарбата му го бе направила единствен още от първите му книги и никой от десетките охотници да се приобщи към чуждия успех не се опита да наподобява неговия слог, нито неговия изпитателен и ласкав поглед към битието. Край неговите гюли и минзухари, златни ябълки и южни звезди боботят метални валяци и камиони с тежки ре-маркета, излитат и кацат самолети – „скакалци праисторически“. Той ги приобщава, съчетава, слага ги под сърцето си.

Във всяка висока поезия има нещо невъзможно, непостижимо – освен за едного. Така и Караангов си играе с невъзможното, постижимо само за него. Прозаично и гори противоположно слово („каси с карамели“, „бурета със бира“) в неговия стих запява, изгражда тържествената мелодика на живота. Изглежда това е неговото кредо за поезията: да стопли, да озвучи суровата му тъкан, да добави очарование на действителността, да я очовечи, да я освети. Най-хубавата метафора за поезията през нашия век съм намерил в стихотворението му „Минава лятото“:

*И нежна плоча се върти
върху железни грамофони.*

Това, мисля, изказва цялото ѝ предназначение: да изтръгва нежна, човешка музика под безмилостната игла на времето.

Поетът владее необяснимия дар да превръща гумите в други гуми, същите по състав, но с различно, еднократно, възможно само за него значение. Различно, защото, поставени в стиха му, те са другояче озарени и другояче почувствани. И еднократно, защото никога повече не могат да бъдат използвани в този смисъл и с тая красота, както от него. Той може да гребне шепа най-банални рими, от които дори графоманите се пазят, и да извае куплети като украшение на поетическото тайнство.

*Аз вземам мокра тъмна глина
и слагам светлинка във нея...
Така през мрака на годините
със този жест ще оцелея.*

(„Жест“)

И това може да бъде като образ на поезията. Но той го опровергаваше: и всеки друг меси своята глина, казваше, и напразен е трудът му, ако не успее да вложи светлинката в нея. Едновременно разкрепостен и класичен, и в свободния стих съчетаваше гумите като магьосник. Веднъж му подметнах, че, роден в Свети Врач, бездруго е наследил нещо от маговете край горещите извори. Каза, че тази версия е удобна за неговите критици: по-лесно е да го минеш – него, Караангов – като природно явление, отколкото като явление в поезията. Но това беше вече по-късно...

Запознахме се в редакцията на сп. „Пламък“. Минавах през София като войник и се отбих в редакцията да питам за събата на стихове, които бях изпратил. Притеснен, разбира се, шинелът ми висеше, кабарите на подметките ми граскаха паркета. Още не бях прочел „Жив съм“ от Веселин Ханчев, от Караангов – само „Сезоните и нашата улица“. И не схващах добре какви вълшебници на поезията ми стискат ръката, четат един след друг стиховете ми и обсъждат в коя книжка на списанието да ги отпечатат. На сбогуване Ханчев кой знае защо ми каза: „Пази се!“. После стиховете ми наистина излязоха. Но трябваше да мине време, за да прочета още и да осъзная какви велики майстори са били тези мъже от първото ми литературно запознанство в София.

Общувахме през годините, имали сме шанса и да се наприказваме, но говорехме – той говореше – главно за неговия роден Сангански: разказваше ми за градчето, за хората му, за неповторими екземпляри и характери, които той изрязваше на фона на тогавашния живот. Така ги предаваше, не, изиграваше, че когато за първи път се озовах там, все чаках да ги видя. Но тези очарователни разкази никога не изместиха стиховете, които се запечатваха в гушата и я вълнуваха с това, че остават неразгадаеми дори за един нелош познавач на поетическото майсторство, в каквото с годините се превръщах. Петър Караангов остана единствения поет, комуто съм завиждал – за тайните, които

в неговите стихове минават отвъд думите. Заг обикновената, понякога нарочно укротена реч, той казва още нещо, което не си способен нито да изразиш, нито да преведеш – а тъкмо то те завладява, прави те безсънен.

Пак вятър във пейзажа.

Вятър!

Съдът от вятър се люлее.

Ах, този странен съд – земята,

във който хората живеят!

(„Вятър в пейзажа“)

Или:

На силен камък нежен лишей свети.

Гнездо живей над стряхата от кал.

(„Зелена светлина“)

Калейдоскопично погредени образи, понякога разточителни, друг път бегли, маркирани – мерките му за поетическо изкуство остават неразгадаеми, те не могат да бъдат напобобени, а според мен не могат да бъдат и изучавани. При него гори простотата е непостижима, караанговска. Да не говорим за майсторството му да словосъчетава!

Преди пет десетилетия, в една от най-нежните му книги, „Внезапно лято“, е отпечатано стихотворението „Кръвта остава“ – между най-хубавите български стихотворения на ХХ век. То е песен за болката на разсечения на две народ, за неговата горест и неправда – Македония. Тук висотата на поетическата форма е непограждаема, модерното и стариннопесенното са сплавени до блясък. Никой не е написал след него така дълбоко и красиво за тази грама.

По някакво жестоко, многозначително съвпадение събитията в дните на неговото заминаване от нашия свят разбуждат това стихотворение и тихият караанговски шепот от финала му гърми като заклинание, но и като въпрос:

Когато и нас ни няма вече,

кръвта остава!

Колкото до мене, аз вярвам че в голямата поезия неизбежно се съдържат пророчества.

Тези регове не бяха, за да ви убеждавам във величието на приятеля Петър Караангов. Проверете думите ми в неговите книги. Те, книгите, още дълго ще бъдат тук. Ще бъдат тук даже и след нас. В едно от късните си стихотворения, той предсказва финала на своя живот: „като забравена ябълка във декемврийско гърво“. Може би това беше, за да свикваме без него, та да приемем по-лесно отлитането му от нас. Но не ù се получи на съдбата, продължаваме да го виждаме тук – такъв, какъвто сам се е запечатил в незабравимото стихотворение „Вечерен праг“:

*Стоя пред своя дом сега... Замислен!
Над спомена наведен. Над нещата!
Над масата. Над прага. Над реката,
която носи пожълтели листи.*

*Над есенния дълъг дъжд, над влака,
над пътя, отпечатах мойта стъпка,
над розата, над късната ѝ пъпка,
която като свещ просветва в мрака.*

Аргир Манасиев • „Пред огледалото“

Прогрум Димов
**ПЪРВАН СТЕФАНОВ ТРЯБВАШЕ
 ДА СТАНЕ НА 90**

Точно в първия ден на новата година се навършиха 90 години от рождението на Първан Стефанов. За всички нас, хилядите му приятели, почитатели и читатели, беше привилегия от съдбата, че можехме да общуваме с този поет. За жалост днес все по-рядко срещаме името му в новите литературни издания. Емблематично е неговото участие в духовния живот на Пазарджик, където работеше като драматург на местния театър „Константин Величков“ през 80-те години. От този период датира и моето близко познанство с него. Иначе в течение на десетилетия се бях докосвал до стиховете му от страниците на в. „Литературен фронт“. Приятелството ни беше скъпо – не само с него, но и със съпругата му, проф. Надежда Драгова, с които организирахме съвместни срещи в София и Пазарджик впоследствие...

Първан Стефанов гоиде в нашия град на 4 октомври 1985 г., когато се учреди Писателското сдружение в Пазарджик и окръга. За пръв председател бе ръкоположен Димитър Методиев – или „назначен“, както той се изрази пред нас. Димитър Методиев прие това назначение с открито нежелание, (а и нямаше време за това като съветник на Тодор Живков). Работата падна върху плещите на Първан Стефанов, който бе избран единодушно за заместник-председател на тази новоучредена творческа организация, и на Венко Христов (за неговия принос вече припомнихме на страниците на „Знаме“). Първан пое в компетентните си ръце ръководството, понеже поетът от Белово се весна само веднъж сред пишещите братя. И зам.-председателят на сдружението със своя опит, професионализъм и компетентност привлече като магнит местните творци, увеличайки ги в спецификата на литературното поприще. Под негово ръководство се организираха литературни премиери, срещи, четения в Клуба на дейците на културата и в съществуващия по това време Дом на писателя на ул. „Република“ 3.

Първан бе причината за тласъка на литературния живот под пазарджикското небе. Удивляваше ни неговата отзивчивост, подкрепа, постоянно общуване. Трябва да отбележим, че Първан си бе забоювал солидни позиции сред родния писателски свят, но му бе чужда всяка нагменност. В същото време отхвърляше всякакви хвалебствия по негов адрес. Ще дам пример как избягваше да се самоафишира и да участва в литературни конкурси. Спомням си колко го огорчи наградата „Златния ланец“, присъдена му за литературен конкурс, организиран от редакцията на в. „Труд“.

Тогава се беше страшно обидил на поета Иван Динков, който без негово съгласие предложил стихотворение на Стефанов и го направил „участник“ в това престижно състезание. Но това бе човек, чужд на каквото и да било себеизтъкване. Но за другите не се щадеше. Посрещаше с грейнали очи всяка сполука на колегите си.

Първан Стефанов е роден на 1 януари 1931 г. в с. Чепърлянци, Годечко. И понеже, както ми е разказвал, като първото дете в семейството и роден в първия ден на годината бил кръстен Първан. Завършва гимназия в Годеч, след това славянска филология в СУ „Св. Климент Охридски“. Работи като учител в Мездра, но още като гимназист и студент има трайни интереси към литературното творчество. Особено го влече поезията. Постепенно загърбва учителската професия, установява се в София и се отдава на активна редакторска дейност. Започва като редактор във в. „Народна младеж“ и сп. „Младеж“, за да продължи в Българска кинематография, издателство „Български писател“, а по-късно и граматург към театрите във Варна, Хасково, Пазарджик и театър „София“. Поная се в света на Мелпомена, а на някои пиеси е съавтор със съпругата си проф. Драгова – „Еретици“, „Има бог Перун“, „Женски години“. Все по същото време издава и първите си самостоятелни поетични книги – „Соколови пера“ (1956), „Сред пробудените стени“ (1957), „Песни за гнева и радостта“ (1958), „Далечините обещавам“ (1962), „Пътуване към усмивката“ (1964), „Насрещно време“ (1966) и други.

В стихосбирките си Първан Стефанов грабва читателя с изискания си художествено-естетически усет и оригиналния езиков почерк. Винаги е бил невероятно находчив в творческия процес, с атрактивната си актуалност и сюжетно-тематичното многообразие. Никога не робуваше на нечии заръки, били те и партийни, а изливаше на белия лист заръките на честното си човешко сърце. Затова и в стиховете му битуват, както радостта и възторгът от стремителния възход на родината, така и съмнението, разочарованието от нравствените деформации и размиването с високите социални идеали. Тези деструктивни социални процеси намират място в творбите му „Арматура на барабани“ (1973), „Диагноза“ (1982), „Премълчана любов“ (1983) и др. Поетът искрено и дълбоко повече и страда като вижда, че гоним човека от себе си. Това обяснява и минорната обаятелност на редица негови стихове. Например в стихотворението „Убихме Христа“, посветено на Добри Жотев, той пише:

*„И все по-самотни бродят поетите.
И вият космически ветрове.
Страх ме е, страх ме е от народи,
които не четат стихове.“*

Или в стихотворението „Болка“:

*„Но мен ми е страшно, че още /и често/
от снимки, от сцени и от екрани
самодоволството – нравствено и тленно –
потупва Висоцки и му нанася рани“*

Колко тревога лъха и от стихотворението му „Отчуждаване“:

*„Студени улици, студени здания.
Студено ми е като никој път.
Превърнали сме дните в разстояния,
които вече страшно ни делят“*

Само че Първан Стефанов не се затваря само в парливата социално-гражданска тема. Немалко негови творби ни препращат към примамливия свят на детето, към хората и природата...

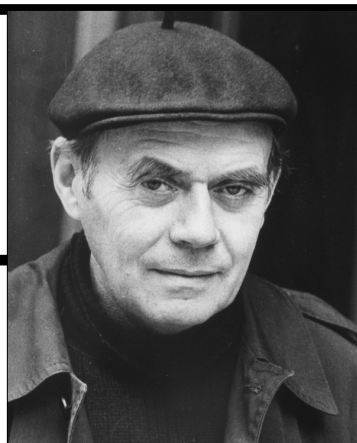
След като се прибра отново в столицата, той не престана да живее с пулса на пазарджикското духовно битие. При всяко мое отскачане до София му позвънявах предварително, той обикновено зарязваше всичко и се срещаме често в популярното преди години писателско кафене на ул. „Ангел Кънчев“ 5, къщата-музей „Иван Вазов“ или в известния аперитив „При Мария“ под Столичната библиотека. Във фокуса на нашите разговори неизменно попадеше литературният живот в града на Константин Величков. Прехвърляхме имена на колеги, издадени книги и груги културни събития. Никога не отказваше покана за гостуване в града ни. Спомням си с какво желание прие идеята да представи през 1992 г. посмъртното поетично издание „Завецаване“ на Рангел Пейков (известният наш поет и журналист е възпитаник на съпругата му проф. Драгова в Софийския университет). Та тогава, в подземното заведение на Младежкия дом, пред множество близки и приятели на автора, пред много пишещи братя, Първан разкри с удивителна вещина дълбоката философска и художествено-естетическа същност на изданието и неговия покоен творец. Подобна чест е оказал и на мен. Помня, че на 14 май 1997 г. Велич Георгиев организира премиерно представяне на поетичните ми книжки за деца „Песенно звънче“ и „Весело утро“ – в националния литературен салон „Старинният фойтон“, но му се наложи спешно да постъпи в болница. Първан се отзова веднага и пое авторитетно ролята на водещ и бе аплодиран от публиката, сред която бяха немалко водещи наши поети и писатели като Яко Молхов, Евтим Евтимов, Иван Динков, Янко Димов, Иван Спасов, Благовеста Касабова, Георги Марковски... Първан го направи, защото обичаше Пазарджик. Неслучайно на една от книгите му има дарствен надпис:

*„На Продрум Димов – приятелски спомен!
Първан Стефанов – почти пазарджиклия
29 ноември 1998 г. София“*

Този „почти пазарджиклия“ за жалост си отиде ненадейно на 31 декември 2012 г. В последния ден на годината – така както бе дошъл с името си в първия неин ден.

Вестник „Знаме“, бр. 9 от 5 март 2021г.

Първан Стефанов
СТИХОТВОРЕНИЯ

ОТЧУЖДАВАНЕ

Студени улици. Студени знания.
Студено ми е като никой път.
Превърнали сме дните в разстояния,
които вече страшно ни делят.

Гнезда си свиваме под свои стрехи.
От болката на друг не ни боли.
И става тъй, че в новите си грехи
Не сме това, което сме били.

И често пъти като зимен вятър
един въпрос плющи над съвестта:
защо и добрината на сърцата
ще трябва да изхвърлим с бедността?

Нима законите ни, тъй човечни,
обсебиха от нас човечността,
освобождавайки ни от сърдечност,
от простодушие и топлота?

Въжето на войнишката ни дружба
полека се разлиства на влакна.
Ценим се повече по ранг и служба,
сдружаваме се по величина.

О, колко ме измъчва туй изкуство!
И се боя, че в този свят голям
на митинги и колективно чувство
бих могъл да остана страшно сам.

РОКЛЯ

Чудото се случи много рано.
Тя недоумяваше сама.
Просто се огледа във герана
и разбра, че вече е мома.
И сънува рокля с пеперуди...
Колко хубав беше моя сън!
Но баща ѝ рано я събуди,
че овцете чакаха навън.

Рокличка детето не получи.
Рокля и девойката не взе.
Младостта проплака като ручей
и опали босите нозе...

След години влезе в чужда къща.
В плитките ѝ пламна есенята.
А в сърцето все една и съща
тлееше моминската мечта.

Но тогава трябваше да вземе
за сина тетрадка и молив.
А за рокля все ще дойде време.
Нека само той да ѝ е жив.

Колко пъти върза и развърза
възелчето с белите пари!
А на дните хукналият бързей
с вадички лицето ѝ покри.
Колко пъти щъркелите горе
На комина свиваха гнезда...
Но синът изучи!

А наскоро
с рокля я зарадва от града.

Цяла от уплаха отмаляла
тя понечи да направи кръст.
И за първи път пред огледало
се изправи в целия си ръст.

Взря се в потъмнялото си чело.
В шията. В дълбоките бразди.
В оня бистър кладенец край село,
тях ли беше виждала преди?

Кожа, почерняла като угар...
И по нея роклята цъфти
с тъжни, закъснели теменуги...
Боже, колко скъпо я плати.
Нещо я удари безпощадно.
Образът се люшна и разби.
Сякаш в кладенеца беше паднал
лист от разлюлените върби.

И си спомни неживяна младост.
И разбра през бликналата жал,
че денят на тая тиха радост
страшно много беше закъснял.

СТИЛ

Дали поради вътрешна нагласа,
или пък просто от морален дълг –
но всяка маса в хирургична маса
превъръщаме, насядаме ли в кръг.

На нея връзваме поред онези,
които не присъствуват. С размах
ги режем и им слагаме протези,
за да прочистим гнилото у тях.

Това го правим все зараг човека.
Не искам да ме разберете зле.
... И през цигарения дим полека
потрепват ангелските ни криле.

ДАЛИ ЗАЩОТО...

Светът изглежда все по-млад.
Дали от туй, че остаряваме?
Или защото цвят по цвят
и своята пролет му отдаваме.
Отдаваме му радостта
и бодростта на дните къси.

**И като жадните листа –
чрез хлорофила на кръвта си
поемаме от тоя свят
умората и грозотата,
за да остане чист и млад
за бъдещето, за децата ни.**

РОМАНС

**По навик птицата на любовта
гнездо не свива под семеен покрив.
Тя предпочита гъжд да я намокри
навън, под кестеновите листа.**

**А в къщи, по традиции прастари,
сред глъч на гъщери и синове,
един до друг вървят
или другари,
или непримирими врагове.**

РАЗБИРАНЕ

**Речеш ли да ме приобщиш към себе си –
настръхвам, инстинктивно свил юмрук.
Аз не разбирам твоите потребности
да ни опълчваш срещу някой друг.**

**На жил-площта на своите амбиции
си настанил една нищожна част
от нашта справедливост – и се вричаш,
че тя говори само с твоя глас.**

**Аз знам, че само цялото е живо.
И пътищата, дето ги вървим
в държавата на нашта справедливост,
не водят към един-единствен Рим.**

ВНЕЗАПНО

Отдръпва се като видение
животът ми неизживян.
Отлагах срещи,
 стълкновения,
от нерешителност, от свян –

годето
 изумен и сребърен,
открих с връхлитаща тъга,
че съм отложил просто себе си.
Но за кога? Но за кога?

ЖЕНИТЕ НА УМРЕЛИТЕ ПОЕТИ

На В. Броневска

Готвачки. Музи на безсмъртни песни.
Благословени. И проклети.
Какво не бяха?! Земни и небесни.
Сега са само клети.

Мъжете си трагично надживели,
те още продължават
да мъкнат на ръце поизтънели
посмъртната им слава

като поднос – и да ни канят мълком
да бъдем съучастни...
С една Задушница, безкрайно дълга,
живеят те и гаснат.

И се поклащат в някаква омая
и се усмихват тихо.
Какво си спомнят? Ага или рая?
Не знае никой.

МОМЧЕ

Когато тръгвах за града, край село
на хълма някакво момче остана –
каскета си пред равнината снело,
с коса – от лятната дъга огряна.

И то така си и остана горе.
Не ме сподури. Притесни се нещо,
че панталонките му много скоро
ще окъссят и ще стане смешно.

А мен ме грабна веселият шемет
на нови пътища, на нови стрехи...
И все вървах. И винаги навреме
си сменях омаляващите грехи.

А горе –
уловено за дъгата,
момчето се люлее върху хълма.
И се боя от оня миг, когато
тя ще се скъса и ще стане тъмно.

Аргир Манасиев • „Градски пейзаж“

Бисер Тошев
СТАРИЯТ ДЪБ

Разказ

Бисер Тошев е роден през 1973 г. в гр. Лом. Завършил е политически науки. Бил е журналист в редица печатни и електронни издания. Работи като изследовател в маркетингова агенция. Пред печат е първият му сборник с разкази и есета.

Борис Самуилов се роди в началото на миналия век, някъде в Западните български покрайнини, които все още си бяха в пределите на България, преди Ньойският договор да ги отсъди на сърбите през хиляда деветстотин и деветнадесета година при прекрояването на Балканите след Първата световна война. Тогава Борис Самуилов бе едва шестгодишен и му грезеше на патката за световната политика и нейните международни граници.

Никога нямаше да забрави онзи горчив ден през есента на хиляда деветстотин и двадесета, когато видя за първи път ротата сръбски войници, които минаха през селото му Груинци и досами махалата му започнаха да забиват в редица остри колове в земята и да ги свързват с бодлива тел. Никога повече нямаше да забрави тези остри колове, които прободоха сърцата на всички, помрачиха детството му и извикаха общата мъка и сълзи в очите на всичките хора, които познаваше. Силно плака и той. Не знаеше защо. Но плака неутешимо и с дни, наравно с мъжете. Чувстваше, че част от него вече я няма. Не искаше да живее в друга държава. Искаше си в неговата, в България. И негоумяваше защо татко му и другите мъже в селото не грабват пушките и брадвите и не прогонят тези мъже с коловете. Знаеше, че баща му е най-силният мъж на света и беше убеден, че ще ги изпъди, за да може пак да тича до колибата си, която направи с другите дечица и която остана оттатък коловете. Когато помоли татко му да им каже да се махат, той го стисна силно и за първи път плака пред него. А знаеше, че татко му никога не плаче. Защото бе най-силният мъж на света. Тогава за първи път усети чувството на отчаяние, безпомощност и страх.

Така се почувства и когато войниците с коловете изнасиха сестричката му, която умря в ужаса си. После татко му взе в една кърпа пръст от гроба ѝ, качи пушката на рамо и отиде някъде, откъдето не се върна никога. Малкият Борис не разбираше защо тези хора с коловете, които преди това чувстваше толкова близки, а татко му ги наричаше „бракя“, сега са така озверели. Не разбираше и защо толкова се бавеше

помощта от България. Знаеше от майка си, че „нашите“, за които тайно бе убила и знаме, всеки момент ще дойдат и ще счупят всички колове. А той ще вземе от тях една сабя и ще отиде да освободи баща си. Чакаше ги с най-детското нетърпение на света и се молеше заедно с майка си пред иконата по-бързо да дойдат. Нощем дълго не заспиваше, надавайки ухо да ги чуе. Денем бдеше в клоните на един стар дъб, откъдето се виждаше България, с надеждата пръв да ги зърне и геройски да занесе новината в селището.

Този стар дъб бе оброкът на селото. Истинските му години никои не знаеше. При него се събираха от векове за празници, колежа агнета, даваха курбани. Един ден под дъба с брадва в ръце и с озверял поглед се появи чичо му Милан. Беше дърводелец. Искаше да го отсече за материал и от него да направи каци, бурета и наплати за каруци.

Жена му Лозана изпищя и занарежда като на умрело:

– Милане бе-е, дуг ли си-и-и.... Това ни е светинята! Помисли колко орачи и жетвари са намирали сянка под клоните му, колко курбани са правени, колко колачи са раздавани. Грехота е да го сечеш. Господ ще ни накаже...

Виковете ѝ извикаха народа от селото. Мъвата, че Милан е полудял и ще сече дъба, се разнесе за секунди. Заприиждаха хора и добитък, настана оледия. Започнаха да го увещават да се откаже, но той не ги чуваше. Примоли му се и старейшината – стогодишният дядо Йово:

– Милане, сине, че ти дадем дървен материал колко сакаш, само оброка не пипай. По-добре ми отсечи главата! Дървото е свещено. Господ ще ни накаже...

– Няма накъде повече да ни наказва – рече Милан, и вгълбен в намерението си, започна да се съблича. Плю в яките си ръце, взе острата брадва и отмери с поглед дървото отдолу догоре. Съзря в клоните му малкия Борис. Детето трепереше от ужас. Стискаше силно един клон и плачеше. Усещаше, че ще остане без корени и почва под себе си, но не искаше да слезе от дървото. Страхуваше се, че няма да види своите, които всеки момент ще дойдат да изпочупят коловете. Когато чичо му Милан го подкани да слезе, се разрида и извика:

– Чичо Милане, бе, ела се качи при мене да видиш. Оттука се вижда всичко оттатък коловете. Ей ми я колибката, ей ни дворовете и овчарниците, ей ги братовчедите, ей ги и гробищата. Цяла България се вижда оттука, чичо Милане, как ще го сече-е-ш. Не ти разрешавам...

Милан гледеше вътречено в детето с отворена уста, набръчкани вежди и изкривено лице. Брадвата се свлече от ръцете му. Една детска сълза го парна по челото. Падна на колене, зари глава в корените на дървото и зарева неугържимо. Зарови с нокти в корените и заблъска челото си, ридаяйки. Окървавен, се изправи на колене. Оглежда всички с див празен поглед, пое дъх и приплаквайки, изрева придавено и бясно:

– Икони-и-и-и, хиляди икони щях да направя бе хора-а-а, не каци и бурета. Икони-и-и-и...

После стана, дишайки забързано и тежко. Взе брадвата и обиколи дървото. Замахна и с отмерени удари забели кората му от източната страна. Извади дърводелския си молив и написа на обеленото:

„Завеждавам стария гъб на най-малкия му защитник Борко. Заклевам го, когато и той остарее като мен, също да го завежда на най-малкия. Да се предава от поколения на поколения българи за вечни времена. От него се вижда България. Милан 1920.“

После изгълба написаното с бритвата. Стана. Отри кръвясалото си чело с ръкав и се усмихна на всички. Чуха се доволни въздишки и радостни възгласи. Извика малкия защитник при себе си. Подари му молива и бритвата. Нагойдоха и другите хора. Всички плакаха над написаното. Малкият Борис бе най-горд и щастлив. Спечели първата си битка. Вече беше голям.

Дядо Йово даде курбан. За първи път го отпразнуваха в клоните на гъба. Откъдето продължаваше да се вижда цяла България. На най-високия клон гордо бе кацнал Борис Самуилов.

Аргир Манасиев • „Цвета“

Станко Нацев
ДЕН БЕЗ ЗАЛЕЗ

Разказ

На пейката край пеещия фонтан един старец с бяла брада хранеше с трохи от хляб няколко гълъба. Едно малко ято от сиви врабчета ги изчака да се наситят и да отлетят. После зае тяхното място и с радостно чуруликане се захвана да нагробява по-едриите залчета. Хлябът в ръцете на белобрадия старец беше намалал наполовина, когато някакъв мъж с дебел очила се спря пред него и каза: „Господи, ще те чакам пред гробищата. Ще дойдат двамата Ангели и един нов Серафим.“ „Добре“, отвърна старецът с бялата брада и подаде половината хляб на мъжа. Такова силно любопитство ме обзе, че очите ми щяха да паднат във фонтана, който беше захванал да превръща скучните си вертикални струи в танцуващи чаши за шампанско. Мъжът с дебели очила отчупи залък от подарения хляб, натъпка го в устата си и тръгна. Тръгнах и аз. След него. За да не събудя подозрение, че го следя, забавих крачка и затършувах из джобовете си за кутията с цигари. Извадих я, но още преди да запала една, я хвърлих припряно, за да се кача в трамвая след оня с хляба.

Той слезе на спирката пред Централните гробища, където вече се бяха събрали няколко човека. Слязох и аз. И пак се бръкнах за цигари, за да оправдая забавянето си. Щракнах със запалката, но преди да издухам докрай първия облак дим, към мен се приближи най-високият от групата и ме помоли за огънчето, тъй като клечките в кутията му били свършили. Попитах го дали случайно не се казва Ангел. Той отвърна, че не се казва Ангел, а Серафим и за първи път е на тази среща. Приятел бил на русия Ангел, който пред седмица бил умрял, но Господ го върнал към живота. Върнал го точно тук, на това място. „Сега, рече високият мъж, ще отидем на неговия гроб, който остана празен. Там ще хапнем по един сандвич и ще изпием по чаша ракия. Тази ракия съм я варил аз и тя не е нито от грозде, нито от сливи, нито от ябълки, а е от жълта тиква с брадавици.“

Ракия от тиква с брадавици? Щях да го помоля да отпие от нея глътка, когато внезапно, някак си зад гърба ми, се появи Господ. Носеше букет от бели рози и раздаде на мъжете по една. Даде и на мен. Всички се запътиха след него към централната алея. Мислех да тръгна след тях, но видът на отворен гроб, който очаква някого, ми се стори зловещ. Тъкмо се чудех какво да правя с подарената бяла роза, когато чух, че някой ме вика. Огледах се, не видях никого и помислих, че така ми се е сторило, когато отново чух името си. То излетя от прозореца на едно пежо. Вратата му се отвори и отвътре се подаде Константин

– мой съученик, с когото седяхме на един чин от първи до единадесети клас. После пътищата ни се разделиха – той отиде да учи за полицай, а аз потънах в медицината. „Ела да се видим, рече той и отвори другата врата. Влизай смело – не съм болен нито от грип, нито от скарлатина.“ Когато се намърдах вътре, Коцето ми стисна ръката и ме попита дали не съм решил да се включа в групата на Господ. Оставих бялата роза на седалката до мене и му казах, че нямам никакво намерение да се пъхам в каквато и да било група – нито на архангели, нито на дяволи. На свой ред пък аз го попитах защо се върти край „апостолската“ група на Господа? Съученикът ми се усмихна и рече, че от госта време е влязъл в крачката на този Господ. Името му било Стоил Аргиров Механджийски и наскоро бил излязъл от затвора, където попадал често заради всевъзможни обири, изнудвания и мошеничества. Правил се на много набожен и честен човек. Бил лицемерно доброжелателен и непрекъснато демонстрирал готовност да помогне на всеки, изпаднал в нужда. Обичал да черпи в закусвални и сладкарници притеснени, паникьосани и самотни хора. Давал пари на заем, без лихва. Прегразполагал угнетени и объркани мъже и жени да споделят с него съдбите си и умело се вмъквал в живота им. Последният случай, заради който с него се разправяла полицията, бил с железничаря Апостол. Този Апостол бил влаков машинист и постоянно бил на път. Бил женен, но съпругата му починала при раждането. Запознал се с него на гарата и го излъгал, че също е вдовец, без деца. От голяма и силна мъка не можел да си намери място на тая земя. Обикалял из градовете на България, спял, където нощта го заварвала. Апостол го съжалил и му предложил да го отведе у дома си. Пожелал му „лек сън“ и отишъл нощна смяна на работа. Какъв ти лек сън? Цяла нощ Господ тършувал из дома му и накрая открил всичките му спестявания в една чанта, потулена в дъното на гардероба. Изтърбушил я до стотинка и изчезнал призори. Полицията го открила в едно казино, където играел на рулетка в компанията на две гримирани красавици.

Сега пък се забъркал в нова галавера. Неизвестно как попаднал в компанията на архитект Ангел Ангелов, който бил събрал приятелите си на почерпка по повод спечелването на голям конкурс. Дали от прекалена възбуда, дали от непремерено пиене, но на домакина му прилошало. Той политнал и си ударил главата в ръба на масата. Пребледнял, престанал дори да диша. Повикали лекар по телефона и пристигналата с линейка доктор Серафимова констатирала смърт. Написала смъртен акт, но когато сваляли Ангел Ангелов по стълбите с носилка, той оживял. Вместо да се зарадва, докторката изнищяла и започнала да се вайка, че когато колегите ѝ разберат какво се е случило, ще започнат да ѝ се подиграват и да разказват наляво и надясно колко некадърна професионалистка е. Щяла да стане за смях на цялата медицинска колегия. Авторитетът ѝ щял да падне под нулата. Тогава Стоил Аргиров Механджийски ѝ казал, че ще ѝ помогне срещу прилично възнаграждение. Докторката се съгласила и той блъснал главата на „възкръсналия“ в стената на стълбището. Когато отворил уста да изохка, Господ му изсипал в устата нещо, което извадил от джоба си. Така всичко се върнало в първоначалното си състояние.

Когато понесли „починалия“ към гробището, и стигнали пред централната порта, Господ се навел над ухото му, казал нещо и разтъркал лицето на русия Ангел, който моментално оживял. Сега той, заедно с другия Ангел, със Серафим и няколко приятели гошли на Централните гробища, за да закрият открития гроб. Моят съученик, полицаят, махна ядосано с ръка и каза, че каквото и да се случи, рано или късно, той отново ще хване този хитрец.

Групата на Господ излезе от гробищния парк и се запъти към близкия ресторант. „Възкръсналият“ Ангел погаде на Стоил Аргиров Механджийски претърпан с пари портфейл. Моят съученик успя да щракне с малък фотоапарат тази сценка. Коцето ме покани да тръгна с него към ресторанта, но аз отказах, защото в утрешния ден ме чакаше сложна операция в моята болница. Сбогувахме се и си тръгнах. Беше станало тъмно. Денят беше приключил без залез и всичко потъна в черна нощ – идеална за всевъзможни галавери, измами и кражби.

Аргир Манасиев • „Вечерна музика“

Диана Атанасова ПРИСЪДАТА

Разказ

Сегнал на гървената пейка в края на студения коридор в съда, мъжът разтриваше посинелите си, удебелени от артритата пръсти – незаличимо наследство от живота на улицата. До заседанието имаше четвърт час. Как ли щяха да го осъдят – условно или ще го пратят в затвор? И какво ако го пратят, там може да е по-добре от приюта и от улицата...

Две години откакто бе починала майка му, а така бяха преситили и притъпили сетивата му за време, сякаш са минали поне двайсет. Двамата живееха в общинско жилище, което тя бе издействала, скромно, но уютно. След като закриха предприятието за пластмаси в града, Рангел остана без работа. Преживяваха с пенсията и кулинарните способности на майка му, които от оскъдицата можеха да правят чудеса от менюта. Така го геня, в който остана сам. Заедно с майка му, си отиде и домът му. Общината си взе това, което ѝ бе дала някога и той се озова на улицата есента. Там животът минаваше покрай него забързан и потен, небрежен или елегантен разпръскваше парфюмите си и без да го погледне, го подминаваше. Много рядко спираше някой, който да му даде малка сума или да му купи хляб. В това куцо време, което отгавна е разбалансирано походката си и не стоеше стабилно на двата си крака – богатството все по-упорито теглеше напред, а бедността едва креташе, хората се заключваха в грижите си и поредният несретник бе последното нещо, което би ги отключило. Рангел събираше кашони и пластмаса да се прехранва, за спане си намери закътано място до подлез. От кофите за боклук се снабди с палто, което го пазеше от студа денем и нощем. Върху него слагаше и кашони – своеобразна картонена броня да спира вятъра. И така до нощта, в която студът стана непосилна за тънката броня и мъжът бе безпомощен пред хапещото му настървение. Чакаше утрото да го стопли с отварянето на близкото кафене. А когато то дойде, се оказа, че не може да стане. Студът бе обездвижил крака му. Добри хора се погрижиха за линейката и престоя му в болницата. Но лекарите там бяха категорични в безсилието си да спасят крака, гангрената коварно го бе превзела и Рангел трябваше да се раздели с него. Болезнена разгяла, която не оставяше никакви илюзии за бъдеще... От болницата го забедоха в приют до пролетта, после пак на улицата. Там го намери и младият мъж – висок, рус и модерен. Нищо у него не провокираше и сенчица съмнение, от която да пламне прояждащ мизерното му ежедневието огън.

– Имаш ли лична карта? – го запита мъжът и като получи утвърдителен отговор, помоли. – Загубил съм моята и не мога да получа парите,

които брат ми обеща да прати. Ще ти дам петнайсет лева за услугата. Ще приемеш ли?

– Да приема, защо не – съгласи се веднага, под напора на гвудневния глаг.

– Добре, казваш ми сега трите си имена и се обаждам по твоя телефон – видях, че имаш. Като дойдат парите, отиваме в офиса и с личната карта ги получавам.

Както каза непознатият, така и направиха. Той спази уговорката и Рангел взе своите петнайсет лева, с които преживя следващите няколко дни. Щеше да забрави случката, ако полицаят, който го задържа не му я припомни. Арестуваха го за измама, за злополучните двеста лева, които бе получил в куриерската фирма. Непознатият гал обявя, че продава мотоциклет от негово име и поускал капаро. Човекът прати капарото, а насреща – нищо и уведоми полицаята. Рангел се оказал единственият припознат извършител...

Електронното табло светна с номера на делото му и мъжът подпирайки се на патериците, се запъти към съдебната зала.

– Добър ген, Рангеле – посрещна го служебният защитник – адвокат Милев. – Хубаво, че дойде, лошото е, че миналия път в районния съд те нямаше, а и не ми уважиха искането за отлагане на делото и се сгоди с ефективна присъда. Година и половина в затвора не е малко.

– Как да дойда, като бях в болницата заради раната на крака ми, инфектирала се беше и още съм там, но вече е по-добре.

– Надявам се да уважат жалбата ни, щом си бил в болница и да падне ефективната присъда. Ти само трябва да си кажеш истината за случая, както вече си го правил. Влизам ти в положение, ще направя всичко, което зависи от мен, надявам се да успеем.

Съдията обяви делото и повика страните по него.

– Да се даде ход на делото – сложи началото прокурорът.

– Да се даде ход – потвърди и адвокатът.

Съдийката надълго и широко изнасяше факти и документи, сякаш се касаеше за обир на банка. Рангел ставаше все по-неспокоен от този заплашителен словопоток и едва дочаквайки края, поуска думата.

– Желая да дам кратки обяснения. аз не знаех, че съм осъден. Искам да кажа, че не познавам закона, аз бях погведен – нито разбирам от компютри, нито от мотори. Бях погведен от мъжа, с когото се запознахме в парка. Той ме пита, дали ще му помогна, понеже си загубил личната карта. Щял да се жени и брат му му праща пари, искаше аз да ги получа вместо него. Това беше.

– Считам присъдата за правилна, а жалбата за неоснователна. – отрязва прокурорът буквалитично с ножицата, която отделя свободния от затворническият живот, така сякаш реже крилата на пиле да не прехвърля оградата на стопанския двор да пакости, което при това е и куцо.

Думите паднаха тежко в съзнанието на Рангел и разтрепераха оная последна струна на честта, оцеляла в превратностите на уличния живот, макар и често опъвана до скъсване. Почувства издайническата влага в очите си и сведе глава, скривайки болката зад падналите върху изнуреното

му лице побелели от несретата коси. Сигурно това е логиката на живота, поне на неговия – пътят на улицата да свършва в затвора...

Адвокатът с твърд, но спокоен тон се обърна към съдията:

– Моля да уважите жалбата, в нея подробно са изложени основанията и съображенията за това, защо считаме, че присъдата е неправилна и незаконосъобразна. Моят подзащитен е бил лишен от право да участва пред първата инстанция в процеса поради бързината, с която е приключило това дело. Освен това, ако беше направена справка, щеше да се види, че той е бил настанен в болница и не е можел да присъства. От изявлението на подсъдимия става ясно, че същият е компютърно неграмотен и няма как да пуска тези обяви за продажба на АТВ в интернет. Той е бил обект на заблуждение и измама. Като скитник и клошар не е имал с какво да се препитава и когато се е появила възможност да изкара някой лев, е повярвал на лицето, което му обяснило версията за загубената лична карта. Предвид изложеното, моля да отмените обжалваната присъда и да обявите подсъдимия за невиновен.

– Моля да ме оправдаете – беше и последната дума на Рангел, но не и надежда, тя надеждата на улицата няма шанс.

Съгът се оттегли на тайно съвещание, след което обяви, че ще се произнесе с решение в законния срок, а Рангел се прибра в болницата с чакащата го линейка. Болката в раната бе по-слаба от гругата, която гълбаеше съзнанието му. Условно или ефективно – какво значение има, щом животът вече бе издал присъдата му – доживотна, без право на помилване. Държавата, неговата собствена страна, на която някога е пазил границата, работил в заводите ѝ и прибирал реколтата в безбройните бригади по полята ѝ, беше го осъдила на безхлебие, бездомност и безнадеждност. Седнал до прозореца, Рангел се загледа в зловещия танц на снежната буря вълн, който набираше все по-голяма скорост. Някъде в студен кашонен ъгъл на улицата, зимата пишеше тъжната история на някой като него – под чертата на това забравило Божията повеля, разсеяно и нехайно време.

Наталия Бояджиева
СИАН И КИТАЙСКАТА
ПРИЗРАЧНА АРМИЯ
(Из пътеписна книга за Китай
„Светлина от Изтока“)

Сегем вечерта е. Слизаме във фоайето на хотела – Аманга вече нетърпеливо е там. – Бързо, в осем започва шоуто на музикалните фонтани! Най-големите в Азия!

Изнасяме се за миг на улицата и заставаме в очакване на такси. Времето тече, ще закъснеем за началото. Трескавото очакване се предава и на нас гвамата. Най-после – едно такси спира и ние се понасяме из вавилонската нагпревара. Разстоянията са големи, пътуваме дълго... После спираме внезапно и хукваме след водачката ни, лабирайки между колите. Насреща се е ширнал безкраен площад, пълен с народ под смрачаващото се небе.

В гъното на площада се очертава конусовидният силует на Пагогата на Голямата гива гъска, строена през 652 г. Ступата е будистки монумент, съдържащ реликви – както се смята – от историческия Буда и други реализирани учители. Според будистките учени тя представлява самият просветлен ум на Буда. Участието в изграждането на ступа, обикалянето и медитирането около нея, дори и самото фокусиране на ума върху нея носи благословия и е част от будистката практика.

Но това научавам по-късно, а сега бързаме да заемем места върху ивиците суша, оставени за зрителите насред фонтаните. В този момент гръмва музика и остри цветни струи бликват навсякъде около нас. Стрелкам се като саби към вече черното небе. Не мога да повярвам – виенски валс, Щраус, хубавият син Дунав – тук, насред Азия, където с години не бях слушала европейска музика на обществено място. Огромно въодушевление ме обхваща – за миг се чувствам у дома си... Носталгия и гордост ме изпълват – ето, всички слушат нашата музика, музиката, с която съм израснала. Оглеждам се наоколо малко отвисоко – никой не ми обръща внимание на европейската гордост; вече бях забелязала, че не се впечатляват от чужденците... Подобно вълнение изпитах по-късно и в Пънлай – на единствения симфоничен концерт, изнесен за трите ми години китайски живот. И пак бях щастлива в самотната си гордост...

Не съм сигурна, че присъстващите на великолепно светлинно представление разпознаха Щраус. Веднъж Сун беше нарекла един от клавирните концерти на Чайковски – китайска музика. И много се засрами, когато разбра, кой е композиторът. – Нас така ни учат в училище... – притеснено обясни приятелката ми.

Но беше прекрасно – ах, колко прекрасно беше... Светлините се сменяха ту бързо, ту меко преливаха, водата избухваше като гейзер или водната пара се стелеше като воал над нас. На моменти струите изглеждаха като огнени пламъци. Цветовете на Китай – редуваха се жълто, червено, лилаво, зелено и синьо, и всички техни нюанси. Между потоците, разливащи се нагоре, прозираха малки човешки фигурки, застинали в захлас. Загърба ни се чуваше грохот на водопад; водни стрели с различна височина се стрелкаха от всички посоки. И винаги в такт с музиката. Подвижни лъчи от прожектори разрязаха нощното небе. Прелест. Извисяващо духа.

Сменяха се различни класически мелодии, имаше, разбира се, и китайски. Вече бяхме мокри до кости. Сианчани изглеждаха впечатлени и доволни. А аз летях.

В дъното на площада, зад водната стена, блестеше ярко осветена Пагодата на Голямата гива гъска. Тя е будистка мощехранителница, издигната през 652 г., през династията Тан. Оригиналната пететажна конструкция е от трамбована пръст, облицована с камъни. Ала петдесет години по-късно тя се е срутила и е била възстановена от император У Дзетиан през 704 г. като са ѝ добавили още пет етажа, така височината е достигнала 64 метра.

В нея се съхраняват пепел от тялото на Буда след изгарянето му, сумри и фигурки на божеството, донесени в Китай от Суан Дзан – известен будистки монах, учен, пътешественик и преводач. Прег портите на храма и сега се издига негова статуя.

Когато музиката спря, тръгнахме бавно в ноемврийската вечер. Но усещането беше за чисто лятно време – разлистени гървета, топъл въздух, наситен с очакване за луда нощ, безгрижно разхождащи се хора... Един много различен ноември.

Отнякъде изплува Ева и се присъедини към компанията. – Къде обичате да ходите с приятели в събота вечер? – Да ядем! – с блеснали очи отговаря Аманда.

Донякъде очаквах такъв отговор, който би бил обичаен за малкия Пънлай, но мислех, че в големите градове е по-различно... Желанието да се събереш с приятели за едно добро похапване е доминиращо, независимо и от възрастта. Няма го нашият обичай на упойтелни разговори по женски на чаша кафе или бурни танци в смесена компания. След толкова глад през вековете, тук храната е на особена почит и е издигната в култ.

Аманда предложи едно заведение, предпочитано от нея, и се отправихме натам за късна вечеря.

Прекосихме половината град и след около час път пристигнахме в една приятна, голяма и госта пълна закусвалня. Докато ни носеха най-разнообразни ястия от сианската кухня, Аманда ни обясняваше кои съставки на храната за кой орган са полезни и дали помагат повече на жените или на мъжете (повечето китайци са добре запознати с тази информация и я имат предвид при избора на продукти). После тя се загледа замислено в нас и неочаквано каза: – А някога сте били млади и хубави...

Погледнах я смаяна – тя седеше ведра и спокойна, напълно гружелюбна, никаква ирония в изражението. Елемент от чара на Ки-

май е неговата непрегвигимост. Но Овенът в мен се разбунтува и отговорих спонтанно и саркастично: – А сега сме стари и грозни! – Не – грозни – никога! – великодушно приключи темата момичето. Забеляза нещо в нас и ни го каза като констатация, без да влага никаква емоция – както правят хората около нея и както винаги са правили. Можем ли да ѝ се сърдим... Спомних си, че много пъти съм се сблъсквала с тази детска непринуденост на китайците в общуването. Никакви задръжки или скрупули – ако продавачката в магазина се впечатли от пълен клиент, тя може да го потупа с укор по корема – много си дебел! Виждала съм китаец с удивление да погръпва космите по ръцете на бял човек, сигурно за да се убеди, че не са залепени... Изглежда му като дивак от джунглата. Не са виждали нищо такова, тяхната кожа е природно гладка. Но също и ако забележат, че някой е красив, му го казват с искрено възхищение. Не можем да нанасяме нашата ценностна система върху чуждата и да очакваме да съвпадат, а в резултат да заключаваме, че не ги разбираме. Който познава себе си, познава и другите. Оpozнай хората докрай – мислех си – погледни честно и твърдо и тъмните, и светлите им страни и разбирането ще дойде само. Можеш да познаеш само онова, което си в състояние да обичаш. Няма мъдрост без любов.

Минахме през огромния осветен площад, пълен с хиляди хора, които играеха вечерна гимнастика, други танцуваха или упражняваха тайчи. Лицата им изразяваха уютното спокойствие на хора, потопени в обичайни ритуални действия. Всеки може да се включи в масовото изпълнение по всяко време, дори да не знае точните стъпки. Отвсякъде звучат различни музика според вида танц. Топло е, на никого не му се прибира. Картината ми е позната от Пънлай, но тук мащабите са несравними. Огромното множество сианчани от всички възрасти, наистина повечето жени, избършваше едновременно едни и същи движения. Подействия ми хипнотично, тази сплотеност е заразяваща – когато съм сама, не пропускам възможност да се присъединя. За тях, предполагам, е важно да знаят, че всяка вечер в определено време могат да дойдат на това място и да се слят с групата познати и непознати. Те се чувстват едно семейство. В този момент всички са равни – никакви социални или възрастови различия. Никой специално не ги организира. Просто така е било, така трябва да бъде и със сигурност така ще продължи.

* * *

Планът за следващия ден е – най-после! – посещение на Теракотената армия – Осмото чудо в света. Странно и призрачно място...

Станахме рано – див детски възторг и ентузиазъм не ми даваха мира. Колата с Аманда вече ни чакаше пред хотела. Потегляме. Пътува се дълго, почти два часа.

Обичайният полупрозрачен перлен въздух и неясно слънце. Девојката седи до шофьора и си приказваме по целия път. – След малко ще вземем и моя приятел – казва тя някак между другото и бързо добавя: – Ще ми кажете дали е подходящ за мен.

Трогнах се от доверието, знаех си, че не е случайна приказка. Колко ли близки ни чувства, за да ни помоли за такава преценка...

Скоро колата спря и един симпатичен младеж седна при нас. Запознахме се, но разговорът замря готук, тъй като той не знаеше английски. Нашето момиче само разбра, че няма как да го опознаем и по-късно не повтори молбата си, за голямо мое облекчение. Приятелки в Пънлай са ми искали мнението за техни избраници, но не и след толкова кратка среща. Говорим си много за живота, често чувам въпросите: – Натали, как мислиш, по какво да позная мъжа на своя живот, какво да търся в него, кое е най-важното за един щастлив брак? – Отговорността ми е голяма, те ценят мнението ми. Веднъж спечеленото доверие ме прави част от техния свят. Китайска мъдрост казва: „Да ти се доверяват, означава да те обичат“.

Ето, приближаваме най-после мечтаната цел. Пред входа ни спира погледът на внушителната статуя на първия китайски император – обединителя Цин Шихуан. Извисил се високомерно над тълпата, сочи гордо напред, а с поглед се опитва да обхване като че ли цялата си империя. Сега тя е огромна, със сигурност би се гордял с напредъка и постиженията на наследниците си...

Когато младият Ин Джън става властел на княжество Цин, за малко от двадесет години той успява не просто да завладее останалите сегем враждувачи китайски княжества, но и да ги обедини. Така възниква първата централизирана феодална държава в света. Княжество Цин е голямо и богато на ресурси, има силна и добре въоръжена армия. Князът приема титлата „шихуан“ (първи император). Младият император води победни битки на юг и се отбранява на север от хуните. За защита от степните племена той нарежда изграждането на Великата китайска стена – единственият градеж на Земята, който се вижда от Космоса. Други негови заслуги са, че въвежда паричната система, уеднаквява мерките и тегликите, строи пътища в новата империя. Противоречиви мнения буди налагането на писмеността на княжество Цин, при което са унищожени всички останали разнописи на йероглифите и книгите, написани с тях. Подбрани са само „полезни“ за идеологията книги, които оцеляват за поколенията.

Не научихме нищо от това от нашия нов гид. Аманда ни избира екскурзоводка сред дружината, насъбрана в очакване. Тя самата няма да влиза с нас, идвала е много пъти тук – ще ни изчака отвън с приятеля си. Гид с английски – истинска мечта в Китай, но на това място са много... Над два милиона души годишно се стичат от цял свят тук, при това смайващо откритие.

Млада жена, смотолевено английско име и – напред. Бърз разказ на чинглиш (китайски английски – идва от ироничното съчетание на Chinese – English), още по-бърз ход, учтиво, но нетърпеливо изчакване като се заяпаме някъде...

Нашият Вергилий ни превежда от зала в зала, тук наричани ями, а на най-интересното място гори ни направи снимка. Ако не беше водачката ни, щяхме да стоим до вечерта в захлас пред това подземно бойно поле. Отделните му части се преливат толкова естествено една в друга, че звучат като едно цялостно произведение и резултатът е поразителен с

уещането за завършеност, баланс и пълнота. Теракомената армия на сънищата. Цели 2200 години осем хиляди войни и коне в естествен ръст мълчаливо пазят покоя на Цин Шихуан. Вкаменени от зъл магьосник мъже, които допреди малко са говорили и дишали. Те и сега сякаш са живи...

Това е фундаментът, без който нито изящството, нито талантът, нито трудолюбието, нито щастливото стечение на обстоятелствата могат да обяснят феномена Китай. Единствената страна в света, която някога е имала цяла армия, направена от глина. Изкуството може да осигури най-добрата гледна точка, от която да се разбере изцяло съдбата на един народ.

В преддверието на първата зала ни посреща странна двойка – уголемено копие на един от гребните войни, хванал за ръка момиченце от съвременен Китай. Мъжът е висок 7,2 метра и тежи 654 килограма, а детето е с височина 4,5 метра и тежко 208 килограма. Гигантските марионетки от различни епохи са представени на Олимпийските игри в Пекин през 2008, когато са изиграли история за грижа, приятелство и мир, в синхрон с концепцията на Олимпийското движение. Идеята е да представят нагледно връзката между миналото и настоящето. Двете марионетки са най-големи в света и целите са изработени ръчно.

Очевидно владетелят обединител твърде много е обичал себе си – още с възкачването му на престола (на 13 годишна възраст), започва работата по височайшето му погребение – много преди неговия житейски залез. Било е 246 г. пр. Хр. Неговата надгробна могила и до днес е най-голямата в света.

В цялостното ѝ изграждане в продължение на 40 години са участвали над 750 000 работници. Тайната на погребалния комплекс се съхранява толкова дълго, защото императорът е наредил да бъдат избити и погребани заедно с него и всички архитекти и надзиратели, които са знаели твърде много за мястото на вечния му дом. Министри със съпругите си и многобройна свита от слуги също са били убити, за да служат на величеството в отвъдното. Животът им е бил лишен от смисъл без господаря, а смъртта се е приемала като друга форма на съществуване. Днес са открити стотици трупове във всяка от трите гробници. Мавзолеят е на около километър и половина от армията и все още не е отворен, носят се само легенди за несметните му богатства – злато и скъпоценни камъни, както и за реките от живак, които текат под земята... Не се знае кога ще бъде разкопан – китайското правителство, вероятно с ЮНЕСКО ще решат това.

Теракомените войници заместват хората като погребален реквизит. Те спасяват живота на осем хиляди души, които не са принесени в жертва и надхитряват тленността като остават вечни стражи на владетеля.

В най-стаените дълбини на земята, под могъщите корени на вековни гървета повече от две хилядолетия се спотайва цялата тази огромна гвардия... Поезия в глина...

Предизвикателството е било да се направят глинени хора в естествен ръст като никой готобава, а и след това не е правил такива. Уникално е и друго – как осем хиляди лица са индивидуализирани. Двете по-малки зали (изкопа) подготвят госта за преживяването в главната. Споменът ми

от голямата яма е съпътстван от едва доловимата миризма на пръст и екома на стотици разноезични гласове и възторжени възгласи в покритата зала, размесени като че ли с гласовете на хилядолетните стопани, чието покой е смутен завинаги. Последният им отрязък на този свят се оказва безкраен. Безсмъртието е постижимо, както и вечността. Въображението ми донеся отнякъде тържественото биене на бойни барабани, тропота на маршируващи мъже и гръм от трополящи колела и копита.

Наистина е магично. Вглеждам се внимателно в различните лица, изразяващи всякакви характери и забравям, че са от пръст. Такива хора са живели, учили са, създавали са семейства, воювали са, постигали са и своите малки лични победи, и големите – цел на военачалниците и завоевателите, а някъде галеч са ги чакали жените и децата им. Натрупали са жизнен опит и истории, които бих искала да науча... Какви са имената им, семействата им; били ли са обичани... Тайната няма да бъде разбулена никога. Напълно реалистични, със спокойни изражения.

Разнообразието е огромно. Някои изглеждат добродушно, а други – лукаво или високомерно, има весели, спокойни или тъжни, с повдигнати вежди. Стрелците са концентрирани и уверени. Но общото е достопенството, самоувереността и съзнанието за значимост на делото им. Простота и минимализъм, чисти черти...

Защо ли почти всички леко се усмихват – връщат се от победна битка или пък за тях е голяма чест да бранят императора и в отвъдното. Във времена, когато човешкият живот не е имал висока стойност, те са изпълнени с чувство за гордост и собствено достойнство, с характер и дух.

Погребалната почетна гвардия, създадена от хиляди майстори грънчари, е разположена в три огромни подземни помещения, разделени на по единадесет коридора. Дълбочината на ямата е седем метра, тя е дълга 230 метра и широка 62 метра. Войните и офицерите в пълно бойно снаряжение заемат обща площ от 22 000 квадратни метра. Заровени са също и 130 колесници със 150 ездитни и 520 товарни коня. Открити са и невоени хора – служители, акробати, артисти и музиканти. Фигурите – копие на императорската армия, както е изглеждала в онези дни на великолепие и мощ – са в бойни редици, изправени върху тухлена основа и разделени от пръстени стени. След това подземните коридори са покрити с широки гървени дъски, върху тях се застилат рогозки и се затрупват с пръст.

Статуите, които тежат по над триста килограма, са изпечени при много висока температура – 950 – 1050 градуса, за да им се придане якост. Глината е била достатъчно здрава, за да се направят двуметрови хора. Червена, лепкава и здрава – най-добрата теракота. Главите, ръцете и телата са кухи, но краката са плътни, за да стои фигурата стабилно. Когато са започвали работата, на майсторите им е било ясно, че ще заплатят с живота си, ако не могат да се справят. Работата е там обаче, че и след като са изпълнили прекрасно сложната задача и са издълбавали името си в меката глина, те трябвало да се простят с живота си, за да не издадат тайната.

Днес ние вече я знаем: първо са удряли глината, докато омекне. Слой след слой са я напластявали, за да изградят цялото тяло. Имали са каль-

ни за ръцете и ушите, но торса са изработвали на ръка. Изчаква се след всеки пласт, но не прекалено, че да се напука. Идеалната температура за изработването на статуите е двадесет градусуса. Но как да я поддържат целогодишно... Използвали са стари пещерни жилища с постоянна температура за съхрането, след което са ги изпичали в пещи.

Наблюдавам със завист реставраторите, които пред очите ми възстановяват пазителите на вечността в пълния им блясък и величие. Те са потънали в своето дело на малки осветени участъци сред призрачната армия. Нито една от фигурите не е намерена здрава, хиляди фрагменти очакват да бъдат поставени на място. Но и цветовете са проблем. При току-що извадените след 2200 годишен сън войни цветовете изчезват за една седмица, а понякога – и за минути.

Лакът е едно от богатствата на гревен Китай, знаели са, че може да устои в продължение на векове. Бил е „пластмасата“ на античния свят. Само императорът е можел да си го позволи. Сокът се добива от лаковото дърво – след шестата година от посаждането му като от едно дърво се извличат едва десетина грама смола. При отварянето на шахтите, от атмосферния въздух влагата на лака се изпарява, той увлича и боята пог него и тя се люци на малки люспи. Учените използват днес най-модерни технологии, за да определят как са били оцветявани теракомените мъже – копие на императорската гвардия, както е изглеждала в онези дни на великолене и мощ. Една вечна виталност.

До един от изложените мечове прочетох следното: „Научните изследвания разкриват, че повърхността на мечовете съдържа хром с дебелина 10 – 15 микрона, който действа като защитно покритие против корозията. Технологията за хромиране е изобретена от германците през 1937 и е въведена от американците през 1950, а се е появила в Китай преди 2200 години! Не е ли изумително!“. Около 40 хиляди бронзови оръжия, използвани в реални битки, са изкопани от ямите: копия, алебарди, бойни брадви, мечове, куки, лъкове, арбалети и стрели... Хромираното покритие е блестяло ослепително, когато предметите са изровени изпод земята. Металургията от ерата Цин е достигнала изключително равнище и производството на оръжия е започнало да се стандартизира.

Планината Лу (Lishan) е предпочетена за мавзолей заради богатата ѝ геология – в северната част се добивало злато, а в южната – прекрасен нефрит.

Най-забележителното археологическо откритие на ХХ век е станало на 29 март 1974 г., когато местни селяни копаят кладенци. Те откриват няколко керамични фрагмента и гревно бронзово оръжие. Това мигновено привлича вниманието на археолозите, които пристигат в Сиан на тълпи, за да продължат разкопките. Пострагал от историческото откритие се оказва единствено самият му откривател – Ян Шун Ман. Само за него погребалната гвардия няма романтичен ореол. Държавата конфискува земята, която той обработва готогава и създава огромна туристическа зона. Неблагополучният собственик на земята сам се превръща в експонат и като препитание му остава да седи в музея и да подписва за посетителите лъскавите брошури с изгледи от катакомбите.

Купих си и аз от книгите и се погредих на опашката за автографи. Но щом докоснах фотоапарата, умореният човек вдигна забранителна ръка – какво ще стане със зрението му, ако милионите туристи започнат да го заслепяват със светкавиците си... Пазя си с гордост книгата със 130 страници прекрасни снимки и с автограф на откривателя.

Избрах си и глинено копие на коленичил стрелец с много изразително и одухотворено лице. Младият мъж е съсредоточен и уверен в уменията си на боец. Някога такъв младеж е държал истински арбалет в ръцете си. Много се радвах на статуетката, опазих я цяла до България и я подарих на сина си – студент по история. Той я пази като реликва.

Гледахме накрая и прекрасен филм за битките и величието на античен Китай в кръгово стереокино с огромни екрани. Обградена от всички страни от славната гревност, се бях потопила напълно в нея. В един момент обаче насядалите на пода деца, говедени организирано да се възпитават в патриотизъм, изгубиха търпение и се разшумяха нетърпимо. Как да ги накарам да млъкнат – насочих апарата си напосоки към шума и щракнах със светкавицата. Изненадата беше пълна – осигурих си още няколко минути тишина...

Много от строителите са били погребани живи веднага след завършване на колосалния им труд. До костите са открити плочки с имената и рогните им места. Жестокост, характерна за онези далечни времена, съчетана с възхновение и талант, вложени дух и сърце в изработката на вечните войни.

А ето и идеалът за добрия военачалник на философа Лао Дзъ:

*Добрият пълководец
побеждава
и толкоз.
Той не смее
да прилага насилието.
Побеждава
и не се гордее.
Побеждава
и не се хвали.
Побеждава
и не се величае.
Побеждава
и не насилва.
Побеждава
и толкоз.*

„Където и да отидеш, иги с цялото си сърце“ – е казал Конфуций. Така отидох и аз при гревните хора на Сиан.

Мая Цекова
ПАРАДОКСИ

Едва когато се хванахме на хорото, разбрахме, че ще играем само пог звуците на тъпана.

Изкуството иска жертви. Безгарието иска жертва да е изкуството.

Българският Цезар: Дойдох, видях, взех си каквото ми трябваше!

Като си имам Санчо, защо да не се правя на Дон Кихот?!

Не храня илюзии, защото ги изядох в гладните си години.

В името на Истината, научих се да лъжа истински.

Светът стана тесен, защото всеки иска да живее нашироко.

Най-гоходоносно е да има кой да ти носи доходи.

Българският крал: Ха, направих ви голи и боси, викайте, че съм гол ге!

Не искаш ли да гледаш истината в очите, един ден тя ще ти ги извади.

Трудно се събужда народ, вярващ в съновници.

Ако пчелите изчезнат, ще изчезнем и ние – хората. Но търтеите ще останат.

Веднъж га паднеш – всички се струпват да те гледат отвисоко.

Когато някой те държи в ръцете си, гледай да не паднеш в краката му.

Притежаваш ли бистър ум, това мъти главите на другите.

Където на мода е простотията, мъдростта ходи с грехи трета употреба.

Ако настоящето си позволи да зачеркне миналото, бъдещето е непредвидимо.

Всеки непрекъснато озъбващ се, един ден ще си намери зъболекаря.

Ако са започнали често да ти плащат сметките, гласят се да ти платят на безценица.

Най-вече под кръста удрят ония, чиито органи за мислене са под кръста.

От тънките сметки до дебелия край няма и една крачка.

Едва кажеш нещо остро ...и с теб започват да се държат тъпо.

Където джобовете се пълнят с празни приказки, работата не е за приказване.

Някои мечтаят да стигнат извора, само за да мътят водата.

За да видиш истинското лице на някого, обърни му гръб.

По крайбрежието на Морето на живота е пълно с изхвърлени боклуци, представлящи се за морски гарове.

Внимавай на кого търсиш сметка, защото може да се наложи да я платиш ти.

По завоите на Историята най-добре се чувстват извъртащите се.

Не се правя на ударена, а на такава, която не смеят да я ударят.

Ако човек не се вълнува от банковата си сметка, никой не може да му види сметката.

Празният човек разчита да добие тежест в обществото с пълна къща.

Вече не пращат никого по дяволите, защото може да се върне по-голям дявол от тях.

Най-често си пъхат носа навсякъде тия, които не виждат по-галече от носа си.

По отношение на здравеопазването, властта каза на народа: „Имате много здраве“.

Повърхностна власт не издига задълбочаващи се.

Когато положението се напече, първо се изпарява утайката на обществото, представяща се за каймака.

Заговори ли се за тебе не прег тебе, ще ти се сервира нещо, което не е за прег хората.

Едва когато се изявиш, ще разбереш какво скриват от теб приятелите ти.

Залъгвай ги с форма, за да не те гонят за съдържание.

Аргир Манасиев • „Църква“

Катя Маринова
СТИХОТВОРЕНИЯ

СНЕЖНО ЛЯТО

Тя можеше да изпътува себе си
във всичките си понеделници.
Неделите – скандално глупави –
оставяше да ги пътува времето.

С измисления гняв на сетивата си
фрапираше прощално часовете.
Поставяше във нощите и знаците,
с които да ѝ е безкрайно светло.

Отмерваше живота си със крачките,
избягали от нощите на Вчера.
Изпиваше на екс и бесовете си,
в очакване все пак да се намери.

Тя никога не си призна, че може
с умората да прикове приятел.
Прости ѝ, Господи! Тя всичко може.
Дори със сняг да рисува лято.

НАДНИЧА АВГУСТ

По тънко плагне
лято се спуска
на паяка във старите обувки.
Две перушинки
в тростката се гушат
и старият комин ги слуша, слуша...

Реката свети –
кожата на гущер,
изпил съня на обедното слънце.
По бреговете ѝ –
роднини по съседство –
къпините егреят с топли устни.

Събира в шепи
орехът гушата си.
Мравунякът е насмолен и кротък.
Пролайва куче,
плаши маранята –
заровено в прахта парченце восък.

Простряна, съхне
сянката на август,
нашарена от танца на светулки.
Денят облизва
кошерите бавно,
преди по равното да се търкулне.

ЕСЕНЕН АКВАРЕЛ

Боровинков гъжд
цяла нощ рисува с тъгата на синьото.
В ескиза му тънка луна изгребва гнездо на синигер.

Под небесния праг,
остърган от вятър до свършване,
се промъква рижа котка на пръсти...

Рижи са къщите.

И осъмнало,
слънцето по върбицата стара пробира се
над реката, в която свирят джаз
среброперите риби.

А презърнали лято
и захласнати в брода къпини,
свиват острите шипове – едрогърдата есен да мине.

В ПРЕГРЪДКАТА НА ДЪЖДОВЕТЕ

Изграскано от погледа на лятото,
 стъклото на прозореца
 ще скрие слънцето
 в прегръдката на дъждовете.
 Врабец ще се изкъпе
 в червеното на залеза –
 разцъфнало димитровче;
 ще се обясни в любов
 на облака, опушен във зелено;
 ще отнесе със себе си
 очакване за скитащи листа
 и сивичко ще заподскача
 във приютилата го есен.
 А вятърът, с въздишка блага,
 ще посади тъгата
 на разчупения облак,
 ще я загърне – да забрави птицата
 и ще търкулне мокро камъче
 по покрива на тишината.
 По бръснатите скули на дъжда
 ще се погали вечер...

Аргир Манасиев • По песента „Лиро, лиро, спри да свириш“

Лили Николова – Лили Никол
СТИХОТВОРЕНИЯ

ЖИВОТ ПО СМИРНЕНСКИ

Хвърчат във транс джигити-джинове
по магистралите
и лимузини с шиш лебедови дефилират във нощта,
във дива чалга под телата потни гънат се локалите,
със обещания за лесни хилядарки мамят казина.

А ние се редим посърнали за хляб и късче сирене,
смутено в джобовете си изстързваме стотинките
и също като в „Братчетата на Гаврош“
по Смирненски
витрини лъскави се хият нагло във очите ни.

Какво от туй, че сто години оттогава са изминали,
че покорихме космоса,
че с „европейски добродетели“ сме се изпълнили,
когато се събуждаме – изгнаници в родината си
и не към новото хилядолетие –
към каменния век сме се запътили.

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ

Причернява злоещо от запад небето,
огнен камшик го пришпорва във транс,
тътен злокобен яростно грива размята
като в най-първата нощ
на раззиналата
утробата си родилна земя.
Огнена блясва змия във лилаво,
кървава лента опасва света
и тогава –
небе и земя се спояват
във дебели въжета:
леден, безмилостен аг –
грохот и огън,

и болка и стон,
и се въргала във тая
вихрушка човекът –
прашинка, частица,
безсилна и няма,
висящ като паяк
на нишка прокъсана
от гървото обрулено
до сетна сълза...

Реве безпощадно
нощта като хала
и жигосва с огромни
бели зърна –
печата убийствен –
на обновяването
или на заличаването...
Но ето – дочакахме край.
Сключи се вече
венчавката земно-небесна,
зави и опашка
сватбарското
люто хоро.
И ей го човекът:
като риба на сухо –
устата за въздух отворил едва,
от прахта се изтупва,
стойка изправя,
в гърдите се тупа,
докъде, докога –
до другата адова нощ...

* * *

Не ми е есенно,
не ми е гроздоберно,
небето е по старчески навъсено,
не иска и да ни погледне.
Прокоба из лозята сухи броди,
развява възлести,
безплодни чергила,
и ронят се зърната недопалени,
като светулки мъртви във нощта.
Поглъща сълзите им кехлибарени
земята ненаситна,

обсебена от сила зла.
Защо отвърна се от нас
земята ни кърмилница,
защо пороите отнесоха пръстта
и семената в нея пръснати
из нейната разнищена снага?
Защо сърцето ѝ изсъхна,
погребано от купища
разкъсани листа...
Блещукат нощем схлупени звезди,
горчиво с погледи нагазили
сред буците безпътица,
сред гниещите ни надежди
потънали във мътната вода.
И все вода приижда...
И пак вода – оная същата, родилната,
в неграта на която
погълна във началото света.
Дали сега снагата ѝ могъща
света ще обнови,
отмивайки срама, греха, скръбта,
или ще го погълне всемогъща,
разливайки вселенска тишина...

БЕЗВРЕМИЕ

И тая година несетно изтече –
гъждовна вода през ръждясал олуц.
А ние стоим и мъдруваме върху дупките:
откъде ли, защо ли явиха се тук.
А ние стоим – очите
тупнаха във краката ни.
Отвътре престъргва ръждивото,
скърца горчиво във зъбите
сух пясъчен вкус.
А ние стоим...
И вдигаме с мъка ръце уморени,
изграни, окървавени
от парчета натрошени илюзии:
Господи Боже, над нас се смили!
Остави ни във времето,
изпрати ни надежда
и пътя ни ти покажи!

Джина Дундова-Панчева
СТИХОТВОРЕНИЯ

БЯЛА СВЕТЛИНА

Осанна, бял е ангелът,
макар и без крила,
спасява от страдание
край болнични легла.
Прелита край системите,
Земята се върти
безжалостно и шеметно
и времето лети.
Но всъщност демон, разпни го!
На стълбите умря,
изгърна тихо старецът,
сред мъки изгоря...
Защото някак ангелът
ужасно закъсна
и старецът спасение
намери във съня.
Осанна или разпни го?
Един тунел... врата...
А ангелът, безкрилият,
внезапно отлетя.

В ОКОТО НА ТЪГАТА

Един огромен облак ни погълна,
понесъл дъждове, мъгли и сняг,
а птиците избягаха зад хълма,
последваха изривия южняк.

Навярно сме в окоето на тъгата,
смехът остана някъде назад,
рисува някой графика позната
на мястото на онзи листопад.

Валят отгоре черnobели мисли
и пада тихо бяла самота.
Над нас денят злокобно е нависнал,
прониква бавно болката оттам.

Къде летите цветни пеперуди,
Земята много бавно се върти...
Все някога мъглата ще прокуди
една въздишка, носеща мечти.

Ще дойде и в душата топло лято,
все някога светът ще заблести.
Ще грее слънце в онзи миг, когато
една любов дъгата пак рог.

НЕ ПОДАВАЙ ЗА СБОГОМ РЪКА

Ти мълча, много дълго мълча...
И прегръща в нощта непознати.
Аз те виждах сред тиха печал
чак от другия край на Земята.

Колко много любов си ми дал,
а сега се изгубих без нея.
Оцелявам в живота замрял
и отдавна не чакам на кея.

Още малко остана напред,
над главите ни пътят е млечен.
Аз от други не търся съвет.
знам, наблизо е пристанът вечен.

Не подавай за сбогом ръка
чак от другия край на Земята.
Някой ден ще се слеем така –
като прах в неспокойния вятър.

ОСТАНА САМО МИРИС НА СМОКИНИ

Сега е тихо. Лятото отмина.
Но колко странно... още не е есен,
а то остави мирис на смокини
след себе си и спомена чудесен.

В зелената презръдка на гората,
сред сенките на птици и дървета,
понякога разхожда се тъгата,
сълзите ѝ в листата кротко светят.

Боли я от поредната раздяла
със лятото, кога ли ще го види...
От облаците пада, премаляла,
една въздишка в клоните превити.

По пътя бавно крачи самотата
и гледа към небето, още синьо.
Така е тихо... Вече не е лято.
Остана само мирис на смокини.

ВЛЮБЕНА В ИЗМИСЛЕНО МОМЧЕ

Казваш – любовта ни е химера,
мислиш, че измислица е тя,
но такава няма да намеря
никога, докрая на света.
Но такава няма да почувстваш
с четири годишни времена –
пролетно задъхана и луда,
лятна – като цветната дъга,
есенна прошарена заблуда,
зимна – вкочанена от тъга.
Даже да е истина, че тя е
някакъв мираж за теб и мен,
вярвам че е чудото – това е!
Искам да съм винаги във плен.
Чакам пак по светло да сънувам,
някъде високо да летя.
Нищо друго толкова не струва,
колкото ни дава любовта.

Диана Янкулова
СТИХОТВОРЕНИЯ

ПОЛЕТАТА КРАЙ РАДОМИР

Когато приближавам радомирските полета
и черноземът ярък се ширне покрай мен,
посипан от снежец, а пък пръстта му свети
със пролетната крежкост на живот зелен,

когато синевата пред очите ми прелее
и няма край над хълмовете, нивите, пръстта,
и като полъх, лек ветрец, кръжат из нея
във зимния си нисък полет птици на ята,

а после спра край равната река, навред разляла
замръзнала, пронизана от тръните вода,
покрила равнината като легено одеяло,
в кристалната и чиста презръдка на студа,

и в мъничко селце, в една незнайна къща
с пукнатини в стените и керемиден цвят,
по-ниска и от тръните, блести самата същност
на целия огромен, неразгадаем свят,

сърцето ми е тихо, сърцето е изпълнено
с най-топлото сияние на слънчевата вис,
с полетата край Радомир... И в зимите най-дълги,
сърцето ми е къс небе, зелен от пролет лист...

17.01.2021

Околностите на Радомир

КОННИК

Как сиво е и погледът пътува през мъглата,
потайни възвишения от двете му страни,
белее заскрежената гантела на гората,
тревите са полезнали под зимните слани.

Нататък в равнината селцата са застелени
със сивкаво одяло в сребрист спокоен кът
и дишат тихо къщите, оградите им телени
тъмнеят сред забравата, а дворчетата спят.

Мъгла е и над блатото, над голите тополи,
над тънката тръстика и влажния листак
и само със внезапния случаен птичи полет
излита смело погледът над зимния сумрак.

Но пътят като конник тих се ниже през мъглата
и като нишка сребърна в полите ѝ снове,
препуска този конник верен – слънце на душата,
из добрите потайни на сиви светове.

21.12.2020

София – Кюстендил

ПЛАМТИ ЧЕРВЕНАТА КАЛИНА

Пламти червената калина
сред зимните треви, мъглата,
пламти до камъка застинал
под тънък сняг, и край реката

с пенливите води студени,
до мостчетата с лед покрити,
сред смърчове, в които генем
цвърчат синигерчета скрити.

Пламти и нощем, сред покоя,
на звездното небе самотно,
пламти душата топла моя –
сред ветровете нежна лодка.

Сред сивотата – лист от цвете,
в клонака гол – листо трептящо,
и на мъглите на небето
узряваща зора под плаща...

26.12.2020

Витоша

ПРЕЗ ВРЕМЕТО

Наистина е странно – гърветата са голи
и остри силуети край пътища извиват,
а слънцето, небетата блестят като напролет,
роса краси зеленото на тези зимни ниви.

Наистина са странни – и гарата заключена,
и локвите на пътя – две дълги риби сини,
а имало е сняг, когато се е случило –
когато пак си минал оттук преди години.

Излязъл от казармата, на път за своите близки,
на тази малка гаричка сред нищото си слязъл –
небе под облак схлупено, навъсено и ниско,
и вятър, този кратък път във спомена белязал.

Сега е синьо, слънчево, селцето не те чака,
но споменът ти кратък е като мост над дните,
шурти река наблизо край линията влакова
и тих, Духът на времето над клоните прелита.

2.01.2020

Гарата на село Дебели лак

Аргир Манасиев •
„Ангел“

Василка Петрова-Хаджинова
СТИХОТВОРЕНИЕ

ЕМИГРИРА БЪЛГАРИЯ

Емигрира България.
Моята родина.
Емигрират хора и ембриони.
Старците, сами оставени,
емигрират и те
в небесната чужбина.
Емигрират дърветата,
отвлечени робини.
Ако можеха,
щяха да емигрират
и реките отровени.
Похитени са
цели гори.
Дори планини.
Накъде емигрира България?
На празното място остава
човешка и природна пустиня.
А емигрантите тръгват,
заровили сърцата си
в земята на България.
И питам се
на пътя на кервана зловец
кой ще застане...

Денъ Денев
СТИХОТВОРЕНИЯ

ВЕНЕЦИЯ, КАФЕНЕ „ФЛОРИАН“

„Но за Венеция скърбя...“

Христо Фотев

Венеция – венец от перли във лагуната,
където всяко време е оставило
кристалите на своето дихание
в скулптори и фрески!

На фантастичния площад
„Сан Марко“ с хилядите гълъби
цъфти безкрайното доверие
на птиците към хората.
Тук всички възрасти
подвластни са на радостта.
Всеки е дете.
И въздухът звъни от смях...

Един от синонимите на този град
е кафенето „Флориан“. Оттам
прииждат звуци на „Виенски валс“,
там вдигат се наздравци
с коктейла „Тинторето“.
Във „Флориан“ са пили капучино
Стендал, Байрон, Пруст...

Плеяда звездни имена!
Балзак нарича кафенето институция,
макар да е любимо място
на куртизанки и шпиони.

Писателите отминават... Капучиното остава.
Само дето си променя
вкуса през вековете.
Същите звезди
греят нощем над площад „Сан Марко“.
... И със всяка следваща година
все по-високо се издигат.

НАСАМЕ СЪС СЕСАР ВАЛЙЕХО НА РОЖДЕНАТА МУ ДАТА

Мелодия и гуми се събират
във съюз венчален –
и така се ражда песента!
Но горчивата мелодия
на живота ти печален,
Сесар Валйехо,
се накъсва от горещи и студени гуми.
Думите горещи на твоята любов
към Земята и небето,
към Бога и човека,
към родовия корен,
в който два потока кръв се сливат.
И думите студени на омраза,
макар че ти се мразиш нежно.

Понякога си мисля: аз съм онзи мулетарин,
който крета след набожното си муле.
Но за разлика от него –
аз не стигам там,
където трябва да пристигна.

Там е мястото далечно и голямо.
Голямо много и Париж се казва.
Париж е лобното ти място.
Ако мога да изтрия с гума,
от календара ще изтрия
черния четвъртък,
който ти предсказа.

И вместо песен – плач се ражда.
Ти бдиш сега
над умрялата си вечност.
А аз ще продължа
живота да откривам.

*6 юли 2012 год. –
120 години от рождението на поета.*

СТАРАТА КОТКА НА КОНСТАНТИ ГАЛЧИНСКИ

*„Моята поезия е малко чудо,
страна, където промърква
стара котка едва чуто
на парапета.“*

Константи Галчински

На Галчински малкото чудо
всъщност е съзвездие от гуми:
за майката, любимата, родината,
за вечерта, която ни поднася
грозде, целувки и сняг;

гуми за брабеца
и войниците от Вестерплате,
за Великденската нощ на Бах
и дивата лоза.
И пак за майката, която
сипе звездна светлина
на поета в ръкописите.
И за сърцето на любимата –
извор на лъчи, които сгряват.
И за родината... – пръстта ѝ
свети нощем като пламък.

Думите са нашите оръжия,
нашият камък и нашето цвете.
И сърцата си ние, и душите
с детска наивност им доверяваме.

... А от всички посоки животът
ни залива с мътна словесна лава.
На парапета промърква старата котка.
И спасява поета от забрава.

СЮРРЕАЛИСТИЧНИ ВИДЕНИЯ НА КЕНЕТ УАЙТ

Мисълта навън изскача Тя е бял
подскачащ заек Със следи от сини букви

Далечен остров Там японското момиче
светлей като замръзнала тревичка

Зимата е тук Но в сребърната прясна
нейна светлост пролетта избухва

В пясъка на красотата Поезия поклъва
Поетът е преводчик от езика на зората

Духът е алхимик И стига да поиска
в гуамантена земя се въплътява

Истината с много камъни препъва
и никога докрай не се разкрива

ПОЕТЪТ, КОЙТО ОБОЖАВА ГОРЕЩИЯ ВЯТЪР

На Ласло Наги

С Унгария в кръвта,
с България в сърцето,
къпеха се в твоя поглед
Дунав и Балкана.

Майстор на метафори-светкавици
и стихове със ритъм
камо тропот на табун коне
(От детството и цял живот
конете са ти били
любим природен феномен!).

Рицар доблестен на красотата
и закръмен с дух свободен,
думите ти – огнени лъчи –
съсичаха безродници нелени.
Ти Андре Аги изми
от тинята на клеветата,
Атила Йожеф озари
със сияние от звездната градина!

Достоен син на светлината,
искаше в небето да се погребеш
и душата ти да се прелее
в дъга, пладнуваща върху снега.

Ти радостите на неделята възня
и черното жребче оплака...
Словото ти – земно и небесно –
с безброй кристали засия
в обожанието на вятъра горещ,
на синия Балчишки вятър!

Къпеха се в твоя поглед
Дунав и Балкана:
с Унгария в кръвта,
с България в сърцето.

И НЕУСЕТНО ПАДА ВЕЧЕРТА

*„Човек е сам върху сърцето на Земята,
пронизан от едничък слънчев лъч.
И неусетно пада вечерта.“*

Салваторе Куазимого

От върховете си високи
Унгарети и Монтале
ти подадоха ръце.
И на родната Сицилия от долините
издигна се до Нобеловото небе.

Пътят те даряваше със песни.
Заливаше те вятърът със дъх
на морска шир и на земя.
Същата земя,
в която ти се гмурна
и потъна в свежестта
на хладните базилики.

Земята, във която
момичета с гърди от портокали
косите си разкошни сресват
пред сребърното лунно огледало.
И насрещният човек не крие

нож във своите ръце,
а носи стрък от цъфнало мушкато.
Ти всички най-любовни гуми посвети
на земята с името Италия.

... Наистина животът не е сън.
И докато последният щурец на лятото
ни напомня, че сме още живи.
И сърцето се сражава
с безмилостното време:

„... неусетно пада вечерта.“

ЕДНА ЦИГАРА ВРЕМЕ С РОЛФ ЯКОБСЕН

Поетът пуши... и говори: „Кажете само
една дума, но тя да е жива – и пареща! И да се
оглеждат в нея – като в най-дълбоко огледало:
реката, която извира от времето преди Ной
и нещо си бърбори на странния език...

И голямата златна птица – с крила потопени
в реката (Водата се пали от нейния огън!).
И горите през март – с ехото във тях
от отекващите гръмотевици на пролетта.
Най-светлата вечер на юни – когато
звездите се стапят... И подобно на
пръски живак озаряват небето.
И бялата нощ. Светлината на бялата нощ
изтпява отвъд горите и езерата.
И Луната, която ни казва: „Земята е
отронен цвят от звездното дърво!“.
По-малките сестри на гумите са цветовете!
И към тях изпитвам спотаена обич.

Поетът пуши... И внимателно следи
как на цигарата му синята душа
се издига като непорочен ангел
към небето, при вечния живот.

Лалка Павлова
ДВА КРИТИЧЕСКИ ПОГЛЕДА

**СЕМАНТИЧНИ АСПЕКТИ НА ГЛАДА В ДВА СОНЕТА
 НА КИРИЛ КАДИЙСКИ**

Въпросът за живота на Земята, за неговото възникване и поддържането на съществуването му, е един от най-сложните и все още не е намерил своя отговор. Според една старогръцка легенда първите хора са създадени от боговете като андрогини (съвкупност от мъжко и женско начало), дори Платон в своя диалог „Пир“ ги описва като сферични същества с две еднакви лица, с четири ръце и четири крака. Легендата разказва, че когато се усетили силни и се опитали да отнемат властта на Зевс, той ги разделил на две половини, които цял живот трябва да се търсят, за да възстановят своята цялост. За възникването на живота на Земята от т. н. протоклетка (от англ. protocell – хипотетичен примитивен организъм) учените създават поредица теории от самозараждащия се живот до космическите хипотези. Изображенията на шумерите, например, дават повод за оформяне на хипотезата, че първите обитатели на Земята са били ръкокрили, хора-птици. През 1885 г. немският учен Херман Еберхард Рихтер създава теорията за космическия произход на живота на Земята чрез клетки, пренесени от метеорити или космичен прах. Британският биолог Алисътър Харгъли през 1960 г., върху основата на теорията на Дарвин предполага, че хората са произлезли от морето – от морски маймуни. През 1973 г. британският молекулярен биолог Франсис Криг и химикът Лесли Оргъл изразяват становището, че живите клетки на Земята са своеобразен вирус, с който тя е заразена от развита извънземна цивилизация заради заплашваща я глобална катастрофа, т. е. ние сме потомци на пришълци. Други пък считат, че нашият живот не е истински, а матрица на друг свят. Изреждам накратко най-популярните теории за възникването на живота, за да разберем сложността и на другия проблем – за неговото поддържане. Оказва се обаче, че по този въпрос почти всички се обединяват около едно становище – съществуването на живота зависи от голям брой химически реакции, чиято енергия се извлича от консумираните хранителни вещества, които поддържат т. н. метаболизъм. Или казано съвсем простичко – за да живеем, трябва да ядем. По този повод и нашият народ е създал една много духовита пословица: „Гладна мечка хоро не играе.“ Но населението на нашата планета все повече се увеличава, а източниците на храна не са безкрайни. Въпросът за изхранването му се превръща в проблем и заради неразумното им използване. Според Съвета на обединените нации само през 2006 г. от глад или болести от недохран-

ване умират 36 милиона от населението на Земята. Това ни кара да си спомним една съпоставка, която писателят Йордан Йовков прави между войната и глада: „Тогава настъпи най-лошото – гладът. Регът, другарството, най-простата човешчина – всичко се угави и залочи в свирепата и груба проява на инстинкта. У всеки, дори и у най-кроткия, заговори звярът.“ („Последна радост“). Именно проблема за психологическите промени в мисленето и действията на човека под влияние на глада, както и различните аспекти в съдържанието на това понятие, поставя поетът Кирил Кагийски в сонетите си „Глад – I“ и „Глад – II“.

Първият сонет очертава визията за глада като неудовлетворена генетично заложена в човека необходимост от материална храна, чиято липса го променя и принизява духовното у него във взаимовръзката душа – тяло. В него Кирил Кагийски използва преобърнатия модел на класическата форма на сонета – разполага като негово начало двете терцини, а след тях двата катрена (gгг, ввг, абба, абба). Темата е изведена на вселенско равнище, но като някаква заложена вътре в нас „бомба“, която противопоставя духовното на животинското начало у човека:

*След толкова възможни катаклизми във всемира,
и вътре в нас – една, най-зверска, най-човешка,
реална безизходица: да се яде.*

Сякаш самият Демург, още в момента на създаването ни, е изправил човека пред този страшен избор: ако ядеш – ще живееш, ако не ядеш – ще умреш. Халите са празни, а месарят вижда през студените ѝ стъкла Бог, който е нарамил „залеза на гръб“ като „огромна замразена плешка“. Образът на залеза в световното културно пространство винаги се свързва с посоката, в която гасне и умира слънцето. Той е знак за тъжната красота на един упадък, на отиващото си минало. В сонета „Глад – I“ Кирил Кагийски натрупва образи с богата, понякога и амбивалентно звучаща символика. В първия катрен е заложено генералното противопоставяне на два знакови символни образа: костенурка – хляб:

*Светът – ах, тоя нестабилен свят – не се крепи на костенурка,
крепи го дишащият топъл хляб!
За залци хляб ловецът на бисери се гмурка,
и хляб – не кървав нож – е хванал днешният сатрап.*

Познато на всички ни е дълголетиеето на костенурката – според учениците тя живее от 300 милиона години на Земята, а през 2006 г. умира най-старата костенурка на нашата планета – на 250 години. Още от дълбоката древност човекът я възприема като космофор – крепител на света, който поддържа стълба, подпиращ Небето. В различните религии демурзите са изобразявани с глави на костенурка, дори и в съвременния фантастичен филм „Междузвездни войни“ Йога носи знакови белези от чертите на костенурка. В сонета на Кирил Кагийски обаче образът на костенурката е десакрализиран, лишен е от магическата ѝ сила и мощ, дори и от идеята

за безсмъртие. Нейното място в света на хората е заето от образа на „дишащия топъл хляб“, който е превърнат в жизнено необходима храна, без която е невъзможно човешкото съществуване. Хлябът предопределя живота или смъртта на съвременния човек, за него той е готов да поема рискове – „за залци хляб ловецът на бисери се змурка“; за него той е способен дори да напусне родния дом и семейството си и да замине далече в чужбина, където ще има възможност да го спечели. И от образа на хляба Кирил Кагийски сменя религиозния ореол за святост. Ако някога Климент Александрийски е виждал в него символ на вечния живот, твърдейки че „блажени са тези, които утоляват глада на жадните за правда с раздаването на Хляба“, сега той е станал оръжие в ръцете на днешния деспотичен, самовластен и жесток господар на света: „...и хляб – не кървав нож – е хванал днешният самрап.“ Финалният кадър представя резултатите от тази генерална подмяна на ценностите в света на хората:

*На котка и на мишка си играем, всеки тръпне, дебне и пресмята;
живееш – после никога не си живял...
И пак капанът на нощта, отвсякъде отворен, зее... и луната
виси – парче наяден кашкавал.*

И тук Кирил Кагийски продължава линията на десакрализация на миналото и неговите символни знаци за Добро и Святост чрез образите на котката и мишката. Ако в по-голямата част от световните религии котката се възприема като свещено животно, като знак за добродетелност и закрила за човека, като белег за мъдрост, сила, изобретателност, находчивост и своеобразно оръжие срещу скритите врагове на хората, то в сонета на Кирил Кагийски котката е превърната в дебнещ и пресмятащ враг на мишката – символ на онази част от душата на човека, която трябва да се върне при Бог, за да изчака момента на своето прераждане. Затова, попаднали като мишки в капана на котката-съдба, хората не вярват в своето прераждане: „...живееш – после никога не си живял...“ Тази идея е подкрепена и с финалния образ на луната, символ на първия мъртвец, на прехода от живот към смърт – „...луната / виси – парче наяден кашкавал.“

Сонетът „Глад – I“ поражда тягостни чувства и усещане за обреченост на човека, за упорито приближаваща се към него гибел, при това заради нещо, за което той не носи вина. Като бич го удрят гумите в Библията: „Всичко постига всички еднакво. Една е участта на праведника и на нечестивия, на добрия и на нечестния, на чистия и нечистия. Това е Злото между всичко, което става под слънцето. Че една е участта на всичките. (Еклизиаств, 9: 2–3). Незаслужената с нищо смърт обезсмисля хилядолетното участие на човека в борбата между Злото и Доброто на земята, изпълва го със скепсис и съмнения, оттласква го от вярата и го кара да вижда в нея само сладостна измама. Тази негова участ размива границите между времената – и днес човекът се чувства като съвременно въплъщение на лутацията се между идеите на хуманизма и жестокостта на реалния живот датски принц, стигнал до печалната истина: „...чакаме

реда си кротки и безлични. / Ядем и ни изяждат. Под човешки маски – / в трапезата на Червея – блюда различни.“ (Л. Павлова, 14. сонет, „Кръс-топътища“).

За разлика от първия сонет, текстът на Кирил Кадийски в „Глад – II“ е изграден в класическата последователност на формата на сонета, което ясно подсказва, че в него поетът ще утвърждава истини, които аксиологизират живота и човека като част от него. Съдържанието му представлява семантичен контрапункт на „Глад – I“, заявено чрез отрицателните глаголни форми още в първия стих на въвеждащия катрен:

*Човек не е роден единствено стомаха си да тълче;
но тук душата само трябва да изпитва ненаситен глад.
От възпаления венец на планината се подава млечно зъбче –
да ми напомни, че животът винаги ще бъде млад.*

Употребата на стилистично огрубената дума „тълче“ вместо „пълни“, рязко оттласква съдържанието на „Глад – II“ от първия сонет, където глътът е видян само в първичната му биологична форма. И тук поетът влията в словото си образи с богат подтекст – планината, тополата и млечното зъбче. Планината е онова място, където се срещат Земята и Небето, тя е дом на боговете и крайна точка на духовното изкачване на човека, до която той може да стигне по време на реалното си земно съществуване. Пътуването към нейния връх е път на познанието, психологическа цел на подсъзнанието в упорития стремеж на човека към самоусъвършенстване. Съчетаването ѝ с образа на зъба също не е случайно. Зъбът е средство за присвояване и усвояване. Ако той е обвързан с глът за познание, се превръща в знак за съвършенство, защото чрез присвояването и усвояването човекът се извисява духовно. Интересното е, че Кирил Кадийски го представя като „млечно зъбче“, което му напомня, „че животът винаги ще бъде млад“. Мисля, че тълкуването на тези два стиха може да има и друга посока – че човешката цивилизация се намира в своята детска възраст, че животът е вечно млад не защото вечно съществува, а поради това, че постоянно обогатява и променя своите ипостаси. Така, както неочаквано за своите последователи Христос демонстрира възможност за възкресяването на мъртвия Лазар – нещо, което в онзи момент от развитието на човешката цивилизация се възприема като чудо, но сега вече има своето научно обяснение:

*Друг изход нямам аз – да чакам сгърчен като Лазар:
и с нечий залък тялото си да свестя,
и да бъдувам, някой друг луд да не разреже с лазер
луната – хляб за всички влюбени в света.*

Жестът на Христос с подаването на този „залък“ за спасяване на мъртвото тяло на Лазар всъщност носи подсказката, че това може да бъде постигнато и от човека, ако той не само се стреми да овладява нови познания, но и ги използва благоразумно, а не във вреда на човека, приро-

дата и живота. И във втория сонет К. Кагийски използва символиката на образа на луната, но в нов аспект – с периодичното си обновление тя се превръща в знак за циклична промяна, за възможна трансформация, за преминаване от смърт към живот, но това може да бъде постигнато не чрез омраза и унищожение, а чрез любовта между хората. За съжаление човекът се оказва неблагоприятен, в продължение на хилядолетия той е преодолявал множество изпитания, но не се е поучил от техните уроци. В заключителните две терцини на сонета поетът привежда конкретни доказателства за това, познати на всеки читател:

*Светът е свикнал с болестите, с кървите, с теглата. Но какво ще
поникне утре (не, не искам сития ви обед да щадя!)
по земните полета, наторени от самите нас с ураний?*

*Тополите са скелети на риби, гложгани все още
от сребърните мравки на гъжда...
Но вече няма ги ония две-три риби: цял народ да се нахрани.*

Прекъсната е връзката между човека и природата, между човека и Бога. Алчността, жестокостта, жаждата за власт довеждат до използването на постигнатите знания като отрова и оръжие срещу онези, които са нарочени за врагове. Призивът на Христос „Любите друг друга!“ е мъртъв. И тук текстът имплицитно е зареден със символиката на няколко образа – на тополата, на гъжда и на двете риби на Христос. Тополата е гърво, което стои на входа на подземното царство, то е знак за смърт, за болка, страдание и сълзи, метафора на регресивните сили, на отминалото време. Съчетаването ѝ с образа на гъжда внася нови смисли в текста. Неговите „сребърни мравки“ го аксиологизират, превръщат го в последно послание на Бога за спасяването на природата, на човечеството и на живота въобще. Въведената апосиопеза чрез многоточието след него създава необходима пауза, формираща представата за отпуснато ни свише време, в което човекът трябва да се отърси от негативите си и да избере нова, по-благогатна посока за своето развитие и бъдеще. Паузата е необходима и за осмислянето на тези последни „сребърни мравки на гъжда“ като своеобразен вид предупреждение, че Божията милост вече е изчерпана. Християни сме и знаем дълбокото философско съдържание на образа на рибата. Неслучайно той е използван многократно както в Стария, така и в Новия завет на Библията. Буквалният смисъл на гръцката дума „ихтас“ (риба) означава „Иисус Христос, Син на Бога, Спасител“. Нейният образ в четирите евангелия (Матей – 14: 15 – 21, Марк – 6: 34 – 44, Лука – 9: 11 – 17 и Йоан – 6: 5 – 13) се свързва с извършеното чудо от Христос, който с 5 хляба и 2 риби спасява огромно множество хора от глад. В сонета на Кирил Кагийски обаче категорично е заявено, че вече „няма ги ония две-три риби“. Така, чрез финалния стих на „Глад – II“, поетът налага тезата, че спасяването на живота на човечеството зависи от самото човечество.

Двата сонета са една микрочаст от богатото и многообразно творчество на Кирил Кагийски. Чрез него той отдавна е станал жител на

света, макар че живее в София. Ерудит като интелектуален капацитет, той има и силата на поет, който може да види и отрази двуизмерната същност на всичко, което ни заобикаля. Притежава и онзи психологически усет и философска дълбочина на мисълта, които му позволяват да облече в подходящо и въздействащо слово своите открития за истината и лъжата, за доброто и злото, за справедливостта и несправедливостта в човешкия ни свят. Сонетите „Глад – I“ и „Глад – II“ посочват един генерален проблем за цялото човечество, от разрешаването на който зависи не само нашето настояще, но и близкото и далечното ни бъдеще.

КРЪЧМАТА НА БЪДЕЩЕТО В ПОЕМАТА „БАЛКАНСКА ЕЛЕГИЯ“ ОТ ПЕТЪР АНАСТАСОВ

Понятието „Балкани“ не е само географско, назоваващо Балканския полуостров и държавите на неговата територия. То е и психологическо, защото вмества в себе си представата за народи с различен етнос, религия, традиции, бит и морал, които все пак живеят заедно. Колкото и да ни се иска да кажем, че сме нормална част от Европа, самата история го опровергава, защото в продължение на векове голяма част от балканските държави се намират под политическото и националното господство на Византийската и Османската империя, което ги дистанцира от протичащите в Европа процеси. Пък и самата Европа винаги е възприемала балканските народи като нецивилизовани варвари. В интерес на истината трябва да признаем, че доскоро дори липсваха сериозни исторически проучвания за тях като своеобразна общност. Едва в последните десетилетия събитията на Балканите бяха осмислени събирателно и бяха публикувани няколко истории на балканските народи. Психолозите тепърва ще представят в цялостни свои изследвания спецификата на балканската народопсихология, която съществено се различава от европейската, защото, поради дългото съвместно съжителство между етноси с типично ориенталско мислене и манталитет и други – с по-европейски нрави, бит и религия, е налице едно особено взаимопроникване между културните им пластове.

Мисля, че поемата на Петър Анастасов „Балканска елегия“ е един сполучлив опит със средствата на поезията да бъде представена говорещата балканска „арена“ и променената в рамките на много поколения народопсихология на балканските страни. Неслучайно авторът определя своето произведение като „елегия“, а не като „ода“. Елегията е жанр в поезията, в който намира израз ярко изразено чувство на скръб, на болка, на неудобствореност от заобикалящата действителност, от обществените и междуличностните отношения в нея. Елегичното чувство исторически и психологически вярно е отразено още в своеобразното въведение-мото към цялата поема. То акцентува една истина, която ни „парва“ с подтекста си като представители на българския народ. Откакто преди почти хилядолетие и половина сме дошли на Балканския полуостров, за нас все „няма място“, та се налага с огън и меч да си го отвоюваме. И непрекъснато да получаваме „удари под кръста“ както от своите съседи, така и от Европа:

*За някои народи всичко е ясно –
знаят си мястото.
За други – все няма място.
Навсякъде е заето.*

Тяхното място е на небето.

Заедно с това неозаглавено въведение, поемата съдържа още шест фрагмента – „Кръчма“, „Циганско реге“, „Спарта“, „Виорика“, „Белград“ и „Епилог“. Съдържанието им е обединено от символния знак на образа на кръчмата чрез един оксиморонно звучащ повторен отрязък от поетичния текст, използван в началото и края ѝ: *„Някога, / след войната, / в една оцеляла кръчма... / (Откога носталгията по бъдещето ме измъчва?)*, създаващ композиционна рамка, в която е вписана авторовата представа за „балканската елегия“ на народите, обитаващи тази част от Европа, разположена между Изтока и Запада.

Образът на кръчмата в българското културно пространство има амбивалентни значения. В творчеството на Иван Вазов кръчмата и кафенето изпълняват функцията на липсващия в условията на робската действителност български парламент – те са мъжко пространство, където се обсъждат важни обществени и политически въпроси. В творчеството на Йордан Йовков „статутът“ на кръчмата до голяма степен се запазва – там се коментират проблеми, свързани с общото благо на селото във връзка с опазването на реколтата и законността на едни или други действия – разказът „Другоселец“. При Елин Пелин обаче нейното пространство е демонизирано, превърнато е в дом на Дявола, на тъмните сили на алчността, на жаждата за пари, имот и власт – „Гераците“ и „Нечиста сила“. Но ако и при тримата посочени автори образът ѝ вписва само българското пространство, то в творчеството на Христо Ботев целият свят се е превърнал в кръчма: *„Заспиш и сънуваш... Но какво сънуваш? – Сънуваш, че светът прилича на кръчма и че гладните, дрипавите и измръзналите народи са се събрали в нея и на колене въздават хвала Бакхусу.“* (Хр. Ботев, „Политическа зима“)

В поемата на Петър Анастасов „Балканска елегия“ внушенията на образа на кръчмата по много показатели се доближават до Ботевата интерпретация, но за разлика от нея тук са вписани само балканските народи, т. е. излишните от света, тези, за които винаги няма място в него, тези, които никой не ги обича и затова са на небето: *„Всички кръчми на Балканите си приличат...“* Образът на кръчмата е митологизиран, той е имал своето важно значение в миналото, има и сега, няма да излезне и в бъдеще:

*Някога,
след войната,
в една оцеляла кръчма...
(Откога носталгия по бъдещето ме измъчва?)*

Своеобразното освецаване на нейното пространство е акцентувано с имплицитно вписаната символика на Словото („*Всички кръчми на Балканите си приличат / по това, че поетите ги обичат.*“) и на лозата и производните от нея („*Иракиите, и вината / на Балканите си приличат / по това, че на слънце лозята им се приличат.*“). Постепенно заредените със соларна енергия образи на Небето, Слънцето, Словото и Виното превръщат образа на балканската кръчма в обиталище на Доброто, Истината и Красотата, все неща, които отгавна са изчезнали от „другия“ съществуващ свят. И може би точно на това се дължи предусещането за някаква предстояща грама, за заплашващ балканските народи трагичен изход. Защото както в миналото, така и сега „Балканите са преддверие към Изтока и поемат върху себе си всички варварски нашествия“, защото „в историята не са уместни сантиментални съображения“, защото „и ние, и другите знаем, че в историята няма съчувствие“ (Вера Мутафчиева – „Случаят Джем“).

Предусещането за грама и трагичен изход в битието на балканските народи е загадено още във фрагмента „Циганско реге“, представящ едно въображаемо погребение. Музиката „реге“ се ражда преди няколко века на остров Ямайка в плантацията с роби като съпровод на ритуални танци и отразява проблемите, радостите и болките на обезправените, на отхвърлените, на низвергнатите от социума представители на човечеството. На Балканите този тип музика и песни най-напред се изпълняват в циганските общности в България, Румъния, Сърбия и Гърция. Едва през октомври, 2011 г., е издаден първият албум с реге музика на Baildsa – United States of Balkans (Съединени Балкански Щати). Дори заглавието на албума поставя акцент върху регионалната общност, чиито исторически, политически, социални, психологически и битови проблеми отразява тази музика. Циганското реге е музиката на отхвърлените от света балкански народи, за които няма друго място на планетата. То отразява страшната истина, че народите на Балканския полуостров винаги са използвани като „пушечно месо“ за разрешаване на конфликтите между „богопомазаните“ държави в Европа и света. Така е било в миналото, така е и сега, и затова „*тяхното място е на небето*“. Циганското реге се е превърнало в духовна необходимост за лирическият говорител, представител на балканските народи, и затова неговото предсмъртно желание е да слуша тази музика „*до гроба по цялото разстояние*“. Само поет по душа може да си пожелае подобно погребение, което изцяло да се припокрива с неговото земно човешко съществуване, защото е убеден, че музиката на всемира е реге, което извира от цигански кларинет:

*И никакви (за бога!) оплаквачки!
Не ги понасям тези квачки!*

*Да бъдат пълни каните!
На хората да им хареса!
Да бъде всичко,
както се полага на Балканите!*

*Където сватбите са тъжни,
а погребенията – весели.*

*Където е съвсем естествено
божественото да е земно,
а земното – божествено.*

Въпреки че Петър Анастасов определя жанрово поемата си като елегия, бих казала, че фрагментът „Спарта“ представлява героическа ода от рода на Вазовата „Опълченците на Шипка“, но с друг обект на възхвалата. Древната Спарта, възникнала около X век пр. н. е., се ползва с особен авторитет сред другите гръцки полиси. Армията ѝ се смятала за непобедима, отличавала се със строга дисциплина и огромна мощ, а гражданите ѝ, наречени „равни“, участвали в Апелата (Народното събрание). Всички помним още от училище битката на Леониговите 300 спартанци в прохода Термопили, където огромната персийска армия на Ксеркс ги засипва с облак от стрели, от които, според Херодот, небето почернява и превръща деня в нощ. Във фрагмента „Спарта“ лирическият говорител на Петър Анастасов е поставен в позицията на турист, очакващ с нетърпение срещата с легендарната страна, чието име за него е знак за антично величие: *„Да видиш Спарта! / Това си заслужава. / (Аз вече бях я виждал, но на карта.)“* Този фрагмент от поемата представя необичайно преплитане на историческите епохи чрез прочетеното и наученото за древна Спарта и съвременното на лирическият говорител, в което, по думите на Гео Милев, никоѝ „вече не вярва в герои, / ни чужди, / ни свои.“ Образът на екскурзоводката е пронизиран чрез съпоставката ѝ с древногръцката богиня Хестия, пазителката на дома и огъня. В древността от общото огнище на цяла Елада, представлявано от делфийската Хестия, колонистите са вземали и пренасяли свещения огън в своите нови поселения. Новата, сърдита „Хестия“, вместо на историческия хълм, води туристите най-напред в ресторанта, забравила, че *„има / спартански начин на живот, / спартанска смърт...“*, че народите на Балканите са наследили от древните спартанци силата на техния Дух и че между руините от сиво-сини камъни този Дух продължава своята битка с враговете и вековете, че т. н. „хоплити“ (бойци от тежко въоръжената пехота) се *„присмиват / на нашата свещена слепота“*, защото, оплетени в гребнавите си междуличностни битки и еснафски стремежи, забравяме, че Спарта е *„вечната вяроност, / вечната ярост, / вечната саможертва, / вечната жетва. / Вечната територия.“* Днес, когато българската песен „Излез е Дельо...“ покорява Космоса, а наследниците на храбрите български войводи и хайдутти доброволно заминават за чужбина, трябва, необходимо е да си припомним по-често гребната история на Спарта, защото

*...спартанец,
напуснал Спарта,
няма.
Защото Спарта е врата,*

*но не за да излезеш
и да избягаш в Атина,
а за да влезеш
в гробището на честта.*

*Защото Спарта е позиция,
която трябва да се отстоява
не на карта,
а на живот и смърт.*

Това е Спарта.

Елегично звучащият мотив за отропяването и емиграцията, използван като връзка между историческите епохи във фрагмента „Спарта“, е разгърнат с характеристиките на новото „демократично“ време на Балканите в следващите две части – „Виорика“ и „Белград“. Разпадането на политическите системи в Румъния, България и бивша Съюзна Република Югославия води до икономически и нравствен упадък, който намира своите конкретни измерения в емиграцията, в клошарството и просията, в проституцията. Елегичният тон в тези два фрагмента е издигнат на ново, по-високо ниво, чрез преминаване от общото към конкретното – жизнената грама на балканските народи е представена с отделни индивидуални примери от битието на Румъния и бивша Югославия, чиито внушения обаче са мултиплицирани имплицитно в подтекста. Вярно е, че авторитарният, хищнически режим на Чаушеску лишава румънското население от елементарни условия на живот – „*В Румъния, забравена от Бога, / през царството на Чаушеску...*“ децата си играят в мътната вода на някаква чешмичка край пътя, но лицата им все още пазят ангелския си израз и своята „птича“ природа: „*Едно момиченце, с крилати раменца и ангелско лице / ме гледаше с наивно възхищение.*“ Дори името му – Виорика – събужда усещане за музика. В неговото наивно детско въображение човекът с колата прилича на извънземен, дошъл от Марс. Личната човешка грама в този фрагмент е изведена чрез имплицитните асоциации с поезията на Смирненски – и това малко, крилато, чисто и крехко девойче с бяла като снежинка гушица, дошла от небето, в локвата на живота ще се превърне в кал („Зимни вечери“). И то, като прокудената от приказките русалка, под черните, иронични и хищни мъжки погледи скоро ще разбере, че „цветята се купуват, а и тя е чуден цвят“ („Цветарка“). Този „грамаден и задъхан, скрил в гранитната си пазва хиляди души разбити“ свят, след двадесет години съществуване в т.н. „демократия“, става още по-жесток и по-безкомпромисен. Диктаторът Чаушеску отдавна го няма, но това с нищо не променя живота на хората:

*Убиха го.
Но всичко си остана същото.
И тая проститутка – истината гола –
ме чака пак на Дунав мост,
когато през Румъния се връщам.*

*И знам, че няма смисъл
от тоя сляп въпрос,
но кой ще ми върне вярата
в другия мой живот?*

Никої не може да върне вярата на балканските народи в съществуването на хуманността и красотата в уж цивилизования човешки свят, във величието на неговия Дух и благородство, защото те, както преди, така и сега, са излишни и ненужни на „другия“ свят. Този „друг“ свят иска да притежава само свещената Балканска земя, кръстопът на народите както в миналото, така и сега. Неслучайно в преговора „Бурен кръстопът“ към своята трилогия „Балкани“, Яна Язова поставя акцент върху произхода на името на стария Хем (днешната Стара планина), което на гръцки означава „кървава“: „Своето име Кървава трябва да е спечелила, когато събата ѝ да бъде вечно полесражение е станала очевидна за всички народи...“

Една такава кървава страница от новото битие на Балканите разкрива и Петър Анастасов във фрагмента „Белград“. В края на март 1999 г. силите на НАТО, без съгласието на ООН, започват бомбардировките си над Съюзна Република Югославия, които продължават 78 деноночия и оставят след себе си 2 000 жертви и 12 000 ранени. Бомбите поразяват училища, детски градини, болници, гары и влакове, ски курорта Златибор, заводи, мостове и църкви. Използвани са повече от 21 000 тона взривни вещества – касетъчни бомби и ракети, в това число и боеприпаси с обеднен уран. Известният сръбски онколог – академик Слободан Чукарнич твърди, че НАТО е отговорен и за смъртта на около 18 000 граждани, заболели от злокачествени тумори от 2001 до 2010 година, като последица от хвърлените бомби с обеднен уран. Един от тези хиляди случаи е представен от Петър Анастасов в откъса „Белград“:

*Синът на Любиша Самарджич
си отива.*

*От бомбите,
от генералите,
от тяхната походка похотлива,
от техните усмивки маниерни
на синия екран.*

*От тези кротки облачета
обеднен уран,
в които си играят ангелчета черни.*

*Синът на Любиша Самарджич
си отива.*

Езикът на Петър Анастасов в тази част на поемата е изключително експресивен, с невероятна образност е предаден ужасът от

случващото се в онези черни дни, когато „една ламя стоглава / бълва самолети, / огън, / и омраза“, когато нощта се превръща в „черна ваза, / пълна с огнени цветя“, когато всички слизат в подземията при плъховете, когато между човека и животното се ражда „необяснима близост“ и там, „дълбоко под земята, / примирени, / живеят плъхове и хора“. Като звънка плесница върху лицето на „цивилизования“ свят прозвучава послесловът на фрагмента, който превръща лирическият текст в ужасяваща драма:

Място на действието: Белград.

Време: Краят на XX век.

(Да не повярва човек!)

Поемата „Балканска елегия“ има кръгова композиция, загвижена от повтарящия се образ на кръчмата, чийто обрънат модел в „Епилога“ представява кулминация във възходящата градация на елегичното чувство в целия текст. Балканският полуостров отдавна е етнически прочистен и затова кръчмата на балканските народи се намира под земята. Някогашните красиви земи и гъсти гори са унищожени, а на тяхното място са останали „стотици километри пустош / и сиво-сини камъни“. Новите собственици на Балканския полуостров владееят телекинезата и когато имат нужда да разнообразят битието си с някаква атракция, слизат под земята, за да разгледат кръчмата на мъртвите балкански народи. Подходът на мистификацията, който използва Петър Анастасов в този фрагмент, му дава възможност да пресъздаде един поразяващ отвъден свят, от който те побиват тръпки – масите в кръчмата са празни, но от каните се лее вино. Бившите обитатели на Гърция, Спарта, Румъния, Турция, Албания... са невидими, но духът им на поети все още е жив. Туристите внимателно следят разказа на екскурзоводката – „презряла извънземна идиотка“ – и се чувстват някак измамени, разочаровани и неудовлетворени, защото онова, за което са чели и са очаквали да видят в този своеобразен подземен музей, го няма. Само ръката на екскурзоводката се движи по старата карта и гласът ѝ безстрастно ехти в празното пространство:

И всичкото това се е наричало Балкани.

И по балканите е имало гори.

Момент, това в средата е България.

Писана преди повече от две десетилетия (в 2000 г.), поемата „Балканска елегия“ на Петър Анастасов и до днес си остава едно изключително оригинално произведение в съвременната българска поезия. Не само поради това, че почти липсват творби на подобна тема. По своята композиция тя напомня „Случаят Джем“ на Вера Мутафчиева. В сравнително краткия ѝ обем поетът е „призовал“ самите народи като свидетели на разиграващата се в продължение на много векове балканска драма. Постабил ги е едновременно в позицията и на свидетели, и на прокурори-обвинители.

За себе си е оставил ролята на арбитър, който произнеса присъда-предупреждение: бъдещето на Балканите е в ръцете на самите балкански народи и от тях зависи дали неговото пророчество ще се сбъдне. И му се иска да вярва, че те ще намерят онзи необходим общ език на добросъседството помежду си, който ще им осигури друга участ в следващите хилядолетия. Защото

*Народите по принцип са били добри.
Но все намирали за нещо да се скарат...*

Аргир Манасиев • „Улични музиканти“

Симеон Хаджикосев
**ОКРИЛЯЩО ПОЕТИЧЕСКО
 СЪБИТИЕ**

Беглото ми приятелство с Минчо Минчев е отпреди половин столетие. Бяхме млади тогава. Необятни бяха хоризонтите и пред младата тогава социалистическа България. Необятни и непомрачени. В началото на 70-те години на ХХ в. ръководството на СБП реши да възобнови съществуването на някогашния Кабинет на младия писател отпреди две десетилетия тогава. Така се случи, че след Станислав Стратиев две години бях председател на втория Кабинет на младия писател и общувах почти ежеседмично с двадесетина мои връстници, все обречени на словото – поети, белетристи, есеисти, литературни критици. По-късно повечето от тях станаха членове и на Съюза на българските писатели.

Особена симпатия и респект внушаваше балканското чедо Минчо Минчев, потомък и съименик на прочутия възрожденец поп Минчо, комуто дължим неповторимата „Вигрица“. Но младият левент Минчо Минчев се слаvesше сред нас с друго – той бе локомотивен машинист. На шега го наричахме *о г н я р о и н т е л и г е н т ъ т* и съвсем не на шега го смятахме да е наследник на безсмъртния Вапцаров.

Едва ли е случайност, че през 1973 г. Минчо спечели първа награда на анонимния конкурс за поезия, обявен от вестник „Народна младеж“. Цели дванадесет години М. Минчев не смени локомотивното гено за някой уютен редакционен кабинет и по времето, когато поетите от неговото поколение публикуваха стихосбирки през година-две, той следваше стоечески своя път на огняроинтелигент и успя да издаде само три сборника със стихове: „Баладично всекидневие“ (1974), „Безсъние в неделя вечер“ (1977) и „Мелница“ (1982).

През следващите петнадесет години Минчо Минчев най-сетне смени руля на локомотива, приемайки журналистическа оферта най-напред във в. „Транспортен глас“, а след промените известно време е и главен редактор на сп. „Железопътен транспорт“.

Петата му стихосбирка, названа по името на програмното му стихотворение „Таран“, бе публикувана от съюзното издателство „Български писател“ с кратък предговор от тогавашния председател на СБП Любомир Левчев. Символичният жест на един от най-изтъкнатите ни съвременни поети бе знак не само на подкрепа, но и утвърждение на самобитния лирически глас на поета Минчо Минчев.

„Молитва за справедливост“ е осмата стихосбирка на Минчо Минчев. Нека да поздравим най-напред поета за неговия пиетет към словото. Повечето от връстниците му са автори на по двадесет-тридесет, че и повече

стихотворни книги. Но многотията, както е добре известно, не е мерило за таланта. Примерът на Ботев, Дебелянов, Смирненски, Вапцаров и Далчев е достатъчно красноречив. Книгата на М. Минчев е великолепно продуцирана от проспериращото издателство „Захарий Стоянов“. Освен впечатляващата корица сред стиховете са поместени и стилни репродукции от графики на различни художници, но преобладават творби от покойния Георги Трифонов, който освен великолепен график и илюстратор бе и даровит поет.

Подборът на стиховете, предполагам, е дело на самия поет. Заслужава да отбележим обаче една особеност на изданието, вероятно обмислена от поета и от издателя му Иван Гранитски. Книгата може да се възприема като юбилейна, но това не е изрично отбелязано. Тя талантливо се приплъзва около два юбилея – 75-годишнината на поета миналата есен и тридесетгодишнината от първия брой на в. „Зора“ („Нова зора“). Юбилеен, а всъщност по-скоро антологичен характер имат текстовете от Георги Константинов, Здравко Негков, Любомир Левчев и Чавдар Добрев, поместени в края на книгата. Това са преговорите към четири от знаковите стихосбирки на поета. Юбилеен нюанс в чудесно издадената книга внасят и четирите фотографии сред паратекста, загатващи за всекидневието на поета, журналиста, човека и публициста Минчо Минчев.

Нека да започнем от заглавието. „Молитва за справедливост“ е последното стихотворение в книгата. То започва със следния стих:

Това е вик в гърлата на седем милиона българи.

М. Минчев, който отлично владее прозодията, т.е. стихосложението, е написал тази м о л и т в а в стихоподобния размер, преpraщащ към началата на българската поезия, известни от „Проглас към Евангелието“ на Константин Преславски (IX в.). Това е и най-подходящата квазирелигиозна форма за една съвременна молитва. Поетът основателно е поставил „Молитва за справедливост“ в самия край на своя подбор от стихове. Тя е катехизисът на автора и не подлежи на откъслечно цитиране.

Почти в средината на седемдесетината стихотворения, които поетът с основание е отделил като най-представителни за своята лирика, са поместени в книгата и две от поемите му – „Нула часът – контролно време“ и „Оптимистична поема“, свидетелстващи за умението му да навлиза и в по-обемните лирически жанрове. Сполучливо е било и решението на М. Минчев да не отбелязва годината на написването на всяка своя творба, както това обикновено се прави в сборниците с избрано. И това е премислен ход, защото поезията на М. Минчев е емоционално и стилово монолитна, няма съществена разлика между поета от ранните и от зрелите му години.

Това е поезия на нравствения императив – категоричен, непримирим спрямо злото и безчестието, непримирим завинаги. И този императив е постулиран още в заглавията на стихотворенията. Взрете се в рубриката съдържание на книгата и ще ви направи впечатление, че три четвърти от заглавията са само от по една дума, отправяща директно към водещата идея и само тринадесет са онасловени с по две, в редки случаи три думи.

Лириката на Минчо Минчев е съгъстено драматична, на моменти достига до пределите на овладения трагически мъжествен поплак. Чавдар Добрев е доловил този идеен и емоционален обертон във великолепния си

преговор към стихосбирката на поета „Ревността на боговете“ (2005) и справедливо отбелязва:

„Поезията на Минчо Минчев не спада към литературното експериментаторство, но пък олицетворява най-жестокото изпробване на личността: между живота и смъртта.“

Неслучайно една от най-представителните стихосбирки на поета е названа по заглавието на едно от програмните му стихотворения „Таран“. Вероятно мнозина знаят какво означава този термин от военната авиация. Но същественото в тази забележителна творба е друго – важна е не саможертвата пред неизбежната смърт, а силата да останеш верен докрай на другарите си и на каузата, на която си се посветил: „Но да умреш сто пъти ще е малко, /ако смъртта им ти не отмъстиш.“

Ранното стихотворение „Битка“, поместено на второ място в „Молитва за справедливост“, е вариант на безкомпромисния „Таран“. Както подсказва и заглавието, в него нравственият императив също е представен като съгубовен сблъсък, но финалът е все още в бъдещето:

*Не ми казвайте хитро и грубо,
че зависел от мен резултатът.
Още битката не е загубена.
И летя. Но животът е кратък.*

Едва ли има друг съвременен български поет, у когото бихме могли да наброим поне една гузина програмни стихотворения. В антологичната книга, на която се спираме, се натъкваме дори на цяла поредица: „Ние“, „Жестокият път“, „Баладично пътуване“, „Таран“, „Мах“. Стихотворението „Баладично пътуване“ е посветено на първоучителя на поета Вапцаров, а в предшестващото, названо нескромно предизвикателно „Аз“, долавяме отглас от Вапцаровата „Вяра“:

*Ето ме. Дишам. И ми е много.
Ала издържам на бавен огън.*

Вапцаровска е и пестеливостта и точността на словоупотребата в тази творба:

*Прах във очите ми. Пак. И безветрие,
и аз във него – възлен два метра.*

*Само душата душа си остава.
Не се предава.
Не се предава!*

И ако все пак трябва да предпочетем някое стихотворение не само като програмно, но и духовно автобиографично, това безспорно е посветеното неслучайно на проф. Ч. Добрев „Позиция“. Ще си позволя да цитирам последните строфи на това гордо и горчиво признание:

*Но назад, до девето коляно,
в моя род няма мъж коленичил.
Ако името ни е останало –
всеки в своята кръв се е врещал.*

*Аз не мога гръбнак да прегъна.
Аз не мога на лакти да пея.
Мен земята назад ще ме върне
като камък, щом тъй оцелея.*

*В безпатронните битки за слава
чак до кръста животът нагази.
Но не съм за поет назначаван.
И не съм от роднинства помазан.*

*Все под грохота гръмоотводен
нося свойто чело овъглено –
като бомба необезвредена.*

*Съскат горе огнива над мене.
Но аз съм свободен.*

В тези стихове е резюмиран нравственият катехизис на поета Минчо Минчев. Те излъчват сурова гордост и решимост тази позиция – наследство и личен избор, да бъде отстоявана докрай. Обърнете внимание на два детайла, които не ще открием в никое друго стихотворение на поета: че никога не е бил **назначаван** за поет нито **помазан** от роднинства. А имаше време, когато подобни привидно битови подробности определяха ранга и таланта на мнозина от поклонниците на капризната муза Ерато.

В преговора на Любомир Левчев към книгата на поета „Таран“, она-словен „Металът на мъжеството“ срещаме твърдение, което заслужава да се цитира: „Защото искрено мисля, че тези стихове имат значение и в тях поезията е съдба“. Препотвърждавам, че в стиховете на Минчо Минчев „поезията е съдба“. Това изключително рядко се случва сред стихотворците не само някога, когато поезията беше изгодна професия и средство за социална промоция, но и в наето бездуховно време, когато служенето на музите не е престижно. И тъкмо тази съдбовност в неразривната връзка между слово и дело е най-привлекателното в мъжествената лирика на Минчо Минчев и тя е, която го поставя на едно от най-предните места в днешната българска поезия.

В стихотворението „Ние“, написано по повод кончината на Георги Карауланов, което четохме наскоро в един от броевете на „Нова зора“, тази съдбовност на възновението, побираща в себе си вяра, свято чувство за дълг и жертвоготовност, е изблизнала в поантата на тази антологична за поезията ни творба:

*С главите си разбивахме стени.
И падахме. Но пяхме справедливо.
Когато ни погребвахте дори,
ний бяхме живи. Живи!
Живи!*

*Огледайте високия ни ръст,
широкия ни кокал, всяка рана...
За яростта, в сърцата ни събрана,
са твърде малко два кубика пръст.*

Няма никакво значение дали ще възприемаме сборника „Молитва за справедливост“ като юбилейна стихосбирка или като избрано. Тя е високо творческо завоевание не само за Минчо Минчев, но и за съвременната българска поезия, в която празниците на духа са все по-голяма рядкост.

БЕЛЕЖКА НА РЕДАКЦИЯТА

Получихме този отзив на професор Симеон Хаджикосев за талантливия поет Минчо Минчев малко преди ненавременната загуба на големия наш литературовед и любим професор на студентите в СУ „Св. Климент Охридски“. Симеон Хаджикосев, който беше дългогодишен сътрудник на списание „Пламък“, ще остане завинаги и в благодарната ни памет, и в класическото пространство на българското литературоведение.

Аргир Манасиев • „Мелник“

Чавдар Добрев
ЖИВИ РАЗКАЗИ ОТ ВЧЕРА И ДНЕС
„РАБОТИ ВИДЕНИ И ЧУТИ“
ВЧЕРА И ДНЕС ¹

С Дарина Герова подгържаме връзка, но само по телефона. Аз я ценя като разказвач. Днес тя се нарежда между най-добрите, изтънчено чувстващи майстори на съвременния български разказ. Умна, ерудирана, понякога изпитва удоволствие да се поддаде на сантименти. Обича да си припомня миналото. Написа спомени за историята на своята фамилия, излъчващи човешка доброта и топлота, даващи доказателства за сполучливата спойка между реалности и въображение. Навлизайки в историята на роднините ѝ през Възраждането (откъслечните данни за персонажите ги допълва по логиката на „дообмислянето“), тя разкрива със съпричастие морала, поведението, културата на богати българи от Русе.

Дарина Герова изкара активната част от живота си като журналист. Аз я познавах като личност, която гържи на позициите си, като критик на етическите дисонанси през Живково време, като близка приятелка на писателя-партизанин Руси Божанов и на интелектуалците-комунисти, които конфликуваха с партийния апарат. Сега в телефонните ни разговори тя настоява, че никога не се била интересувала истински от политика, което според мен е невярно, или отчасти вярно. От Дарина разбрах, че вуйчо ѝ се казва Николаѝ Фол, което значи, че Александър Фол е неин първи братовчег.

Неотдавна Герова публикува юбилеен сборник с разкази, в които предразположеността ѝ към разсъдъчни обобщения се стопява в жаравата на чувствата като лично откровение. Немалко от творбите ѝ ги характеризира оптиката на импресиониста, други изследват с финес психологията на жената по пътя ѝ към късната зрялост. Носталгия, неосъществени проекти, пориви за щастие в мига, който чезне. Показателно е, че в епохата на грандиозни социални промени тя е градила свой храм на интимните преживявания и тайни, не се е поблазнила по изкушенията на политическата конюнктура.

Горее се с историята на рода си, в който има бележити личности, преуспели граждани на Царство България, заможни, среднозаможни и богати субекти, комунисти, правили комуни и революции, първопроходци на техническия прогрес, учители не само в буквалния смисъл. Живее сама. Двамата ѝ синове заедно със семейства си са се преселили в САЩ – ра-

¹ ЧАВДАР ДОБРЕВ. Из „Под сянката на преустройството“, Издателство „Захарий Стоянов“, С., 2020, Стр. 630

ботият като университетски преподаватели. Няма изгледи да се върнат в отечеството. А тази перспектива, на която Дарина се мъчи да загладу ръбовете, я обезкуражава. Остават спомените и книгите ѝ, разбира се, и талантът да разкрива собствената си душа в душите на другите хора.

Към дебютната ѝ книга с разкази „Обеден гъжж“ (1967) Йордан Радичков, автор на предговора, пише: „Като е поскитала сред природата и човечеството, Дарина Герова ни поднася една книга с видени и чути работи, които извънредно ме впечатлиха. Когато една работа ни хареса, трудно можем да я похвалим, защото при похвалите човек си служи с най-несръчните думи. Ние още не сме се научили да говорим с хубави думи за хубавото...“

Аргир Манасиев • „Диалог“

Людмила Григорова **ЗОВ ЗА КРАСОТА, ЗОВ ЗА ЛЮБОВ И ЧОВЕЧНОСТ**¹

В творчеството си като поет Димитър Христов се вълнува едва ли не от всичко, защото целият свят: природата, човешкото общество и самият човек, такъв, какъвто е - добър или лош, даровит или обикновен, влюбен и щастлив или жертва на несполелена любов и затова нещастен – е една загадка, която той се стреми да разгадае. Ала преди да го кори за неговите грешки и грехове, поетът иска да го разбере. Но това не значи, че винаги го оправдава... В този смисъл на страстно изследване на човешката природа неговата поезия е човекознание.

Заглавието на книгата „Спасяване на красотата“ е всъщност зов за спасяване на духовността в нашия живот. Защото именно тя сега е в най-голям дефицит, а без нея битието ни би се превърнало в животуване, в груб практицизъм, би загубило в голяма степен именно **човешкото** в себе си: интелектуалност, емоционалност, нравственост, социална принадлежност и социални връзки. По творческа нагласа Димитър Христов е преди всичко социален поет. Състрадателен към човешките трагедии във всичките им форми и изяви. Особено чувствителен е към социалното неравенство, което не дава възможност за радост от живота, за пълноценна реализация на личността и за повече хармония в човешките отношения – една възжелана мечта, нереализирана в резултат на дехуманизацията и духовната нищета.

Неслучайно в тази поезия се преплитат въпроси от общочовешки, социален и национален характер. Така е и в поемата „Пробуждане“, писана в Скопие през 2014 г. Този Паусиевски вик за осветяване е предизвикан от болезнения за България македонски въпрос. И тук се усеща не само състрадание, но и кръвна връзка, защото по майчина линия поетът е български македонец. От биографията му знаем, че общува с роднини и приятели от Вардарска Македония, че се запознава с бъдещата си съпруга, украинската писателка Анна Багряна, на Стружките вечери на поезията, че е бил шест години директор на Българския културен център в Скопие и дори дъщеря му Оксана е родена „на брега на Вардара“. На българите от тази част на Балканите поетът посвещава свои стихове, които носят в себе си цялата историческа трагика, защото са деца, откъснати от майката-родина. Като страдалци с български корени те засягат особено силно националното и гражданското чувство на автора.

След като книгата е озаглавена „Спасяване на красотата“, (това словосъчетание директно ни отвежда към Достоевски), естествено е да

¹ Д. Христов, „Остров за двама“, 2019; „Спасяване на красотата“, 2021, изд. „Изида“

намерим в нея стихотворения, посветени на изкуството и в частност – на поезията. Каквито са стихотворенията му „Поетически мъки“ и „Монолог на свободния стих“. Но докато борбата на младите *авангардни* поети преди повече от половин век бе да наложат *свободния* стих в българската поезия (в началото на 60-те години се проведе дискусия на страниците на печата), в двете творби на Д. Христов наблюдаваме една малко неочаквана и може би позакъсняла реакция на това литературно явление. След стихотворението на младия Левчев „Дитирамби на свободния стих“, след неговия възглас:

*Обичам те, свободен стих!
Обичам твоята човечност,
Обичам твойта ежедневност
и твойта вечност.*

*Обичам те, свободен стих!
Дори за тази дума. Свобода,
която определя твойто име.*

След тази ефектна интродукция се решава сякаш веднъж завинаги един отколешен спор между поетите: *за* или *против* правото на съществуване на свободния стих в нашата поезия. Ала с днешна дата Д. Христов темпераментно защитава правата на класическия стих. А всъщност, според мен, става въпрос за особености на таланта. Впрочем такава е и позицията на самия Димитър Христов. Той няма нищо *против свободните поети*, стига те да не разводняват поезията „със скука, проза и сироп“ („Поетически мъки“). Не може да се отрече, че поне у нас, неговото *масовизиране* е свързано и с едно разкрепостяване, макар и госта условно, от политическите и идеологическите догми след 1956 г. От друга страна този процес в България е свързан и с тенденциите в световен мащаб.

Но Димитър Христов е убеден, че със свободния стих спекулират и много „набедени поети“, които така искат да прикрият творческата си немощ и затова той заявява открито своята позиция на непоколебим агент на класическия стих, без да се страхува, че може да бъде упрекнат в консерватизъм и традиционализъм.

* * *

Искам да обърна специално внимание на един факт, който досега критиката е пренебрегвала в известна степен. И новата му книга, и особено предишната – „Остров за двама“ (2019 г.) затвърдиха впечатлението ми, че Димитър Христов е един от майсторите на любовната лирика. Няма поет, който да не е написал поне едно любовно стихотворение... (Между писателите битува мнение, че онзи, който не умее да пише за любовта, не е никакъв писател). Защото любовта е сърцевината на живота. Всичко живо е родено от любов. Като най-чувственото и интимното от всички чувства, то вълнува творческото въображение на всеки поет, особено

когато той има нагласа към тази проблематика. Д. Христов посвещава цяла книга на любовта в различните ѝ прояви и форми. Богатството на любовните преживявания с всичките им багри и нюанси можем да намерим в „Остров за двама“, спечелила първа награда в Националния конкурс за любовна лирика „Горчиво вино“ (2018) в памет на поета Евтим Евтимов. Но докато при Е. Евтимов преобладава еротиката в любовната му поезия, където той е един от безспорните ѝ първенци, у Д. Христов има и еротика, но на любовта той е изградил образ, който въплъщава всички нейни състояния. А отношението на лирическия аз към жената съвпада с определението на Л. Н. Толстой за любовта като *изключително предпочитание на едного или на една пред всички останали* (Кройцеровата соната).

Любовта е вселена: радост, мъка и преданост, ревност и опиянение, страст и саможертва (стихотворението „Любима“ от книгата „Остров за двама“). Тя е едновременно ликуване и страдание, сладост и горест – т.е. гапазонът ѝ се крие нейде в безкрайността. В желанието си да разгадае нейните тайни, поетът я идентифицира с женската природа:

*Тя е невинност
и дяволска страст,
шемет и полет,
бездна и рай.
Тя е хармония,
Тя е контраст
Тя е любов
без начало и край.*

(Из стихотворението „Коя е Тя“)

Любовта зачерква егоизма – тя е себеотдаване. Първичният нагон е в основата ѝ и при човека, ала е така интелектуално и нравствено обогатен, че се превръща в уникалност на емоционалната и духовната ни същност. Тя е едно вечно начало и вечен кръговрат.

Любовната лирика на Димитър Христов е белязана от естетиката на страстта, но същевременно разширява периметъра на това, най-интимно човешко чувство, приобщено към един много по-богат сетивен и интелектуален човешки свят.

Съчетанието на категорична и дръзка гражданска поезия с талантиви изяви в областта на любовната лирика в творчеството на Димитър Христов е трънлив, но възходящ път на автор, който повече от 40 години участва в литературния ни живот и присъства в съзнанието на читателите.

Деньо Денев

СВЕТЪЛ ДЪЖД ОТ МЕТАФОРИ

Класикът на американската литература Карл Сандбърг е дал двете определения на поезията. Неговото определение №4 гласи: „Поезията е небе, притъмняло от ятата на отлитащи диви патици.“ Българската поетеса Милка Стоянова, която е дъщеря на морето и венчана за родния си град Бургас, отива още по-напред, като ни доверява „Езикът на птиците“. Така тя е озаглавила новата си поетическа книга. Като жанр творбата е изцяло поема. В композиционно отношение поемата е изградена от осем части, като всяка е с различно относително тегло, но събрани заедно, те звучат като свършена мелодия.

На прага на книгата ни посреща Клеопатра. Тя олицетворява Египет, но наред с това символизира силата на властта и магията на любовта. Нейният образ ни въвежда отвъд привидното състояние на нещата. Само в една такава зона става понятен езикът на птиците. Средата, в която птиците говорят и най-вече пеят, е природата. И какъв по-истински еквивалент на природата от морето?

*„Морето отдалечава
градове и хора,
корабът бърза да ги приближи“.*

Това е същият кораб, който поетесата като дете, на пейката, поглюбимото гърво, посреща. В Бургас, който тя нарича „моя град“. Поетът на Никарагуа Рубен Дарио прави следната изповед: „Това е моята болест. Да мечтая.“ От същата болест боледува и Милка Стоянова:

*„Унасям се в мечти:
морето
и морето в мен
се гледат.“*

В своя унес тя чува гласа на птиците, който се извира над паркове, пътища, къщи и сворове. Птиците с възненение разказват: „предания от миналото / предания от бъдещето.“

В цялата книга вади светъл дъжд от метафори. Може този дъжд на нас да е чужд и далечен, но това няма значение.

По този повод ето какво казва Хорхе Луис Борхес: „На метафорите не е нужно да се вярва. Важното е да приемем, че те отговарят на емоциите на автора.“

А какви емоции поражда у нас, читателите, тази приказно-нежна поема? Тя ни учи на езика на птиците, които „събират се, погреждат се (и пишат) пророчества по небето.“ Но урокът е само за зрящи. Небето разкрива птиците пророчества само за мечтатели.

Росица Чернокожева
**КАК ДЕТЕТО ПРЕПОДРЕЖДА
СВЕТА НА ВЪЗРАСТНИТЕ.**

Иван Цанев, Виктор Самуилов, Петя Кокудева

В творчеството си писателите за деца отразяват как детето преподрежда света на възрастните. Каква е проекцията на света и бъдещето му в детския поглед. Винаги си го представям визуално. Като онези калейдоскопи, където с всяко помръдване, като ги завъртим леко, цветните стъклъца вътре, всеки път, създават различни, неповтарящи се причудливи форми. И всичко става чрез играта, която е радостта, свободата и животът на детето. Иван Цанев, Виктор Самуилов и Петя Кокудева пренесоха в съвременната българска литература за деца непреходните ценности от класическия ѝ период през 20-те и 30-те години на миналия век. Те осъществиха тази приемственост, като през собствения си почерк, отразяват детското и детството. Ако Иван Цанев е лиричността в детския гелник, /всъщност на детето му се иска всеки ден да е празник/, Виктор Самуилов е сеизмографът на амплитудите от ежедневието, то Петя Кокудева пое по пътя на нетрадиционното и нонсенса.

Как едни и същи ситуации и преживявания в детството раждат три различни почерка у тези трима поети. И кои са основните теми, които намират място в поетическите светове на тези трима творци. Това, че детството е началото на живота и че е пълно предимно с игри и радост, съвсем не изключва срещата на детето с кардинални, екзистенциални въпроси от битието. Въпроси като раждане, смърт, любов, страх, отношенията деца-родители. С оскъдня си житейски опит детето си обяснява и изживява тези процеси. Детството е време на много фантазии и страхове, защото в детството сме най-близо до Несъзнаваното. В голяма степен срещата с битието води до изтласкване на трудни чувства, които детето не може да преработи емоционално и биха довели до фрустрация. И тук на помощ идва играта. В играта детето си отреагирва на трудностите. Играта е една добавъчна реалност, която не е нито външната реалност, нито напълно вътрешните фантазми. Играта е репетицията на детето в порастването му. Ще проследим проекцията на света и бъдещето му в произведенията на тези трима поети.

Иван Цанев в стихотворението „Криеница“ създава само в три куплета една съвременна пиеса за деца. Стихотворението е лаконично, изчистено от излишен мизансцен. Началните строфи на трите куплета дори са в скоби като ремарки. И в тази простота откриваме и си дописваме играта на три деца. „Тя“ е единият персонаж и се крие зад завесата, но

се издава, защото пърха като пеперугка лекокрила. „Тоуй“ е вторият в играта и се крие, но „смехът му майната издава“. А ето и протагонистът:

*(Аз се крия, крия, крия ...)
И настъпва страшна бъркотия!
Търсят ме веднъж и дваж, и триж, но
мен ме няма – скрил съм се от вчера
и сега съм толкова на скришно,
че не мога сам да се намеря.*

Това великолепно авторово хрумване-намигване „че не мога сам да се намеря“ е отправка към един екзистенциален въпрос на Аза. Въпрос за търсенето и намирането на идентичността ни, за мястото ни в света. Отправка, която кореспондира с въпросите на възрастните къде сме – по отношение на себе си и света. Въпрос, на който търсят отговор и децата в порастването си. Ето я играта – авторовата асоциация от една игра на криеница от гетското ежедневиe. Как една игра с думите, словото може да насочи към смислова многоплановост. Това стихотворение е една великолепна граматургия. Една модерна стихотворност. Това също е поглед към бъдещето.

Как улавя гетската игра и света отразен в нея Виктор Самуилов. Стихотворението „Регуване на празниците“. Какъв е празникът на гетето.

*До маминото връщане
се вихри моят празник:
разхвърляне на къщата,
без мама да се гразни.*

Когато майката се връща и вижда, че домът е с главата наголу, тя посърва. Тогава и двамата се хващат да разчистват. И настъпва обратът.

*Редът след бъркотията
е празник пак за мама!*

Ето го преподреждането на света на възрастните от гетето. Като че ли светът на гетето и светът на възрастния са в съединени обърнати огледала. То е като картите за игра от колодата. Двете еднакви фигури са взаимнообърнати и от която и страна да ги погледнеш те са автентични и валидни. Можем да се впуснем в мазиката и да се попитаме: тези две фигури дали са два свята или един, но от различен ракурс. Дуалността, разфокусирането също е модерен изгрови поглед на бъдещето.

А какво ще научим за гетския поглед към света на възрастните в играта от героите на Петя Кокудева в стихотворението „Фантазмусите“:

*Нищо не е по местата.
Нищо не е в точни дози.
Но да следва правилата
никой тук не се тормози.*

Това е детският поглед към света. Тук не се спазват правила, допускат се грешки, рутината не е на почит, а любопитството. А от лапсусите на езика ще се рогди нов смисъл. Нов детски рег, който ще препорегди света на възрастните. И тези фантазмуси са живи същества. Детето анимира всичко в своя свят. От психоанализата знаем, че детето вярва в така нареченото „всезмогъщество на мислите“. Това е било характерно и за прародителите ни в зората на човечеството, когато са обожествявали своя тотем. За детето всичко е живо – и куклите, играчките, мислите, думите – това всичко е фантазмуси. Фройд твърди, че децата се отнасят към думите като към предмети. То така играе и жонглира с тях, че се ражда нов смисъл, ражда се небивалицата и нонсенсът. Нов модерен бъдещ поглед.

За какво най-много мечтае детето. Мечтае за шоколади, за игри, за пакости. Но истината е, че най-много мечтае да порасне, да стане като мама и татко, да има власт като тях. Когато приказката започва с „Имало едно време, един цар и една царица...“ всъщност се има предвид „Имало един баща и една майка“. В детството се крие един социокултурен парадокс. Голямата френска психоаналитичка Франсоаз Долто, спогвижница на Жак Лакан обяснява в книгата си „Каузата на децата“, че най-големият проблем в детството е това, че сме зависими от възрастните и то точно когато сме най-креативни и спонтанни.

Отношенията в семейството, в най-малкия социален атом на детето, са много важни. Как се гържат един към друг родителите, какви са отношенията помежду им – всичко това рефлектира у детето. Детето е като сеизмограф на отношенията между майката и бащата. Затова и тази тема почти винаги присъства в творчеството на писателите за деца. Да видим какъв е семейният делник в поезията на Иван Цанев. Ето го в стихотворението „Една семейна утрин“. Чайникът кипи и татко се цупи. Нервно е за всички.

*Ала съвсем да е кисела мама
ала и татко да кипва от яд,
ние си знаем, че те са двама
най-неразделни на тоя свят.*

Тази уютна чаена утрин ни казва всичко за това семейство. И за яда и раздразнеността в ежедневието, и за големите неща – любовта, привързаността и радостта от заедността на родителите. Лирическата нагласа към света на Иван Цанев превръща тази утрин в мечта и нежност. И тогава всички и най-вече децата, са спокойни от топлотата в семейството. Топлотата, която един топъл чай сутрин ти дава. И не само той.

Как ще види един делник детето-лирически герой на Виктор Самуилов. Поетът нарича това изживяване „чудо“. Ето тук отново една семейна грама. Родителите днес са мили един с друг, но вчера е било съвсем друго – били са скарани. И се сътворява чудо:

*чудо е днес – не се сърдят!
Знам ли какво ме прихвана,*

*но с лъвски скок се намърдах
между тях на дивана.*

Тук случката е същата. Но не лиризмът разгръща чувството, а действието. Виктор Самуилов обича действието, движението и развръзката идва сама. Кое дете не се е сгушвало, едновременно с обич и ревност между прегърнатите си родители. Този Египов комплекс е част от порастването. Но важното е, че след караниците, след отдалечаването в отношението, идва пак сдобряването между родителите. Идва пак любовта. И с това спокойствието и сигурността на детето отново са възстановени.

А третият ни поет – Петя Кокудева в този своеобразен конкурс, който си устройваме на тези страници – семейството – в стихотворението си „Семейство сапунейро“ ще го осъществи чрез метафората.

*Семейството е щуро,
лети домът му волно –
сапунени мехури
са кухнята и холът.*

Тук Петя Кокудева развихря своята фантазия като лети със сапунените мехури, където цялото семейство е сътворено от пяна и сапунени мехури. Има едно стихотворение на Ран Босилек – „Сапунени мехури“, където детето вижда света многоцветен през сапунените мехури. Разбира се, стихотворението на Ран Босилек е в контекста на времето от 30-те години на миналия век, където чрез вълшебството на фантазията детето преобразява бедността на обстановката в семейството. Петя Кокудева в новия социокултурен контекст вижда гарсоньерата на съвременното семейство широка като света. Не е ли това *par excellence* доказателство за класическата ситуация на миграция на мотивите. В един период от 90 години разлика, двама поети от различни поколения, развихрят въображението си и виждат чудесата на света в едно сапунено мехурче. Каква по-чудесна приемственост между идеи и поколения. Идеи, пренесени през времето и осъществени от два творчески натюрела, доказващи жизнеността на темата радост от детството. Ето я съвременната проекция на света, обърната към бъдещето, но стъпила здраво на ценностите на класиката.

Когато расте, детето иска да е безстрашно, да премерва сили с връстниците си и да е лидер. И в това порастване излиза на преден план много често и хвалбата. Детето иска да е в собствените си очи и в очите на околните юнак. В „Юнак на думи“ на Иван Цанев протагонистът изрежда какви ли не юначества, които е извършил. И тук през хумора авторът ще завърши стихотворението си така:

*Страшен юнак ми се пише, обаче
ще се научи ли да не плаче?
Трънче в петата му се е забило,
а пък надул ей такава ручило!*

Ето и безстрашните деца на Виктор Самуилов в „Мечата хралупа“. Децата са обсадили тъмната меча хралупа и стрелят наужким с пушките си. Но и тук историята се превръща в хумористична:

*Май в тъмницата
шавна Стръвницата...
Майчице мила!
Мигом смелациите
през гъсталаците
беж – преко сили.*

Как завършва това стихотворение. С неочакван край и отново в традициите на най-големите майстори на словото за деца от класиката ни от миналия век. В хралупата се е свило и шумоли едно още по-страхливо от децата зайче. Трайко Симеонов един от класиците за деца има книга със заглавие „Кой кого уплаши“, където винаги уплашеният е заплаха пък за друг. Затова аз виждам проекцията на света в съвременната детска книга зграво стъпила на класическите ни традиции и като квинтесенция на най-добрите творчески постижения на българската класика за деца.

И към края... Един истински поглед към бъдещето. Като идея и реализация. Отново една мечешка история, осъществена от Петя Кокугева. Тук няма юначество, ако не приемем, че приятелството и играта са най-голямото духовно и душевно юначество. Това великолепно стихотворение се нарича „С какво играят мечките“.

*С какво ли си играят
мечоците в хралупите?
А детската им стая
дали не е претрупана*

*с човеци, ама плюшени,
например ти и аз.
Мечетата ме гушкат,
ръмжат уж с моя глас.*

*И тъй по цяла зима,
животът си тече.
Ти просто си любимец
на някое мече.*

Ето го бъдещето. Един нов ракурс, който преобръща нещата. Нонсенсът, който ти дава нов смисъл, нова перспектива на света на възрастния и го преобръща и преподрежда. Това е като обърнат бинокъл. Калейдоскопът, за който говорех в началото. Този детски калейдоскоп дава нова проекция на света днес и към бъдещето. И този винаги нов поглед се нарича обич към книгата за деца.

Огнян Стамболиев
ПРОЗРЕНИЯТА
НА АЛЕКСАНДЪР
ШУРБАНОВ
Думи за юбилейната
книга на поета

В един наш разговор на въпроса ми какво мисли за поезията, Александър Шурбанов отговори: „Приемам всичко в поезията, което носи печата на автентично вълнение и търсене на трудно изразим смисъл...“ Препрочетох отново последните му засега поетични книги „Денграриум“ (преведена на италиански и английски) и стиховете от юбилейния сборник с поезия, есета и фрагменти „Закуска с нар“ (чудесно издание на „Жанет 45“, 2021). Убедих се, че е останал верен на своята оригинална поетика. След 11 поетични книги и дебют успешен, оценен от истинската критика, но без шум, в контекста на поезията през втората половина на 50-те години. Да, той беше далече от т.н. „априлски поети“, които, както видяхме, не оставиха особена следа в нашата съвременна литература. От тези години той се посвети на англицистиката и изкуството на превода. Преподгаваше в София и в чужди университети, подготви няколко поколения свои ученици и последователи. Преведе няколко десетки книги от автори от Англия и Щатите. Преводите му се превърнаха в еталони. Да, в тези две свои хипостази постигна истински върхове. Последният засега е великолепият превод на Шекспировия „Хамлет“ (много по-истински от този на Валери Петров), както и на останалите големи трагедии на „Лебеда от Стратфорд“: „Ричард Трети“, „Отело“, „Крал Лир“ и „Ромео и Жулиета“. Но, за щастие, продължи да твори и поезия. Както казах, без шум, просто истинска поезия. Интересно, че не в класически стих, който владее до съвършенство – доказателство са преводите на любимия му Джефри Чосър. Но първата си поетична книга издаде едва през 1977, тоест, 20 години след дебюта си в литературния печат. Факт, говорещ сам за себе си..

Ако трябва да се определи с няколко думи тази поезия, бих казал четири думи: мъдра, философска, екзистенциална, меланхолична. В нея няма възторзи, нито актуалност, няма и постмодернизъм (шестващ сега у нас!), звучи напълно съвременно. И при все, че Шурбанов е разпознаваем преди всичко като учен и преводач, в нея няма нито академичност, нито филологичност, нито влияния от прежежданите от него съвременни английски и американски автори. Да, Шурбанов, безспорно е, човек на книгата, ерудит. Но поезията му е определено оригинална – продукт на един богат и сложен вътрешен мир. Лично на

неговия екзистенциален житейски опит. И всичко в нея е промислено лично от него. Тази книга доказва по безспорен начин, че Александър Шурбанов, макар и не лансиран от критиката, и популярен повече като учен и преводач, е един от значимите съвременни български поети. Тук ще припомним един от любимите ми фрагменти на знаменития Атанас Далчев: „Стихът до голяма степен ме е приучил на гъсто писане, в което няма нито една случайна или излишна дума!“ Това определено „гъсто писане“ откриваме и в поезията на Александър Шурбанов. В нея няма нито излишните думи и епитети, нито парафразите, които обикновено съпътстват стихотворната реч:

*„Есента е спокойствие.
Тревата по моравата
расте все по- бавно
и не иска косене.
Лозата се грижи за себе си.
Не копаеш и не пръскаш.
Само седиш отстрани
и гледаш
как се наливат зърната на гроздето.
Слънцето свети отгоре
все по-меко,
по-невзискателно.
С всеки ден
всичко все повече
може без теб.“*

Тук има просто една спокойна, съзерцателна лирика, без реторика, без излишна импулсивност. Изплетена от една богата и деликатна душевност. Определено метафорична, при това притчова. И въпреки, че и той подобно на Стефан Маларме би могъл да каже: „Прочел съм всички книги, плътта ми вече умори се!“, в тези стихове, както и есета и фрагменти (много силни, такова удоволствие съм изпитвал досега само от подобните на Далчев и Светлозар Изгов!) има доста точни наблюдения и кратки, проникновени анализи, свързани с нашето общество днес, с нашата душевност, с изстрадала ни България и съвременния свят.

Ето пет от тях:

„Истинската литература е увлекателен разказ, който носи смисъл, а не смисъл, облечен в разказ.“

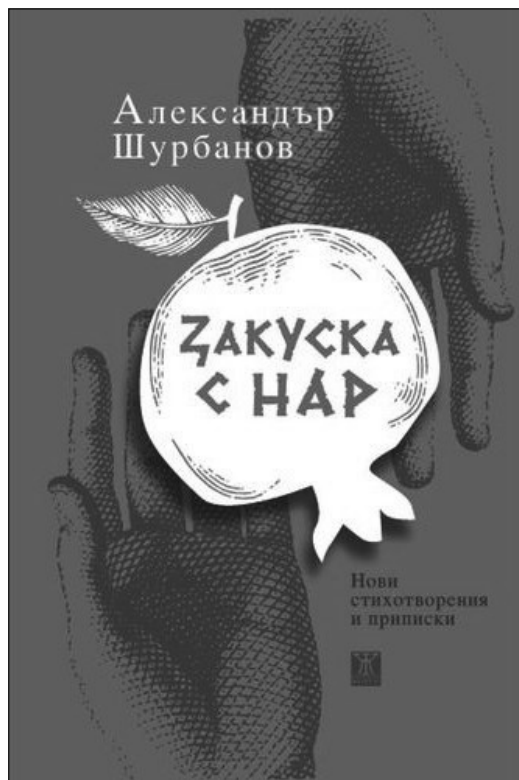
„Има Господ!“, въздъхва българинът, когато му се случва нещо хубаво. Не знам друг народ да има такава приказка. Тя показва, че българинът се съмнява в съществуването на Бога и по-точно – че се сеца за него само в часове на изпитание. За българина Бог трябва непрекъснато да се самодоказва.“

„Възхищавам се на пианото и затова, че превъзхождайки всички други инструменти, не намира за унижително при коя да е тяхна самостоятелна изява да се отдръпне назад и да им приглася.“

„Разликата между деветосептемврийската и десетоноемврийската революция е тази, че при първата децата и внуците на бившите управници бяха хвърлени на бунището на историята, а при втората бяха поставени на кормилото на страната.“

„Честният човек, когато влезе в политиката, бързо изгубва усмивката си и видимо се състарява. Хитреца, напротив, с всеки ден става все по-жизнен и по-дебел. Единият е като падналите ангели, а другият – като пияниците.“

Казвал съм и друг път и ще го повтора: „Александър Шурбанов принадлежи към онези, не твърде често срещани хора днес у нас, които, извършили едно или друго голямо културно дело, не смятат, че имат в това отношение някакви преимущества. Той е много скромнен... Една светла личност от каквито се нуждаем в това тъмно време.“ И тъй като това издание е юбилейно, нека да му пожелаем здраве, вдъхновение и още нови върхове и прозрения.

Александър Шурбанов, „Закуска с нар“, изд. „Жанет 45“, 2021

Калин Донков
РИЦАРЯТ НА ПОЕЗИЯТА
ПИШЕ НА РЪКА

Получих книжката „с новогодишен поздрав“ в края на декември. Минаха достатъчно дни, за да не бъдат тези регове преждевременни. Ако си спомним загадъчния живот на високата поезия – не са и закъснели. „Найден Вълчев. Стихотворения. 2018 – 2020“ е датирана по-скоро поради обичая, отколкото за да бъде застопорена във времето. Нейният адрес, както и на хубавата книга изобщо, е навсякъде в литературния безкрай. Изградени от изязно и същевременно невероятно земно слово, подобни тънки сборничета имат неограничен „срок на годност“. Освен това, когато поетът завърши своя окончателен „том“, стихотворенията в този том не се подреждат хронологично, а по своята значителност, изразителност и по заложената вътре душевна свежест, както и по силата, с която в тях сияят гарбата и майсторството на автора. Ясно виждам как творбите от „Стихотворения. 2018-2020“ ще намерят място в по-предни страници от значителния „том“, който Найден Вълчев доизписва пред нашите очи.

Известно време си мислих, че е излишно да приобщавам регове към казаното от издателя на книгата К. Кагийски – „Навлязъл в десетото десетилетие от живота си – размишлява той за Н.В. – продължава да е гладко избръснат, да има младежка походка, да пише на ръка и с написаното да показва свежи сетива и бистра мисъл.“ Прочетох, препрочетох тази книга, сигурен съм, че нещо трябва да добавя.

В общуването си с поезията положих немалко усилия да си запазя и ролята на читател. От отношенията ми с нея скъпя най-много онези мигове, когато тя ми позволява да забравя какво знам и какво сам умея в стиха, да захвърля своите мерки и теглички за поезия и ме оставя да ѝ се наслаждавам. Поетите, които ме „вкарват“ в това благословено състояние, са ми любими. Аз всеки път съм им благодарен. Такъв поет е Найден Вълчев. Всичко друго са подробности. И това, че някога и с разлика от много години и двамата сме завършили една и съща плевенска гимназия. И това, че отдавна, момче още, видях първото си стихотворение в списание „Септември“, посочено и отпечатано от него. И това, че после, в същото списание, заедно избирахме и предлагаме стихотворения на читателя. Респектираха ме неговият вкус, точното око и твърдостта, с която се бореше за всеки талантив автор. Понякога, зарадван от стихотворение или дори от отделна строфа, той го прочиташе със сочния си, мелодичен глас и аз, който не помня собствените си стихотворения, след време от-

кривах, че този прочит се е запечатил в съзнанието ми. Но това са вече спомени, минало, а новата книга на Найден Вълчев е още „топла“, едва разгърната.

В нея, верен на собствената си поетическа градация, авторът е пресъздал мигове от днешния ни неудобен свят, проблясъци от вчера и преди, дори актуалния стрес от вирус и мизерия, както и всичко онова, в което той е ненадминат: реалното присъствие на звяр и природа, деликатния като галечен ксилофон звук на любовното чувство, уханието на лятната драгалевска вечеря. Анализът не е моята сила, нито пък гоня някаква реклама: не знам дали тази книжка въобще се продава. Но който я разгърне, ще бъде светло възнаграден.

Лекотата, с която в стихотворението нахлуват чаровете на хубавата поезия, обезоръжава читателя. Той им се отдава, дори ако е бил досега неизкушен от тях. Неизтощеното в дългия творчески път любопитство на автора да опитва предизвикателствата на формата заразява и него. И на двамата това се удава естествено и... радостно. Козле от бронз и гръмоносен облак се надиграват в бурята над градеца. Една топола закончава със златни копчета своя дълъг шлифер в късния октомври. Ако словото има релеф, при Найден Вълчев той е очертан гръзко, виртуозно. И въпреки това внушава усещането, че е слово новородено, непипано с ръка. Това, всъщност е важна подробност при този автор – той не охранява поезията си от обикновените гуми, пуска ги в стиха си, въвежда ги на точното, на единственото място и те изведнъж засияват, надигат се благодарно на пръсти, за да изразят посланията на неговата гуша.

Напоследък опитвам да открия в стиховете на поетите от нашето време съзнанието за предназначението им, за съдбата, за мисията на твореца. Намирам го и в тази книга, във финала на стихотворението „Транс“:

*И будя се. И в изгревния час
изправям четчицата своя слаба
да зографисвам в чер иконостас
светулките, жътварите и хляба.*

Всичко е казано. Затварям книгата. В нея остават стихотворения, които бих искал да притежавам задълго: „Транс“, „Канка“, „Август 2020“, „Козле“ и, разбира се, „Късен октомври“, в което тополата все така картинно закончава своя шлифер. Харесва ми, че в поетовата късна есен поклоните все още има плод, харесва ми и силно ме вълнува това, че Поезията остава завинаги вярна на своите най-предани и талантиливи рицари и докрай задържа над тях своята благодатна светлина. Това е справедливо и окуражава света.

Найден Вълчев
СТИХОТВОРЕНИЯ

ДЪБЧЕ

Навярно от жълъд
изпуснат от птица
пред мойта врата
във топлата заран
нечакано дъбче
разпери листа.

Три пролети няма,
а гледай го него
след всеки април
как дига коронка
и сине и ръси
зелен хлорофил.

Чаталесто, яко,
под ранния птичи
звънлив чурулик
със клонка ми маха
и нещо ми казва
на дъбчи език...

Расти ми, о дъбче,
и в жълтнала жега
и в бял снеговей –
със корен в земята
и с връх към небето
расти и ми пей.

РИСУНКА С ВЪГЛЕН

Сиво е утрото. Късен ноември
мъкне от ъглите мокра мъгла.
Май че не помни рисунката в черно
тъй безпрозоречна да е била.

Сетните листи уплашено капят.
Няма го, но... самолет е: бучи.
Младите българи бягат на запад.
Чер, над пожарната, гарван стърчи.

ПИСМО

Напиши ми писмо.
Ама истинско бяло писмо,
на лист с подател,
с получател, с раздавач...
Едно ретро писмо,
в което да ми покажеш,
всичко да ми разкажеш
и накрая дори да им кажеш
обичам те.

Ще го сложа под възглавницата си
и ще сънувам, че летя.

ДЪЛЪГ ДИМО

Дълъг Димо като мина
снощи през комина
димна,
гъхна
и опита
да се дигне до звездите.

Беше си избрал една от тях
и какъвто е –
и смел, и плах –
се понесе в сивкавата вечер.
Но звездата му бе толкова далече.

Нищо. В тъмното като летеше
на душата му тъй светло беше...

Не успя да стигне той до нея.
Разпиля го ветровея,
но ни каза Дълъг Димо,
че във всяка свобода
чудо е неповторимо
да пътуваш към звезда.

КЪСЕН ОКТОМВРИ

Нещо става, нещо иде, друго е:
де се хорът птичи пропиля?
Гледай как раздират луди плугове
ризите на жълтите поля.

Рижко конче тупка зад каруцата,
пълна с едробузесто цвекло.
Бабка мъкне наръч съчки... Куца е.
Лятото – било какво било.

Сомът се потули из подмолите.
Глухо е. Светът се умълча.
И със златни копчета тополата
гългия си шлифер закопча.

НАД МОЯ ДОМ СПОКОЙСТВИЕ

(по Н. Лилиев)

Заязavam, гасна и умирам,
сбогувам се и тръгвам миром
след чезнещите жеравни ята
на есента по златните листа.

До клоните на мойта хвойна
душата ми е тъй спокойна
и вслушани в зеления ѝ звън
потъваме със нея в светъл сън.

Огнян Стамболиев
ДВЕ ГОЛЕМИ ИМЕНА
В ЕВРОПЕЙСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Владимир Набоков

Владимир Владимирович Набоков е руски писател, поет и преводач. Роден е на 10 (22) април 1899 година, в аристократично семейство. Бащата на Владимир е известен политик и адвокат, а майка му е потомка на стар дворянски род, занимаващ се с добив на злато. Според семейната традиция момчето получава блестящо образование и още в детските си години перфектно научава английски език. Започва да пише стихове по време на обучението си в „Тенишевското училище“ – едно от елитните учебни заведения в Санкт Петербург. По това време се заражда и страстта му към ентимологията (наука за насекомите). В разгара на революцията, Набоков получава наследство от чичо си, благодарение на което публикува първата си стихосбирка „Стихотворения“, в която са включени 68 творби, написани в периода 1915 – 1916 година. Октомврийската революция принуждава семейството на Набоков да напусне Русия. Преместват се в Крим, където писателят се сблъсква с първите си литературни успехи – всичките му творби са публикувани във вестника „Гласът на Ялта“. С появата на болшевиките в Крим (1919 г.) семейството отново е принудено да имигрира, този път в Берлин. Владимир се премества с брат си в Англия, където изучава романски, славянски езици и литература в „Тринити Колегж“.

През март 1922 година Владимир пристига в Берлин за погребението на баща си. Там работи като частен учител по английски. Започва да публикува разкази и стихове в местните вестници, предназначени за руските имигранти. Славата го спхожда за първи път през 1926 година с романа „Маша“, в който авторът за пръв път засяга теми, които след това ще бъдат сред основните в творчеството му. Темите за изгубената Русия, изгубения рай и щастието на младостта. Три години по-късно той се жени за Вера Слоним, а през 1934 година се ражда единственото им дете – Дмитри. Скоро след появата на „Маша“, Владимир издава романите „Подвиг“ (1932 г.) и „Отчаяние“ (1934 г.), приети възторжено от руските емигранти. Повестта „Вълшебникът“ (1939 г.) предшества скандалния му роман „Лолита“. В романа „Смях в тъмното“ Владимир Набоков ни запознава с нови страни на литературната игра и играта на литература, която той развива в следващите си книги. Движеща сила в творбата се явява страстта.

По-късно Владимир заедно с жена си емигрира в Париж, а след това в Щатите, където става професор по руска литература. Там написва и

първия си роман на английски език – „Истинският живот на Себастиан Найт“ (1941 г.), майсторски погнесена детективска история, един остър, ироничен поглед за ролята на твореца в обществото! През 1955 година излиза бестселърът му „Лолита“, донесъл му световна слава. По този повод ще заяви: „Лолита“ е известна, а не аз. Аз съм скрит романист с име, което не може да се произнесе“. Романът буквално експлодира като бомба и разтърсва моралните устои на обществото, става обект на множество критики и го днес. Почти веднага след публикуването, книгата е обявена за „мръсна порнография“, а през 50-те години е забранена във Франция и Великобритания, през 1959 година – в Аржентина, а през 1960 година – в Нова Зеландия. Истинският конфликт обаче е този между автор и читател, затова и романът ще продължава да предизвиква спорове. Той е написан на руски и на английски език. Хонорарите, които му донася „Лолита“ му дават финансова стабилност и той се съсредоточава върху литературата.

През 1960 година писателят се връща в Европа, установява се в Монтрьо, Романска Швейцария, където създава последните си произведения, към които се причислява и незавършеният роман на английски език „Оригиналът на Лаура“ (1977 г.).

Владимир Набоков умира на 12 юли 1977 година.

* * *

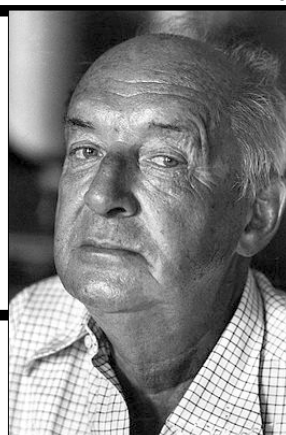
Разказът с краткото и двусмислено заглавие „Поглец“, е странна, забавна история от автора на „Лолита“. Ситуирана е в следвоенния Берлин през 20-те години на миналия век, сред руските емигранти. Владимир Набоков описва обикновен любовен триъгълник. Всичко е старо и банално като света. Завърналият се неочаквано по-рано, от командировка, Антон Петрович намира съпругата си Татяна и господин Берг, негов приятел в семейната спалня. Съпругът е изгонен от „семейния рай“, а съперникът е предизвиква на дуел.

Но какво се случва с това прибързано решение? Набоков с изненадващо тънка граница между сатиричното и романтичното говори за това как „чисто граждански“ пострадалият Антон Петрович се подготвя за решаващия ден от живота си. Но дали този съдбоносен ден някога ще дойде? И как ще се държи Берг в тази ситуация, който в момента на разговора се изсмя право в лицето на своя приятел? И кой, в края на краищата, е „негодникът“ в цялата тази история? Интригата е запазена до финала на разказа.

Красив стил, прекрасен език на Владимир Набоков. Руските му биографи твърдят, че този разказ, написан през 1927 година в Германия, е вдъхновен от повестта „Дуел“ на Антон Чехов и разказа „Страхливец“ на Мопасан. Двама любими негови автори.

Владимир Набоков **ПОДЛЕЦ**

Разказ

Прокълнатият ген, в който Антон Петрович се запозна с Берг, съществувахе само теоретично – паметта му не пазеше спомен за този момент от календара и датата вече не можеше да бъде точно определена. Но общо взето, всичко се случи миналата зима:

Берг изплува срещу него от нищото – току се изправи, поклони се, слег което пак потъна, но не в небитието, а в дълбокото кресло.

Бяха у Курдюмови – те живееха на улица Свети Марко, нейде из Моабит или кой знае къде. Курдюмови си оставаха все така бедни, а той и Берг, както и неколцина други, успяха да забогатеят. И когато по витрините за мъжка мода се появиха вратовръзки с моден дизайн – с цвят на димен облак по залез, при това в ограничен брой, както и също такива шалове, Антон Петрович си купи от тях и всяка сутрин на път за банката, съзираше с удоволствие тази необичайна вратовръзка и съответния шал у двама-трима господата, също като него забързани да стигнат до работа.

По едно време с Берг се срещаха по делови въпроси. Берг наистина му трябваше. Звънеше му по пет пъти на ден и току взе да се вясва в къщата му. При това все се забавляваше, забавляваше, Боже мой, какво кречетало! При първото му гостуване Таня, съпругата на Антон Петрович, заяви, че той ѝ прилича по-скоро на англичанин, но иначе е интересен.

– Антон, здравей! – съвсем по руски Берг размахваше ръце с разперени длани и като хвърчило, паднало отвисоко, току се стрелваше да го сграбчи, за да го разтърси яко.

Берг имаше широки рамене, беше строен и гладко избърснат, а и сам се определяше като атлетичен ангел. Веднъж извади едно излиняло черно тефтерче, чиито страници бяха силно изрисувани с кръстчета. Били петстотин двадесет и три.

– Времето на Деникин, превземането на Крим – изхили се Берг в лицето на Антон Петрович и спокойно го обясни: – Тук са само тези, които лично съм утрепал на място!

Обстоятелството, че Берг беше бивш офицер, предизвикваше завист у Антон Петрович и той никак не го харесваше, особено когато занимаваше Таня с някакво си конно разузнаване или нощни атаки.

Самият Антон Петрович беше късокрак, госта позакръглен и носеше монокъл, а когато нямаше нужда от него, оставяше го да висе на черна

лентичка над корема, госта комично проблясващ като опулено око. Пламналият преди две години цирей на лявата му буза, беше оставил дълбок белег, и ведно с остриите погрязани мустачки и подпухналият, разплут нос, симпатично пошавваше, когато Антон Петрович наместваше монокъла под веждата си.

– Напразно се стараете – подхвърляше Берг. – Едва ли ще се разкрасиш повече.

Над чашите парата се рееше на облачета; апетитният шоколадов еклер, раздробен с лъжичка, изпускаше ароматното си съдържание, а Таня, опряла голи лакти на масата, поддържаше с кръстосани китки брадичката си и лениво проследяваше дима от цигарата си. Берг се палеше, докато я убеждаваше да се подстриже, защото жените от векове скъсявали косите си и дори Венера Милоска е била с прическа. Антон Петрович разпалено възразяваше, докато Таня безразлично свиваше рамене и почукваше с нокти, за да изтръска пепелта от цигарата си.

Ах, всичко това е минало!

През една сряда на месец юли Антон Петрович отиде по работа в Касел и оттам изпрати телеграма, че ще се прибере вкъщи в петък. Но в петъка се разбра, че ще се наложи да остане още една седмица и той изпрати на жена си нова телеграма. Но на следващия ден обстоятелствата се промениха и Антон Петрович, вече без да се обажда, тихомълком си тръгна за Берлин. Пристигна около десет вечерта, изморен и госта изтерзан. Още от улицата съзря, че прозорецът на спалнята им свети. Стопли се сърцето му, жена му си беше у дома. Стигна до петия етаж, с привычно движение отключи трите ключалки и влезе вкъщи. В антрето дочу шуртенето на вода в банята.

„Танечка се къпе!“ – разнежи се в любовен трепет Антон Петрович и побърза към спалнята.

А там, изправен пред огледалото, Берг слагаше вратовръзката си.

Антон Петрович стреснато изтърва куфарчето си на пода като не откъсваше очи от Берг, който невъзмутимо се пипкаше с вратовръзката.

– Важното е да не ти пука! – изрече Берг и вече стягаше възела на вратовръзката. – Моля ти се, не е голямо чудо! Запази самообладание!

И що да стори сега? Решавай бързо... Краката му подличко отмаляха, дори не ги усещаше вече, само едното треперене. И какво сега?... Взе да смъква ръкавицата от ръката си. Ах, тия нови ръкавици, като залепени! Поклати глава, и дори сам не се чуваше как мърмори:

– Махайте се! Безобразие! Скоро вълн!...

– Тръгвам си, Антон, веднага! – каза Берг и като разтърси широко и спокойно рамене, набързо навлече самото си.

„Ударя ли го, той няма да ми остане дължен!“ – трескаво размисляше Антон Петрович.

С последни усилия измъкна ръкавицата си и я хвърли към Берг. Ръкавицата се удари в стената и цопна в каната с вода.

– Браво, бе! – рече Берг.

Той взе шапката си, бастуна и тръгна към вратата покрай Антон Петрович.

– Все пак ще се наложи да ме изпратиш – обърна се към него той. – Външната врата е заключена.

Антон Петрович, съвсем замаян и без да осъзнава какво прави, последва Берг по петите. Когато заслizaха по стъпалата надолу, Берг, който вървеше отпред, внезапно избухна в смях.

– Извинявай – рече той, но дори не се обърна назад към Антон Петрович, – обаче е смешно до сълзи, ужас някакъв, гонят те, но ти представят всякакви удобства.

След още няколко стъпала, той пак се разсмя и ускори ход. Антон Петрович се постара да не изостава. Безобразие, Берг правеше това нарочно, за да подскача той след него. Какво унижение... Етаж трети... Втори... Кога най-после ще свършат тия стъпала? Берг взе наведнъж последните няколко и зачака Антон Петрович, потропвайки с бастуна си. А той, загъхан тежко, не можеше да постави ключа в ключалката, защото ръцете му трепереха. Най-после отключи!

– Не ме споменавай със зло – огума се, вече на прага Берг. – Ако и ти беше на мое място!...

Антон Петрович злостно хлопна вратата под носа му. Още от самото начало изпитваше необходимост да заблъска по някоя врата. Ушите му още пищяха, когато пое нагоре по стъпалата. Осъзна, че лицето му е мокро от сълзи и той никак не можеше да овладее този порой. Трябваше да побърза. На бегом стигна етажта си и като мина през антрето, пак гочу шуртенето на водата в банята. Заедно с това отекваше гласът на Таня. Потънала във ваната, тя пееше. И не знаеше нищо, нищичко!

Антон Петрович въздъхна тежко и влезе в спалнята. Двете легла бяха разхвърляни, на Танината възглавница розовееше нощницата ѝ, на дивана се виждаше приготвената вечерна рокля и копринени чорапи. Дали не се беше накарала да ходи на танци с Берг?

Антон Петрович извади от джобчето на ризата си великоленна автоматична писалка:

„Не бих понесъл да те видя отново! А случи ли се, не отговарям за себе си!“ – пишеше той прав, попрегърбен над тоалетната масичка.

Монокълът се замъгли от сълзите му... буквите подскачаха...

„Моля те, върви си! Оставам ти сто марки засега. Утре ще се разбере с Наташа. Преспи тази нощ у нея или на хотел, но моля те, не оставай повече тук!“.

Той свърши с писането и сложи листа пред огледалото, на видно място. А до него и банкнота от сто марки.

Когато отново мина през антрето, пак гочу гласа на жена си. Пееше във ваната – гласът ѝ беше с дълбок цигански тембър... този толкова скъп на сърцето му глас – щастие, лятна вечер, китарата... и тя... пее унесено, присвила очи, сегнала на възглавницата по средата на пода... Антон Петрович, женен от вчера, щастлив в лятната вечер... нощна переруга пърха горе на тавана... обичам те безкрайно, давам душата си за теб...

„Какво безобразие!... Ама безобразие!“ – мърмореше под нос Антон Петрович, докато крачеше по улицата. Беше топла, звездна вечер. Нямаше значение накъде се беше запътил. Таня навярно вече е излязла от

банята и е разбрала всичко. А в каната киснеше кафява топка – свитата ръкавица, при това съвсем нова! Антон Петрович забърза и от гърдите му се изтръгна вик, който стресна един минавач. Съзрял неясния силует на тополите край площада, Антон Петрович се зачуди:

– Къде ли тук някъде живееше Митюшин?

Антон Петрович му позвъни от кръчмата, в която хлътна като на сън и после отново се измъкна оттам, отдалечавайки се като задните светлини на отпътуващ влак.

Митюшин му отвори, но тъй като беше понаправил главата, отначало не обърна внимание на разстроеното му лице. В мъгливата светлина на стаичката имаше още някой, който Антон Петрович не познаваше, а на гивана, с гръб към масата, се беше излегнала чернокоса гама в червена рокля, която явно спеше. На масата блестяха бутилки. Празнуваха нечий рожден ден – Антон Петрович така и не разбра за кого се отнасяше – за Митюшин, чернокосата гама или непознатия господин, който се оказва понемчен руснак със странната фамилия Гнушке.

Митюшин, сияйно възторжен и с порозовяло от алкохола лице, запозна Антон Петрович с Гнушке и като кимна към масивния гръб на спящата гама, нехайно подхвърли.

– Позволете, Анна Нуканоровна, да ви представя моя най-добър приятел!

Дамата не се и помръдна, което съвсем не изненада Митюшин, сякаш знаеше, че тя няма да се събуди.

Въобще положението изглеждаше твърде неестествено, както се случва насън – празна бутилка от водка, а в нея стрък роза, шахматна дъска с начената партия шах, гама, потънала в непробуден сън, пияният до козирката Митюшин и абсолютно спокойният Гнушке...

– Пийни си! – подкани го Митюшин, но внезапно вдигна вежди: – Какво ти е, Антон Петрович? Лицето ти е бяло като вар!

– Да, пийнете! – с някаква нехайна сериозност се отзова и Гнушке, мъж с висока яка и някак угължено лице, напомнящо муцунката на дакел.

Антон Петрович със замах изля половин чаша водка в гърлото си и седна.

– Казвай сега, какво има? – настоя Митюшин. – Не се притеснявай от Хенрих, той е най-честният човек на света. – Мой рег е, Хенрих, но да си знаеш, вземеш ли ми коня, ще ти дам мат само след три хода. Е, да чуем сега, Антон Петрович!

– Ще я видим тази работа! – изрече Гнушке, докато оправяше маншета си. – Ти забрави пешката на А-пет!

– Ти самият си поле А-пет! – отвърна Митюшин. – Антон Петрович, да чуем сега!

Всичко се разшава наоколо след чашата водка: шахматната дъска тежко се стовари върху бутилката и те, ведно с масата, се устремиха към гивана със спящата красавица, който пък взе курс към прозореца, а и самият прозорец се затири нанякъде. Целият този безпорядък по някакъв начин беше свързан с Берг, налагаше се спешно да се свърши с извършеното безобразие, да се стъпче то, да се разкъса, изобщо да се умъртви.

– Дойдох при теб да те помоля да ми бъдеш секундант – започна Антон Петрович и смутено почувства, че речта му е някак неграмотна, но нямаше за кога и как да се поправа сега.

– Разбирам – провлачи в отговор Митюшин, докато премигваше към шахматната дъска, над която шаваше с пръсти Гнушке.

– Но чуй ме! – с горест настоя Антон Петрович. – Само ме чуй! Стига сме пили вече! Работата е сериозна!

Митюшин се взря в него с блеснали сини очи.

– Зарежи този шах, Хенрих! – разпореди се той, без да обръща поглед към Гнушке. – Тук става нещо!

– Каня се бой да се бия! – прощушна Антон Петрович, докато се стараеше да удържи с поглед масата, която се отдалечаваше, отдалечаваше се нанякъде. – Искам да усмъртя един тип! Името му е Берг. Струва ми се, че се знаете с него, идвал е у нас. Няма да обяснявам причината сега...

– Може, но аз съм само секундант – отвърна Митюшин.

– Извинете, че се намесвам – обади се и Гнушке, вдигнал показалец. – Но нали знаете, казано е: „Не убивай!“

– Името му е Берг – подхвана Антон Петрович. – Струва ми се, че го познаваш. Трябват ми двама секунданти.

– Дуел! – възкликна Гнушке.

Митюшин го сръга с лакът:

– Не го прекъсвай, Хенрих!

– Това е всичко! – с тих шепот говореше Антон Петрович и сведе очи, като при това опипа лентичката на монокъла си.

Тишина. Дамата на дивана леко похъркваше. От улицата нахлуваше шум от автомобилното движение.

– Пиян съм, както и Хенрих! – избоботи Митюшин. – Явно се е случило нещо недобро! – и той ръбна кокалчетата на свития си юмрук, след което се взря в Гнушке: – Какво мислиш, Хенрих?

Гнушке тежко въздъхна.

– Двамата още утре ще се срещнете с него – започна Антон Петрович. – Ще се уговорите за мястото и всичко останало. – Нямам визитната му картичка, но по закон той е длъжен да ми я предостави. Аз му хвърлих ръкавицата си.

– Постъпвате като смел и благороден човек! – внезапно се оживи Гнушке. – Не е за вярване, но аз също съм запознат с правилата на това начинание. Един от моите братовчеди беше убит на дуел.

„Виж ти!“ – унило си помисли Антон Петрович. – „Това да не е поличба и за мен?“

Митюшин отпи от чашата си и богро подхвана:

– Като приятел не мога да ти откажа! Още утре сме при господин Берг.

– Според законите на Германия – започна Гнушке, – убие ли го, ще отнесете няколко години в затвора, но убият ли ви, никой няма да ви закача.

– Знам всичко това – закупа Антон Петрович.

И пак с появи прекрасната автоматична писалка със златно перо, черна и блестяща, тя елегантно се плъзгаше по хартията като по меко кадифе, както беше в добрите времена, на сега подскачаше в трепереца-

та ръка на Антон Петрович, сякаш масата представляваше разлюляна палуба. На листа за писма, който му даде Митюшин, Антон Петрович пишеше писмото до Берг – нарече го поглед поне три пъти и завърши с баналната фраза: „Един от нас ще бъде убит!“

Внезапно Антон Петрович горко зариде, а Гнушке, цъкайки с език, попиваше сълзите му с голяма носна кърпа на червени квадратчета. Митюшин сочеше шахматната дъска и повтаряше с патос:

– Ето ти на, само три хода с царя и... мат! Никакъв проблем!

Антон Петрович похлипваше, леко отклоняваше доброжелателните жестове на Гнушке и повтаряше като геме: „А толкова я обичах, обичах я!“ Навън зазоряваше.

– И значи ще сте при него в девет – уточни Антон Петрович и стана от стола, залитайки.

– Само след пет часа – обади се като ехо Гнушке.

– След като се наспим – подхвърли Митюшин.

Антон Петрович оправи шапката си, върху която беше седял през цялото време, взе ръката на Митюшин, поддържа я, после я вдигна и отърка бузата си в нея.

– Но какво сега, какво сега? – засуети се Митюшин и се обърна към спящата гама: – Нашият приятел си тръгва, Анна Никаноровна.

Този път тя пошавна, потрпена сънено и тежко се обърна към тях. Имаше пълно, осеяно с бръчки лице и скосени прогълговати очи.

– Вие, господа, по-добре не пийте повече! – спокойно изрече тя и отново се обърна към стената.

Антон Петрович се метна на съненото такси на ъгъла, което като зъл дух го понесе през пустинята на осветения град и застина пред входната вратата на жилището му. В преддверието се сблъска със слугинята Елсбет. Зинала с уста, тя го изгледа със зли очища и сякаш се наклони да му каже нещо, но явно размисли и тръгна по коридора, като шляпаше с нощните си пантофи.

– Почакайте! – подвикна ѝ Антон Петрович. – Жена ми замина ли си?

– Какъв срам! – възмути се слугинята. – Истинска лудница! Да влача куфари посред нощ, всичко се обърна наопаки!

– Питам ви дали жена ми си замина! – с тъничко гласче изпусна Антон Петрович.

– Замина си, ами! – унило отрони Елсбет.

Антон Петрович влезе в хола. Реши да спи там. Разбира се, нямаше работа в спалнята.

Светна, намести се на дивана и се зави с палтото си. Не му беше удобно, по някаква причина лявата му ръка... О, разбира се, часовника му! Смъкна го от ръката си, нави го, замисли се:

„Странно съществува е човекът. Не забравя даже хладнокръвно да навие часовника си. Дали е на добро?“

Но беше пиян! Връхлиташа го огромни вълни, разтърсиха го, утихнаха, погъделичкаха го, после пак се надигнаха... Прилоша му! Скочи!

Големият метален пепелник... По-скоро!... Сърцето му така се сви, че болката го прониза чак до мъжката му същност... Все по-остра и по-остра!

Сънят го обори! Единият му крак в сив галوش висна от дивана надолу, а светлината, (която напълно забрави да изключи) обливаше с бледи лъчи плувналото му в пот чело.

2

Митюшин беше кавгаджия и пияница. Дявол знае какви бели можеше да направи! Изобщо, живееше през куп за грош! От нищо не му пукаше! Антон Петрович си спомни, че той се възхищаваше на един свой приятел, който бил служител в пощата, но метнал запалена клечка кибрит в препълнената пощенска кутия. Огумваха фамилията му, която звучеше много неприятно. Не беше изключено това да се отнасяше за Гнушке.

Право да си кажем, Антон Петрович просто се беше отбил у Митюшин, колкото да има къде да посегне, а ако можеше, и да преспи при него. Вкъщи беше толкова чоглаво!... Но... той нали ни се вогу... ни се кара... Трябваше да усмърти Берг, наистина, но да премисли по-добре и щом искаше секунданти, да подбере свестни хора! В общи линии, едното безобразие доведе след себе си още няколко – като се тръгне от ръкавицата и се стигне до пепелника. Но що можеше да стори, тази горчилка следваше да се изпие до гъно!...

Опила под дивана, където беше захвърлил часовника си. Часът е единнайсет! Навярно Митюшин и Гнушке бяха се срещнали вече с Берг. Внезапно го осени приятна мисъл, която се вреди между другите, но после пак му се изплъзна. Какво беше това? О, наистина! Бяха подпийнали и вероятно са заспали, а щом отвориха очи, какви ли глупости беше надрънкарал той!

Онази приятна мисъл пак се мярна за миг и отново се изгуби.

Все едно, бяха подхванали работата и се налагаше да я довършат. Странно е, че досега все още не се бяха намерили. Как само звучи: „Дуел!“ „...Предстои ми дуел! И ще стрелям! Каква гума само! Дуел!“

Двама души един срещу друг. Точно!

Антон Петрович се надигна да стане. Забеляза, че панталонът му е на хармоника. Но пепелникът беше на мястото си. Явно Елсбет беше ошетала, докато спеше. Колко неудобно! Трябва да нагледа какво става в спалнята. За жена му – ни мисъл! Просто се налага да я забрави! Все едно, че никога не я е имало! Минало-заминало!

Антон Петрович въздъхна тежко и отвори вратата на спалнята. В ъгъла слугинята тъкмо пускаше в кошчето за боклук смачкан вестник.

– Донесете ми кафе, моля! – рече Антон Петрович и пристъпи към тоалетната масичка.

На нея съзря плик и името си, изписано с почерка на Таня. До него се виждаха четка за коса, гребенче, самобръсначка... грозно смачканата му ръкавица.

Антон Петрович отвори плика. В него намери банкнотата от сто марки, нищо друго. Повъртя из ръцете си стотите марки, зачуден що да стори с тях.

– Елсбет!

Слугинята приближи, като се взираше в него с недоверие.

– Моля вземете това! Така или иначе нощес ви вдигнаха на крак, а и всякакви други неприятности... Така че ето ви...

– Сто марку! – изуми се слугинята и лицето ѝ внезапно пламна.

Бог знае какво ѝ щукна в главата, но тя стовари кошницата си на пода и надигна глас:

– Не! Няма да ме подкупите! Аз съм честен човек! Почакайте само, така ще ви подредя! Всички ще разберат как сте се опитали да ме подкупите! Не и не! В тази лудница... – и тя си тръгна ядосана, като тръшна вратата след себе си.

– Но какво ѝ стана? – смая се Антон Петрович. – Господи, не е на себе си! – и като се втурна към вратата, той изкрещя към слугинята. – Махайте се на мига, да не си стъпила повече в къщата ми!

„Трети човек изхвърлям от дома!“ – печално констатира Антон Петрович, разтреперан от глава до пети. – „И сега вече никој няма да ми донесе кафе!“

Дълго се бави в банята, преоблече се, после се заседя в отсрещното кафене и току поглеждаше през прозореца – гали пък няма да се появят Митюшин и Гнушке.

Чакаха го куп задачи за гения, но с нищо не можеше да се залови. Дуел! Тази гума го омагьосваше.

Към четири следобед го навести Наташа, сестрата на Таня. Тя едва можеше да говори, толкова се вълнуваше. Антон Петрович пристъпваше насам-натам, едва докосваше мебелите. Таня се появила посред нощ в ужасно състояние. Просто невъобразимо!

Антон Петрович внезапно се усети, че е на „ти“ с Наташа. Но нали вече не беше женен за сестра ѝ!

– Ще ѝ давам такава и такава издръжка – пазареше се той и току внимаваше гласът му да не секне внезапно.

– Не става гума за парите – отвърна Наташа, седнала в креслото и отметнала крака встрани, обути в чорапи с ламе. – Всичко това е просто ужасно, истински аг!

– Благодаря ти, че гојде тук! Имаме да си говорим, но сега съм зает – обясни Антон Петрович, докато я водеше към вратата и някак между другото се изтърва (беше убеден, че стана случайно): – Имам насрочен дуел!

Устните на Наташа се разтрепераха, тя бързо залепи целувка на бузата му и излетя навън.

Странно, че не взе да го уговаря да не излиза на дуел! Редно беше да го помоли да не рискува! В днешно време никој не се дуелира. Същата е като... Като кого? О, не и не! Никога не е бил женен!

Скоро след това, някъде около седем, гојдоха Митюшин и Гнушке. И двамата смръщени! Гнушке сдържано се поклони и протегна към Антон Петрович запечатан вedomствен плик.

„Получих твоето гдунаво и още по-грубо послание“ – стреснат, Антон Петрович изтърва монокъла си, после пак го взе и го намести отново. – Жал ми е за теб, но щом си поел натам, не мога да не приема предизвикателството ти. Всъщност и секундантите ти са едни смотаняци! *Бере*“.

Антон Петрович усети неприятна сухота в устата си, краката му пак застрашително се разтрепераха.

– Ах, сядайте! – покани ги той и сам се стовари на стола.

Гнушке потъна в креслото, улови се встрани да се изправи, но отново се изхлузи на крайчеца.

– Един грандиозен нахалник! – прочувствено заяви Митюшин. – Представи си, през цялото време той се хилеше, така че едва не му забих юмрук в зъбите!

Гнушке се прокашля и рече:

– Мога само да ви посъветвам едно! Целете се точно, защото и той ще направи същото!

Прег очите на Антон Петрович се мернаха страничките на онова тefтерче, изписани с кръстчета, както и картоненият макет, катурнат и в резултат изваденият зъб на другия макет.

– Опасен човек! – заяви Гнушке и отново хлътна в креслото, пак се поизмъкна и се закрепи в крайчеца.

– Кои ще изясни условията, Хенрих, ти или аз? – обади се Митюшин, захапал цигара, докато се опитваше да задейства запалката си.

– По-добре е да си ти! – отстъпи Гнушке.

– Днес имахме бурен ген – подхвана Митюшин, настойчиво вперил сините си очи в Антон Петрович. – Към осем и половина гвамата с Хенрих, който още беше махмурлия...

– Протестирам! – издума Гнушке.

– ... та тръгнахме ние при господин Берг. Той тъкмо си пиеше кафето. А ние, хоп, дадохме му твоего писъмце. Прочете го веднага. И какво направи, Хенрих? Разсмя се на глас! Почакахме го, докато млъкне, после Гнушке попита какви са плановете му.

– Не плановете му, а какво възнамерява да предприеме – поправи го Гнушке.

– Да предприеме, значи! Господин Берг отвърна, че ще излезе на двубой, като избере пистолетите. Другите условия – стрелба от разстояние двадесет крачки, без прикритие, раз-два-три, стреляш и толкова!... Имаше ли друго, Гнушке?

– Ако не се намерят пистолети за дуел, ще се стреля с браунинги!

– Да, с браунинги! Щом свършихме с това, запитахме господин Берг как стои въпросът с неговите секунданти. Той отиде да телефонира. После написа това писмо. Всъщност, през цялото време се подиграваше. Накрая отидохме в друго кафене, да се срещнем с неговите хора. Купих стрък карамфил и го боднах в петлицата на Гнушке. Така щяха да ни разпознаят. И ето, че те се представиха, както му е редът – Малинин и Буренин.

– Не е точно така – възрази Гнушке. – Буренин и полковник Магеровски.

– Това е без значение – не се предаде Митюшин и продължи: – И като се започна една... Излязохме извън града да търсим подходящо място. Знаеш го Вайсдорф – то е отвъд Ванзее. Точно там. Пораздохме се из гората и намерихме закътана поляна, където тези господа устройвали пикник с дамите си. Една такава, оградена отвсякъде с гора, изобицо идеално място за целта. Погледни ми ботушите! Целите побелели от прах.

– И моите са същите – оплака се Гнушке. – Разхожката се оказа госта уморителна!

– То днес е горещо – изрече Митюшин. – Много по-горещо от вчера!

– Ужасно горещо! – подкрепи го Гнушке.

Митюшин с прекалено старание се зае да гаси цигарата си в пепелника. Умълчаха се!

Сърцето на Антон Петрович вече беше в гърлото. Опитва се да го глътне, но то се разтуптя още по-бујно. И кога щяха да се дуелират? Нима още утре? Защо нищо не споменават? Или може би в другиден? Беше по-добре да е тогава!

А Митюшин и Гнушке се спогледаха и се надигнаха да си вървят.

– Утре в шест и половина ще бъдем при теб – обясни Митюшин. – Не е необходимо да тръгнем по-рано. Все едно, там даже куче няма да има!

Антон Петрович също стана. И сега какво? Да им благодари ли?

– Благодаря ви, господо!... Много ви благодаря!... И значи всичко е уредено? Много добре!

Поклониха се един на друг!

– Трябва да осигурим доктор, да намерим пистолети! – подхвана Гнушке.

В антрето Антон Петрович хвана Митюшин под ръка и измърмори:

– Да знаеш, страшно конфузно е... Работата е там, как да ти обясня, аз даже не мога да стрелям! Всъщност, знам как, но стрелям лошо...

Митюшин изсумтя!

– М-га... Не ти върви! Днес е неделя, а то иначе можеше да се поупражниш! Просто лош късмет!

– Полковник Магеровски дава частни уроци по стрелба – обади се Гнушке.

– Да – рече Митюшин. – Умник си ми ти! Както и да е, все нещо ще излезе от това, Антон Петрович. Но знаеш ли, на новациите им върви! Осланяй се на Бога и герзай!

И те си тръгнаха. Свечеряваше се. Пълно затишие! Струваше му се, че в бюфета все още имаше кашкавал и диетичен хляб. Стаите бяха пусли и занемели – а беше време, когато всяка мебел дишаше, вибрираше, сенките се гонеха. Не е като сега!... Макетът от картон във виг на зъболекар хищно се навесваше над ошашавения пациент и това беше едва ли не вчера! В синята вечер на фойерверки в Луна-парк! Тогава Берг дълго се прицелва, а куршумът уцели картонения зъболекар, който изтръгна болния зъб с всичките му четири корени. Таня заръкопляска от възторг. Антон Петрович му се усмихна, а Берг стреляше ли стреляше – с трясък се врътваха картонените макети, разлетяха се парченца от счепени тръби, изчезна и балонът, който се въртеше над струята от шагрavana. Безкраен ужас!... А най-неприятното от всичко бяха гумите на Таня, която издума на шега: „Страшно би било, ако някой застане на дуел срещу вас!“

Предстоеше му дуел без прикритие! Антон Петрович беше убеден, че това е бариера от гървесни трупи или нещо подобно, зад което дуелиращият се стреля към целта. Но тази защита не се предвиждаше. Двадесет крачки – Антон Петрович взе да ги брои от вратата до прозореца. Бяха

единадесет. Той намести монокъла си и прецени разстоянието. Колкото тези две неголеми стаи! О, ако му се удадеше веднага да улчи Берг! Но като не стреляше точно! Непременно щеше да пропусне!

Да речем, ето един нож за писма! Или по-добре да вземе това прес-папие – да го вдигне към лицето си, да се прицели! Или така – съвсем до лицето! В същия този миг, когато въртеше прес-папието насам-там и то така, че му заприлича на папагал, Антон Петрович дълбоко осъзна, че наистина ще бъде убит!

Към десет вечерта се нареди да си ляга, обаче не и в спалнята! Много трудно се справи със спалното бельо, което взе от скрина, смени калъфката на възглавницата, покри с чаршаф кожения диван в хола.

Докато се разсъбличаше, помисли си: „Лягам си за последен път в живота!“

„Празни приказки!“ – изпуска тъничко гласче, малка част от тъгълчето на гушата, но онази, която го застава да хвърли ръкавицата, да хлопне вратата зад Берг и да го наругае: „Подлец!“

– Празни приказки! – произнесе този път Антон Петрович със същото тъничко гласче, но се укори в себе си: – „Бива ли да се говори така!“ – и по-после: – Ако си мисля, че нищо лошо няма да ми се случи, то най-лошото непременно ще се случи! Всичко в живота върви наопаки. Добре би било да попрочета нещо, макар и за последен път!

„Пак това!“ – окая се Антон Петрович. – „За последен път, но защо? Наистина съм страшно разстроен Трябва да се взема в ръце! Ах, ако имах някакви знаци! Картите!“

На тоалетната масичка до дивана лежеше колода карти. Антон Петров взе тази най-отгоре. Тройка спатия!

Какво означаваше тройка спатия? Неизвестно! И той започна да вади картите една по една: Дама спатия, осмица купа, асо пика. Да-а-а! Не е на добро!?! Асо пика – картата вещае смърт или поне така му се струваше Ами, суеверие... чиста глупост... Полунощ е. Един без пет! Утре вече е днес. И му предстоеше дуел!

Отново и отново опита да се съвземе. Но ставаха наистина странни неща: книгата в ръцете му беше със заглавие „Вълшебната планина“. На немски планина беше Берг.

Реши да преброи до три и ако на три се чуеше трамвай, щеше да бъде убит. Тъкмо така стана. На три изфуча трамваят. И тогава Антон Петрович направи най-лошото, което човек в неговото положение можеше да стори: гощя му се да изясни това понятие – смърт. Само след мигове над това размишление и всичко се лиши от смисъл.

Задушаваше се. Стана, поразтърпка се из стаята, погледна през прозореца към това чисто, но тъй заплашително нощно небе.

„Трябва да напиша заветанието си!“ – помисли си Антон Петрович.

Но подхване ли тази работа, както се казва, все едно да си играе с огъня; все едно да се погребее в мислите си.

„По-добре да се наспя!“ – изрече на глас той.

Но едва що притвори клепки и пред него изникна присмехулното зло лице на Берг, който му намигна.

Антон Петрович отново светна лампата, опита се да чете, запали цигара, макар да не беше заклет пушач. Внезапно го осени спомена за незначителна случка от детството му – пистолетче, аелята в парка или нещо подобно – и веднага пропъди видението с мисълта, че обречените на смърт винаги извикват спомени от миналото си. Това не беше необходимо. Връщането назад го плашеше: усети се, че въобще не мисли за Таня, сякаш беше вече безчувствен към нейното отсъствие, сякаш под въздействието на наркотик.

Обсеби го мисълта, че сам несъзнателно се беше простил с живота и нищо не го радва, като да беше вече убит.. А нощта си отиваше.

Към четири сутринта се вмъкна в трапезарията и изпи чаша минерална вода. Мина покрай огледалото и му се мярна раураната пижама, рошавите мазни коси

– Срамота! – възмути се той. – Сутринта ще изглеждам ужасно. Но как да поспя, да гремна поне малко!

Заби се с топъл шал, защото забеляза, че зъбите му тракат от студ, намести се в креслото насред стаята, потънала в смътна, бавно чезеща светлина. Какво ли имаше да става? Трябваше да се облече строго, но елегантно. Може би в смокинг? Ами, глупаво е! Тогава в черния костюм и непременно с черна вратовръзка. Костюмът беше съвсем нов. Но ако той бъде само ранен, да речем в гърба. Костюмът ще бъде съсипан... Кръв, гупка, може да се наложи да отрежат ръкава. Ами, глупости, нищо от това няма да се случи. Наистина трябваше да облече тъкмо новия си чер костюм.

И щом дуелът започне, ще вдигне яката на самото си – струваше му се, че така трябва да е – за да не се вижда белия ръб на яката на ризата или просто защото сутрин е влажно. Беше гледал това в един филм. При това следваше да запази хладно спокойствие, да говори с всекиго спокойно и вежливо. Благодаря, вече стрелях! Ваш ред е сега! Ако не махнете тази цигара от устата си, няма да стрелям. Готов съм да продължа. Благодаря, наистина стрелях вече!

„Благодаря, аз се смях преди!“ – някакъв анекдот. Ама простотия!

И все пак какво предстоеше? Пристигат те двамата – Митюшин и Гнушке, с лека кола. Ще я оставят на шосето, после тримата навлизат в гората. Там вероятно вече ще ги чака Берг със секундантите си. И как да постъпи той – ще им се поклони ли или не. Може би трябва да остане на място и само отдалеч сгържано да повдигне шапка. След това вероятно ще измерят разстоянието и ще заредят пистолетите – как е описано в „Евгени Онегин“. А какво ще прави той самият в това време? Да, естествено, някъде встрани ще стъпи на ръба на някой пън и просто така, съвсем непринудено, ще изчака!

Ами, ако и Берг постъпи по този начин? Способен е на това... Колкото да го гразни.

Още едно безобразие! Можеше да се прислони край ствола на голямо гърво или просто да седне на тревата. Е, там все ще се разбере кое как да е! Нещо достойно и нехайно! А по-нататък. Застават те по местата си. Тук той вдига яката на дрехата си. Взема пистолета ето така. Се-

кундантите отброяват времето. И тогава ще се случи онова страшно и варварско нещо, което гори не бива да си го представя – пък ако ще по цели ноци да го мисли и премисля, дори да доживее до сто години. Какво ли ще е чувството, ако го тресне курушум в главата или улучи право в сърцето? Щеше ли да боли? Или ще му прилошее? Само едно бум? – и после мрак! Но случи ли се някоя отвратителна рана – я в очите, я в стомаха? О, не, Берг ще го усмърти на място! Още една бройка, ново кръстче в черното тефтерче. Не е за вярване...

В трапезарията часовникът отброи пет удара. С огромни усилия Антон Петрович се уви в топлия шал и цял разтреперан, опита да се изправи от креслото, замисли се и току тупна с крак по пода – така беше сторил Людовик 16, когато му съобщили, че е време да тръгва за гилотината.

Нямаше що да стори! Ще се измие, после ще се облече. Чисто бельо, новият черен костюм. И докато се оправяше с копчетата за ръкавелите си, Антон Петрович си помисли, че само след два-три часа тази риза ще е подгизнала от кръв, ще бъде нагупчена от курушуми. Приглаголи блестящите косъмчета, които се спускаха като топла пътечка между гърдите му, след което му стана толкова страшно, че той гаже закри очите си с длан. Поне засега, със затрогваща самостоятелност, всичко в него се движеше ритмично – сърцето тупкаше, гробовете вдигваха и издигваха, червата незабелязано функционираха и цялото това вътрешно, меко и беззащитно, ефирно анатомическо общество, живееше доверчиво, напълно сляпо, че той го водеше към заклане... На смърт! Той изсумтя, докато се намъкваше в бялата хладина на ризата си и се постара да потисне всяка мисъл – избра чорапите си, вратовръзката, неумело се зае да лъска обувките си. И докато търсеше носна кърпичка, попадна на едно червило. Взрян в бялото си като платно лице, той машинално пооцвети бузите си пред огледалото. Обаче получи се още по-зле. Лизна палеца си и се опита да изтрие червилото, като безкрайно съжали, че никога не беше обърнал внимание как дамите боравят с това нещо.

Бузите му останаха на мътни петна с цвят на излиняла тухла.

– Е, комай се нагласих! – окуражи се той, все тъй взрян в огледалото, но внезапно се сепна – лицето му неочаквано се обля в сълзи.

Размаха припряно ръце и вече едва дишащ, напъха документите в джоба си, сложи си шала, ключовете, автоматичната писалка, намести монокъла. Жалко, че нямаше прилични ръкавици. Ония бяха хубави, но остана само една. Настани се в хола пред бюрото си, подпря се на лакти и зачака, като хвърляше поглед ту към прозореца, ту към ръчния си часовник.

Каква прекрасна утрин! В клоните на високата липа под прозореца лудуваха врабчетата. Синя сянка, мека като кадифе, се стелеше по улицата, тук-там ламаринените покриви проблясваха на сребърни ивици. Беше му студено и нетърпимо го заболя глава. Добре би било да си пийне коняк. Но в къщата му нямаше коняк. Този дом опустяваше, стопанинът изчезваше завинаги! Боже! Само спокойствие! Ей, сегичка ще грънне звънецът. Да остане напълно невъзмутим! Ето на, а-ха и ще звънне! Закъсняват три минути! Може и да не се появят! Такова очарователно ранно утро!... Да,

няма да гойдат! Хубаво би било! Ще почака още половин час, а после ще се търкулни и ще заспи.

Антон Павлович зина широко с уста, за да се прозине, както трябва – да пропукаат ушите му, гробовете да се раздуят – и в този същия миг прозвуча звънецът. Като преглътна мощната си прозявка, Антон Петрович отиде в антрето, отключи и Митюшин с Гнушке прекрачиха прага.

– Време е – рече Митюшин, при това без да отмества поглед от Антон Петрович.

Беше облечен в обикновения си всекидневен костюм с мръсно кафяв цвят, а Гнушке се кипреше в сюртук.

– Готов съм! – отвърна Антон Петрович. – Един момент.

Остави ги в антрето, метна се към спалнята и се зае да мие ръцете си, колкото да спечели няколко мига още, докато си повтаряше:

– Но какво е това! Какво е? – тъкмо преди пет минути имаше надежда, че земетресение ще разтърси земята, Берг ще се гътне от разрив на сърцето, съгбата ще се намеси да прекрати този несвяст и наистина ще го спаси.

– Побързай, Антон Петрович! – обади се от антрето Митюшин.

Антон Петрович поизбърса набързо ръцете си и се появи при тях.

– Да-а-а, готов съм! Да вървим!

– Налага се да вземем влака – поясни Митюшин, когато вече бяха на улицата. – То ако пристигнем с такси толкова навътре в гората и в тъй ранен час, ще събудим погодzenie и шофьорът непременно ще докладва.

Антон Петрович не беше от страхливите!

– Бял кахър! – усмихна се накриво той.

Гнушке, който досега чинно мълчеше, шумно се изсекна и делово ги уведоми:

– Нашият противник ще доведе доктор. Пистолети за дуел така и не се намериха, но имаме два еднакви браунинга.

В таксито, с което трябваше да отидат до гарата, седнаха съответно Антон Петрович и Митюшин на задната седалка, а Гнушке, свил дългите си пергели, отпрег.

Антон Петрович го надви непонятна сънливост. Вероятно прекъснатата преди малко прозявка, сега си отмъщаваше. Ето отново – чак сълзи бликнаха очите му.

Митюшин и Гнушке изглеждаха крайно сериозни, но им личеше, че някак са предоволни.

– Наспах се много добре – ни в клин, ни в ръкав се обади Антон Петрович, стисна здраво зъби и шумно изсумтя.

Зачуди се какво още да каже – нещо непринудено, почти без значение...

– Улиците са пълни с народ – рече той, после добави: – Макар да е много рано!

Митюшин и Гнушке се умълчаха. Антон Петрович отново неволно се прозя. О, Боже!

Скоро вече бяха на гарата. На Антон Петрович му се стори, че никогато времето не е вървяло толкова бързо. Гнушке купи билетите и тръгна към тях, разперил ги като ветрило. Внезапно се обърна към Митюшин

и дискретно се изкашля. До павилиончето за бира и цигари, стоеше Берг. Той извади гребни пари от джоба на панталона си като бръкна дълбоко в лявата си ръка, а с дясната подпря джоба, съвсем по английски маниер. Отброи монетите, подаде ги на продавачката, като явно ѝ спомена нещо, а тя се разсмя. Берг също ѝ отвърна с усмивка. Стоеше леко разкрячен и се полюляваше на токовете на обувките си. Носеше си спортен костюм.

– Да вървим! – разбърза се Митюшин. – Неудобно ще е да се застигнем тук!

Антон Петрович внезапно се усети скован. Почти машинално, той се настани в купето до прозореца, сне шапката си, после пак я наложи. Посъзвзе се едва когато влакът потегли – в този момент го обхвана оно-ва неясно чувство, както по време на сън, когато внезапно се виждаш в кошмара на скоростта и бягаш презглава, гаже в интимно бельо.

– Ония сегнаха в следващия вагон – рече Митюшин и извади кутия с цигари. – Ти какво току се прозяваш, Антон Петрович. Неудобно ми е гаже да те гледам!

– Сутрин съм си винаги такъв! – небрежно излъга Антон Петрович.

Борове, борове, борове! Пясъчен хълм. Отново борова гора! Прекрасно утро...

– На теб не ти отива сюртук, Хенрих – отново подхвана разговор Митюшин. – Истината ти казвам! Не ти отива!

– Моя си работа! – не му остана дължен Гнушке.

Чудесна борова гора. Проблесна водна повърхност. Отново гъста гора. Каква жалост към себе си, как е отмалял... Само да не вземе пак да се прозява, да стиска челюсти. Но ако се въздържа със сила, очите му се пълнят със сълзи. Седеше с лице към прозореца, заслушан в ритмичното потропване на железните колеса: у-бит, у-бий-ство, у-бий-ство...

– Съветвам ви ето какво – рече по едно време Гнушке. – Стреляйте веднага. И се целете в центъра на фигурата, шансът е по-сигурен.

– Цялата работа зависи от късмета! – каза Митюшин. – Улучиш ли – добре! Ако не улучиш, няма нищо, другият също може да сбърка с мерника. Истинският дуел, как да обясня, започва едва след първите изстрели. Именно тогава става интересно.

Гара. Отново тръгнаха. Защо тия двамата сега го разпъват на кръст? Немислимо е тъкмо днес той да умре! Наистина невъзможно е. Ами ако припадне? Но трябва да бъдеш добър актьор... Какво да предприеме? Как да се справи с това? А утринта е тъй чаровна...

– Антон Петрович, извинявай, че пак те безпокоя – започна Митюшин, – но е важно.

Имате ли да ни предадете нещо? В смисъл писмен документ – писмо, завещание. Винаги се прави така.

Антон Петрович поклати отрицателно глава.

– Недейте така – рече му Митюшин. – Ето, ние с Хенрих вече се подготвяме евентуално за затвора. Твоите работи наред ли са?

Антон Петрович само кимна. Беше изгубил гар слово. Единственият начин да се въздържи от крясъци, беше да се взира през прозореца в пробягащите край него дървета.

– Е, ще слизаме вече – съобщи Гнушке и се надигна да стане.

Митюшин също се изправи. Антон Петрович рече да го последва, но тласък на вагона го върна на мястото му.

– Хайде, слизаме! – и Митюшин нетърпеливо улови бравата на вратата.

Едва тогава Антон Петрович успя да се отлепи от седалката. Намести монокъла си и излезе на платформата.

Слънце, галеца топлина.

– Ония идват след нас – уведоми ги Гнушке.

Антон Петрович сви рамене, сякаш нещо се стовари върху него. О, това е непоносимо! Трябва най-после да се събуди!

Отгалечавайки се от гарата, те тръгнаха по шосето покрай купчините къщички с облепени с хартия прозорци. На ъгъла, между светлата лента на глинестия път и шосето, съзряха кръчма. Антон Петрович внезапно се закова на място.

– Страшно ми се гощя да пийна! – заяви едва чуто той. – Няма значение какво!

– О, това не пречи! – разтегна гумите Митюшин.

Гнушке също се поозърна и заяви:

– Ония вече влязоха в гората.

– Има време! – отвърна Митюшин.

Тримата хлътнаха в кръчмата. Едра жена бършеше мезгяха с кърна. Изгледа ги накриво, след което им наля три бири.

Антон Петрович глътна от своята, въздъхна леко и каза:

– Аз, ей сегичка! За минута!

– Само побързай! – напомни Митюшин и остави празната си чаша на мезгяха.

Антон Петрович излезе в коридора, където една стрелка на стената сочеше посоката, мина покрай тоалетната, кухнята, изплаши се от котката, която се шумугна между краката му, ускори крачка, стигна края на коридора, бутна вратата и примижна на силната слънчева светлина отвън. Намери се в едно, потънало в зеленина дворче, където важно се разхождаха кокошки, а върху купчина гърва за огрев се кипреше малко момче с излинял бански костюм.

Антон Петрович профуча покрай гетето, отмина бързовите храсти, изтрополи нагоду по някакви гървени стъпала, отново се намери сред храсталаци и неочаквано се подхлъзна, защото пътеката отново се сричаше стръмно нагоду. Клонките биеха в лицето му, той неумело ги отстраняваше, гмуркаше се напред и пак се подхлъзваше, но склонът, също така обрасъл с бързуняк, все по-стръмно отвеждаше нагоду. Скоростта стана неугържима. Антон Петрович летеше на разтрепераните си нозе, като все така отблъскваше връхлитащите гъвкави клонки. Но ето, внезапно прегърна мощния ствол на едно гърво, след което взе да се придвижва косо на склона. Храстите се поразредиха, току изникна висока ограда. Той съзря пролука, промъкна се през нея и туфите коприва и се озова в борова горичка. През клоните се виждаше простряно да съхне, шарено от сенките пране, а наблизко бяха строени гървени бунгала. С твърда стъпка

Антон Петрович премина през горичката, но отново последва остър наклон. Долу между гърветата запоблясва водна повърхност. Той се спъна и едва не падна, но в последния миг видя пътечка встрани, която го отведе на брега на езеро. Потъмнял от слънчевия загар като опушена скумрия и с опърпана сламена шапка, един рибар го упъти към гарата на Ванзее. Пътят изви първо по брега на езерото, а после отбиваше в гората. Повече от два часа Антон Петрович се луташе там, докато най-после се измъкна на бял свят. Озова се на гарата, тъкмо когато спираше влака. Крайно предпазливо, Антон Петрович се вмъкна във вагона и разбута двамата от пасажерите, които чудом се зачудиха на този странник, потънал в прах, който постоянно наместваше монокъла си.

И чак в Берлин Антон Петрович спря напред площада: Облага го неясното чувство, че беше тичал го полуда и едва сега се е спрял, колкото да си поеме гъх и да се огледа наоколо. Наблизо възрастната жена с огромна, набъбнала под копирената блуза гръд, все така продаваше карамфили. Човекът от навилиончето с вестници крещеше заглавията им. Ваксаджийчето се взираше настойчиво в Антон Петрович. С лека въздишка, той стъпи на сандъчето и момчето с усърдие се зае да почисти обувките му.

„Какъв ужас е всичко това!“ – окая се Антон Петрович, докато наблюдаваш как се показва изчистеният от праха нос на обувката му. – „Но съм жив, а това засега е най-важното!“

Митюшин и Гнушке навярно сега кубичеха на прага му и той трябваше да ги изчака да се махнат. В никакъв случай не бива да се среща с тях. Довечера ще се върне за вещите си. И веднага ще напусне Берлин. Ще види как може да стане това...

– Зрабейте, Антон Петрович – меко прозвуча досами ухото му.

Антон Петрович така се сепна, че кракът му се изхлузи от сандъчето. Всъщност, лъжлива тревога! Това беше някой си Леонтиев – беше се срещал с него няколко пъти, комай беше журналист или нещо подобно! Дърдорко, но иначе безобиден. Одумваха го, че жена му спи, без да подбира с кого!

– Разхождате ли се? – заинтересува се Леонтиев, докато лениво подаваше ръка.

– Да. Всъщност, много съм зает – отвърна Антон Петрович и си помисли: „Ако сега моя не се поклони и не си обере крушите, то това ще бъде върхът на безобразието!“

Леонтиев се огледа на една страна, после на груга и рече, сияен като зората:

– Каква прекрасна утрин!

Всъщност, той минаваше за песимист и като всеки от моя сорт, беше до крайност ненаблюдателен. Лицето му изглеждаше зле обръснато и някак угължено, изобщо той беше кльоцав и меланхоличен, сякаш природата е била със зъбобол, когато го е създавала.

Ваксаджийчето с младешки замах остави четките, а Антон Петрович със симпатия огледа подновените си обувки.

– Вие накъде? – попита Леонтиев.

– А вие? – отвърна с въпрос Антон Петрович.

– За мен е все едно. Свободен съм. Мога да ви поизпратя – и той дис-

кретно се поокашля, но иначе настоятелно се огума: – Разбира се, ако вие разрешите!

– О, моля ви! – избоботи Антон Петрович.

Лепка. Трябваше да минат по околни улици, иначе щяха да налетят на още приятели.

И особено ония двамата! За Бога!

– Е, как поминувате? – погпита Леонтиев.

Той беше от оная порода народ, дето уж искат да знаят ти как си, за да се впуснат в подробности за собственото си житие-битие.

– Х-м... Ами... Нищо особено – смънка Антон Леонтиев.

„Боже, каква глупост – моя все ще успее да разгадае нещата!“

– Аз съм насам! – високо изрече Антон Петрович и рязко сви надясно.

Леонтиев, гузно поусмихнат на собствените си мисли, закрачи с гългите си пергели и едва не се блъсна в Антон Петрович:

– Щом ще е надясно, така да е!

„Що да сторя?“ – видя се в чужо Антон Петрович. – „Не мога да си позволя да съм му гружинка! Имам да мисля и премислям, чакам ме важни решения... Страшно съм уморен, пък и мазолите ме болят!“

А Леонтиев вече се палеше – заговори надъгло и нашироко. Колко му бил наемът и как не можел да се оправи с парите, въобще колко труден е животът, а да попаднеш на святна хазяйка... а не като тази, тяхната.

– Жена ми, Анна Никаноровна, изобщо не се разбира с нея – все така не млъкваше Леонтиев, поусмихнат накриво.

Намираха се на съвсем непозната уличка. Двама майстори, потънали в пот, единият от които с мощна татуировка на гърдите, поправяха паважа.

Антон Петрович отпри потното си чело с носна кърпичка и рече:

– Имам работа наблизко. Чакам ме! Делова среща!

– Ще ви поизпратя! – печално му се усмихна Леонтиев.

Антон Петрович в паника се поозърна наоколо. Съзря табела: Хотел. Сиромашка работа. Черен дом с равна фасада.

– Дотук съм! – каза Антон Петрович. – Тъкмо в този хотел. Делова среща.

Леонтиев смъкна изхабената си, стара ръкавица, нежно стисна ръката му.

– Знаете ли? – пак се огума Леонтиев. – Ще ви почакам. Надявам се, няма да се бавите.

– О, ще се забавя! – отвърна Антон Петрович.

– Жалко! Щеше ми се да си побъбрим с вас, да ви помоля за съвет. Но, всичко най-добро! Ще поостана тук, колкото за всеки случай. Може пък да се освободите по-навреме!

Антон Петрович влезе в хотела. Какво груго да направи? Беше тъмно, нямаше жива душа. Иззад някакъв плот изскочи една невзрачна личност и го попита какво иска.

– Стая – едва издума Антон Петрович.

Онзи се позамисли, почеса се зад ухото и поиска депозит. Антон Петрович му погледне десет марку.

Червенокоса камериерка го поведе по дългия коридор, като мятеше задните си части, докато накрая отключи една врата.

Антон Петрович въздъхна дълбоко и се отпусна на ниското плюшено кресло. Ето го отново сам-самин! Обстановката – леглото, умивалникът, мебелите, тъпо го измериха изпоз вежди и отново се унесоха в дрямка. В тази меланхолична, наистина непретенциозна обстановка, Антон Петрович потъна в самотата си...

Презгърбен, затворил очи с глан, той се замисли и пред взора му се завъртяха зелени и жълти петна, момченцето горе на камарата гърва за огрев, риболов, Леонтиев, Берг, Таня. Но щом го осени спомена за Таня, той се сгърби още повече и простена. Гласът ѝ, милият ѝ гласец. Палавите ѝ очи, леката походка и сърчният ѝ скок на дивана, как свива нозе под себе си, закрива се с копринената си пола, а тя се вдига като парашут и отново застила коленете. Или груго – сегнала на масата като закована, егва-егва примигва и повдигнала лице, издухва високо цигарения дим. Но всъщност всичко е вече без значение. И защо го лъжеше тя? Наистина гебела лъжа! Какво ще правя сега без теб? Танечка!... Разбираш ли ме – ти си една лъжкия! Ах, моя радост! И защо? Защо? Танечка!

Запристъпва из стаята, докато пукаше пръстите на ръцете си и току простенваше, блъскаше се о мебелите и дори не забелязваше. Спря се при прозореца, загледа се в улицата. Отначало не различи почти нищо с насълзените си очи, но постепенно погледът му се избистри. Ето ти я улицата – някакъв фургон, велосипедист, много възрастна жена, която слиза от тротоара с повишено внимание. А по тротоара бавно пълпи Леонтиев, чете вестник, стигна до ъгъла, скри се. Кој знае защо, но при вида на Леонтиев, Антон Петрович осъзна цялата безнадеждност на положението си. До вчера той беше напълно порядъчен човек, уважаван от приятели, другари, колеги от службата. Служба! Като какво ще рече това? Вече всичко е променено – той се срина надолу по склона и вече е ниско паднал човек.

– Но как така? Трябва да предприема нещо! – изрече с тъничко гласче Антон Петрович.

Все трябваше да има някакъв изход! Поизмъчиха го, стига толкова! Да, трябваше да се съвземе!

Жегна го подозрителния поглед на недружелюбната камериерка. Що можеше да ѝ рече пък на нея?

О, ясно е! Ще отиде на гарата да прибере багажа си! А с това хотелче ще се прости завинаги! Слава Богу, по улицата не се вижда никой – Леонтиев явно е попочакал и накрая си е тръгнал.

Как да стигна до най-близката трамвайна спирка? Вървете направо, ще стигнете до спирката. Не, по-добре ще е с такси!

И ето улиците вече са му познати. Спокойно, съвсем спокойно наистина, той слиза от колата. И ето го домът му! Но петия етаж!

Спокойно, съвсем спокойно влиза в антрето. Малко страшничко! С един замах отваря вратата на хола! И виж ти, изненада!

На кръглата маса са се настанили Митюшин, Гнушке... и Таня. А пред тях – отрупано с бутилки и чаши. Митюшин, пийнал и с блеснали

очи, порозовял, вече е пиян до козирката. Гнушке пък, също тъй намокрен, леко се подсмивва и потърква ръце. Таня се е подпряла на лакът, напълно неподвижна, тя се взира настойчиво в него.

Митюшин е изненадан, скача от стола и го хваща за ръцете.

– Най-после се появи! – и зашепна, като намигаше лукаво. – Ама че номер им скроу!

Антон Петрович седна, отпи от водката. Митюшин и Гнушке го наблюдаваха хитровато общо взето със симпатия. Таня се разбъбри:

– Ти сигурно си гладен? Ще ти направя сандвич, ей, сега!

Да, солиден сандвич с много шунка, която даже да стърчи встрани.

Едва-що Таня се отдалечи и Митюшин и Гнушке се хвърлиха към него и заговориха един през друг.

– Провървя ти, Антон Петрович! Представи си, господин Берг също се бил уплашил.

Не, не съ-що се бил уплашил, а просто се е уплашил! Докато ние те чакахме в кръчмата, гомъкнаха се неговите секунданти и съобщиха, че Берг е размислил. Такива едри мъжаги винаги се оказват страхливци. Молим, господо, да ни извините, че се съгласихме да бъдем секунданти на този подлец! Какъв късмет, Антон Петрович! Всичко е вече скрито-покрито! Излязохте с чест от положението, а Берг завинаги се опозори. Най-важното обаче е, как твоята жена веднага заряза Берг, още щом узна за позора му и се върна при теб. Длъжен си да ѝ простиш!

А Антон Петрович стана горе, усмихна се широко и опипа лентичката на монокъла си...

Но ето, че усмивката на Антон Петрович постепенно угасна – не, в живота не стават такива неща!...

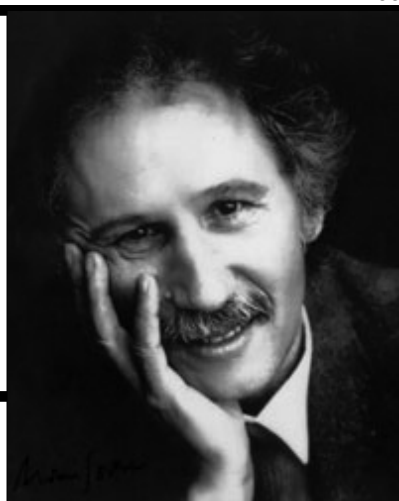
Антон Петрович се взря в плюшеното кресло, в меката постеля на леглото, в умивалника, накрая в цялата тая окаяна стаичка, където явно щеше да му се наложи да се подвизава отсега нататък.

Седна на леглото, събу обувките си, раздвижи пръстите на краката си. Забеляза, че петата му е натъртена, а левият чорап е скъсан.

Позвъни, поръча си сандвич с много шунка. Когато камериерката го донесе и остави чинията пред него на масата, той застина, но щом вратата се хлопна зад нея, сграбчи сандвича с две ръце, изсумтя, омазни пръстите и брадичката си и задъвка лакомо.

Превод от руски: Дора ЯНЕВА-МЕДНИКАРОВА

***„Стълба до Небето“
или Марин Сореску
на български
85 години от рождението
на големия румънски
и световен поет***

ПОЛЕМИЧНА ПОЕЗИЯ

Марин Сореску (1936–1996) е сред най-интересните румънски поети. Лауреат на редица национални и международни награди (сред тях от Румънската академия, „Хергер“, Виена и „Струга“), превеждан почти в цял свят – от Чили до Япония, той бе и блестящ драматург, есеист и критик с голяма ерудиция и оригинална мисъл. Някои от критическите му книги – „Трактат за поезията“, „Безсъници“, „Леко, с пианото по стълбите“ – достигнаха забележителния успех на поетичните му сборници: „Единствен сред поетите“, „Смъртта на часовете“, „Облаци“, „Възглица“, „Кладенци в морето“, „Смъртта на Дон Кихот“, „В Лилиеч“. Освен това, Сореску бе и много силен драматург. Много от пиесите му: „Рибарят Йона“, „Клисарят“, „Нерви“, „Доно или Жажгата на солената планина“, „Третиият кол или Дракула“ бяха поставени на редица европейски сцени, стигнаха и до Бродуей.

Поезията на Марин Сореску е съвременна в пълния смисъл на думата – асоциативна, с много оригинални, неочаквани метафори. Метафоричността на богатото румънско народно поетично творчество е повлияло силно на тази на пръв поглед делнична и семпла поезия. Често той търси неподозирани гледни точки, за да ни провокира, да постигне живост, конкретност на изображението. Повечето от тези стихове са скрити под маската на сатирата и иронията, но в тях откриваме и трагичната гримаса на поета, който наблюдава и коментира съвременния свят, човешките отношения, търси измеренията на живота и смъртта, на съдбата, на саможертвата в името на другия...

Огнян СТАМБОЛИЕВ

14 СТИХОТВОРЕНИЯ
ОТ МАРИН СОРЕСКУ
в превод на Огнян Стамболиев

ТЪРЖЕСТВЕНО

Всички мои ръкописи
отнесох на полето.
Изорах го дълбоко с плуга,
а после ги посях.

Зачаках какво ще поникне
от тези мои мисли,
радости, скърби, надежди.
Мина цяла година.

Сега броя по черното поле,
неспокоен, очакващ –
поне една буква
да покаже стръкче.

Вярвам:
някой ден полето
ще запламти, ще грейне!
Ще закрача и аз по него –
с венец окичен – като Нерон!

КАТО СЕ ВСЛУШВАМ В ХОРАТА

Като се вслушвам в хората
които минават край мен,
малко по малко се опитвам
да натрупвам запаси от знания.

Но като че ли твърде много са:
съюзите, междуметията, предлозите,
за да могат тези връзки
здраво да ни свържат.

АДАМ

Макар да живеел в рая,
 Адам бил доста притеснен –
 разбирал, че нещо му липсва,
 но не знаел точно какво.
 Тogaва Бог взел едно от ребрата му
 и сътворил Ева.
 Чудото се харесало толкова на Адам,
 че той веднага започнал да опипва
 съседното ребро
 и да си представя колко нежни са гърдите,
 как прелестно са закръглени бедрата.
 Така пред него се явила новата Ева.
 В същия миг тя започнала да черви устните си,
 сякаш се намирала пред огледало.
 „Какво да се прави, животът е такъв!“ –
 въздъхнал Адам
 и си сътворил още една Ева,
 после втора, трета, четвърта...
 Само за миг да се махнала
 последната Ева
 (да отидела на пазар или разходка),
 и той изваждал от междуребрения си харем
 нова Ева.
 Накрая Господ забелязал
 това разюздано и нагло творчество
 и призовал Адам при себе си,
 наругал го здравата
 и го изгонил от Рая –
 за привързаност
 към сюрреализма.

ДВУКРАТНО

Аз гледам на всичко в света –
 двукратно.
 Най-напред, за да се радвам,
 после, за да тъгувам.

Чувам как короните
 на гърветата

се смеят,
а корените им
плачат горчиво.

В своя изгрев
слънцето
е все тъй жизнено
и младо.
По залез –
бързо загива.

В тези две корици
светът е безупречно погвързан.
А там се събира всичко,
което обичам и чета
гвукратно.

ЕДИН ДЕН

Един ден
ще стана от масата,
за да избягам от думите
и от вас.
Изобщо от всичко и всички
на този свят.

Очите ми ще стигнат чак до планината,
но аз ще продължа отвъд нея,
за да остане зад мене тя.
След облаците ще тръгна,
годето и те не останат зад мен.

И на слънцето ще обърна гръб,
на звездите, гори и на Вселената...

СЕНЕКА

По залез слънце, каза ми Нерон,
трябвало да си срежа вените,
но още е обяд
и ми остават четири-пет часа.

Какво да правя?
Писмо прощално да напиша
на моя верен Лукулус?
Нямам желание...
На цирк да ида в Колизеума?
Не се нуждая нито от хляб,
нито от зрелища.

Ето, че мина час.
Остават близо четири.
Водата вече пълни ваната,
прозявам се и гледам през прозореца –
ето го слънцето,
последният за мене залез
наближава.

Ах, колко ми е скучно.

ЛАОКООН

Синът е застанал зад бащата
и го дърпа с всички сили,
а костите им пращят
до спукване.

Бащата се е хванал за брадата си,
а може би за шията си,
напрегнал е мишци
и тегли нещо
с титанични усилия.

Само дядото
няма за какво да се хване.
Пред него –
празно пространство,
няма и друго тяло.

Започва да плаче,
стиснал здраво в ръце –
тонка,
почти кръгла.

ХИМН

Корените на дърветата
всъщност са светци,
слезли под земята,
където се молят на колене.

Отвън остава
ореолът им –
листата, цветята...

Ще дойде и нашият ред
да станем светци
и да се молим на колене –
да остане тази Земя –
вечно кръгла и благословена!

ЧАС

Час,
в който нещата,
уморени от премного смисъл,
заспиват
като страж,
подпрял се на копчето си.

Стени и тавани,
Небе и Вселена,
не отпускайте цялата си тежест
върху мен.

Държа се за една-едничка
гума,
а тя вече променя
смисъла си.

ШВЕЙК

Преди да ги подбере
Смъртта изпрати всички от набора
на щателен медицински преглед.

Провери коленете им с гървено чукче,
накара ги да кажат „тридесет и три“,
попита ги имат ли кариеци по зъбите
и от какво биха искали да умрат:
от сабя или от рак?

После им загаде и други въпроси.

А Швейк отговори на всичките
с неговото: „Целуни ме отзаг!“

На всеки преминал презледа,
Смъртта поръча да се яви
за Оня свят –
свежо избръснат
и да си носи суха храна за три дни.
Там щяла да им даде грехи и оръжие.
После им гръпна гълга реч
за жизнените интереси на мъртвите
и призова да се сражават за тях.

Само храбрият войник Швейк
стоеше настрана,
опрян на ръждясалата си пушка
(от Първата световна!),
и на всички аргументи на Смъртта
отвърщаше неизменно:
„Целуни ме отзаг!“

КОМПАС

Морето е огромен компас.
Изнервени риби плават в него
и сочат Север.
Всяко от тях – това е сигурно –
има своя полюс.
Копнее да го укрепи
и гълта
(само когато Нептун е разсеян!)
по-малките полюси.

Говорят, идвал денят
на единния, научно установения Север,
когато всички рибки –

от първата
чак до последната –
ще заплуват заедно,
в редица,
една подир друга –
към Север – по корем,
към Юг – по гръб.

Тогава морските съдове няма
да объркват пътя си.
Ще изчезнат водовъртежите
и с този надежден компас
Земята
ще се ориентира още по-добре
в своето ежедневие.

АРХЕОЛОГИЯ

Изкопавам един пласт –
най-горния.
Под него някаква сянка
копае друг,
отдолу трети,
под него четвърти...

И все така –
всичките мъртви и живи копаят,
трескаво търсят
все по-надолу.

Удари на лопата
се носят дотук чак
от другата страна на Земята.

Човечеството копае
неуморно –
археология!
Аз пък намерих
само един камък.

И това е всичко –
под това Небе.

ОХЛЮВ

Охлювът залепи очите си
с восък,
скри глава в гърдата си,
сви се в себе си.

Над него остана
черупката –
съвършена материя,
опротивяла му отдавна.

Около черупката
дебне останалият свят,
създаден по закони,
които също са му опротивели.

А в края на тая
Вселенска скука –
той,
охлювът,
е сам на себе си опротивял.

АД

Най-непоносимото
в Ада е туй,
че трябва да понасяш
всички страдания –
в най-пълна тишина,
за да се чува
как тлъстееят
прабедниците
в Рай.

Петър Атанасов Тодоров
ИЗ „ЗА КОРЕНИТЕ НА
БЪЛГАРСКИЯ ТРАГИЗЪМ“ –
БЪЛГАРСКИЯТ БЮРОКРАТИЗЪМ

„Най-ранният пласт на старобългарската аристокрация се формира като военно-бюрократично съсловие, което зависи изключително от волята на хана. Освен ханското благоволение то няма друга опора и друга надежда, особено когато властта е силна и държавата не е заплашена отвън.“

Николай Генчев

„Тия простодушни селянчета, които самите им родители пращат на училищата, няма да станат земледелци!... Тия ще станат писци и разсилни, и служители на митниците, и ще приимат по 3–4 лири месечна заплата..“

Иван Вазов

Едно от най-неприятните лица на българския трагизъм е бюрократизма ни. Впрочем трагизмът и бюрократизмът ни, колкото и да се различават като понятия, имат общи корени. Кои са те?

Думата „бюрокрация“ според речника на чуждите думи в българския език има следното значение: „Начин на административна работа, при която се пренебрегва същността на работата, за да се спазят формалностите; канцеларщина.“ Накратко това е формално изпълнение на административната работа, на работа, отнасяща се до държавността или до друг начин за обединяването на един народ. Бюрократизмът и държавата обаче не са непременно свързани помежду си, защото „бюрократични“ слабости един народ може да проявява и когато е лишен поради чуждо завоевание от държава. Както бацълът може да престои в латентно състояние, продължително време, така и „бацълът“ на бюрокрацията може да се запази „жизнен“, без да се развива, цели векове, периоди, епохи, докато дойде и за неговата поява подходящото време.

Има мисли, които въпреки краткостта на текста, чрез който са изразени, ни дават толкова ясна представа за същността на трагизма ни, предизвикан от нашия бюрократизъм, че аз не мога да се сдържа веднага да не приведа тук един такъв пасаж. Той е от книгата „Психология на българския народ“ (С., 1914 г.) на народопсихолога Тодор Панов (1885–1945): „... между нашата и западната или руската интелигенция има една твърде голяма разлика. На запад или в Русия интелигенцията заема само ония служби, които остават свободни, след като няма вече кръвни аристокра-

ти... Освен това, даже и в положението на разпоредител със събнините на гържавата, интелигентът в тия страни неособено много дава воля на своите тъмни инстинкти, защото е уверен, че рано – късно кръвните аристократи могат да го изтикат от своята среда, та неблагоразумно и твърде рисковано би било да изгаря всички мостове зад себе си.

Бошинството интелигенти пак в тия страни, благодарение на широкото поле за частната инициатива, се предава на частен труд, гдето съвестта и убежденията не са тъй подложени на изкушения и изпитания.

А в България само твърде малка част от интелигенцията се занимава с частен труд и поради това не зависи от никоя партия.“

Проблемът за ролята на аристокрацията в историческия живот на народите е ангажирал мисленето и на други български интелектуалци, както и на чуждестранни мислителци. Всред тях е Н. Бердяев, който свързва раждането и развитието на личността с издигането от човешката индивидуалност на свръхлични ценности: „Съществуването на личността предполага свръхлични ценности. Няма човешка личност, ако няма битие, стоящо по-високо от нея, ако липсва оня горен свят, към който тя е дължна да възхожда.“ Духовният аристократизъм трудно се създава у един политически елит, затова дълговековните, многовековните аристократични родословия са имали най-голяма възможност да осмислят духовния живот на един народ, като при различните обществени формации тези „свръхлични ценности“ са различни. Не само християнският Бог е такава свръхлична ценност, винаги е имало и други такива ценности – племе, народ, нация в по-ново време, – които са били обявявани за свещени. Това подчиняване на интересите на индивидите, на интересите на тяхната общност – религиозна, народностна, – прави от тях социализирани индивидуалности, а социализираната индивидуалност това е ядрото на личността и е главното условие за изграждането на една общност. Пътят от социализираната индивидуалност до личността обаче е дълъг.

По проблема конкретно за положителната роля на аристокрацията в историческия живот на народите с разбиране, проникновено писа Т. Жечев във фрагмент от серията статии „Болки от текущото“ (1990 г.): „Аристокрацията, независимо от дегенерацията в самите ѝ среди, в долната си част е най-зрелият и красив плод на социалния живот, както изкуството на духовния. Поради стабилността и потомствената предопределеност на мястото си в тоя живот тя единствена е в състояние да бъде равнодействаща сила между неговите полюси, да осигурява приемственост и континуитет, да поддържа здраво и творческо консервативно начало в общественото действие и мислене, да уравновесява различните крайности, да не позволява общественият живот да се превръща в безкрайни и неподготворни експерименти, най-често предизвикани отвън или подражателни по отношение на други страни“ („Болки от текущото“, ИК „Летописи“, С., 1995, с. 57–58).

Аристокрацията през средновековието, при предишни формации е изпълнявала ролята на ръководеща и управляваща народната маса интелигенция. Нейното първо задължение и мисията ѝ са били ангажирането ѝ с интелектуалната дейност на общността. Потомствената предопределеност на мястото ѝ в йерархията на една гържавност ѝ

осигурява онази стабилност, от която тя се нуждае като политическа сила, която играе ролята на висш арбитър в обществото. От нейните среди се излъчва гържавният глава или владетелят през средновековието. Аристокрацията има проверен и утвърден статус, който ѝ осигурява в историята на човечеството голям морален и политически престиж. За съжаление, така е било само при първата средновековна българска гържава на Балканите, създадена от кан Аспарух, тъй като византийското господство унищожава тази автентична, стойностна аристокрация. Безспорно способни са били като народни водачи и владетели братята Асеневици, но те създават своята аристокрация според служебния принцип от проявени в антивизантийското им въстание бойци и от приближени до техния кръг. А това са хора без аристократични родословия, хора, които се появяват кажи-речи от нищото, от неизвестността и затова носят непредказуеми беди на народа си. Затова те са своеволни, не признават нито обществената дисциплина, нито йерархията. Утилитарни по манталитет люде, които се ръководят само от личните си интереси, като и тях не разбират добре, защото своеволието не води към нищо добро за един народ, за една общност, в крайна сметка – и за самите тях. Естествено е, че бюрократизмът ще бъде най-характерната особеност в тяхното управление. А това има трагични последици за нашия народ, тъй като го лишава поне за четири века от общо петвековното османско господство от елит. Аз вече обърнах внимание, че напр. в Сърбия не е било така, защото макар и приела исляма, както той бива приет от знатните и от другите покорени от османските турци народи, високопоставените сърби продължават в качеството вече на висши османски служители да се грижат за своя народ; българските боляри обаче, които преди османската инвазия са били в остър конфликт с народните маси, напълно се отчуждават от народа ни. И така елитът ни от Второто българско царство или бива унищожен физически от османския завоевател, или се е самоликвидирал за българския народ – една истина, която струва ми се се премълчава от историците. Естествено е от такъв некачествен елит да тръгнат от средновековието ни негативни потенции, с които се насажда формално отношение към обединяването на общността ни, което означава бюрократизъм. Впрочем по самата си тругова дейност българският селянин тогава е бил един усамотен индивид, който от векове е задоволявал ограничените си нужди в границите на личното си натурално стопанство. Разполагащ с примитивна селскостопанска техника, разчитащ в производството на земеделски продукти преди всичко на своята физическа сила и на силата на работния си гобитък, българският селянин и когато са възниквали условия да произвежда повече, да си осигури един по-заможен живот, е отказвал да го направи, защото нито е имал пред себе си примера на един свой икономически, социален елит, нито традицията го е насочвала към такава самостоятелност и предприемчивост: „Много често през османския период, даже и през XIX в., когато ламтежът за земя е огромен, усилията на властта да накарат селяните да наемат допълнително земя остават напразни. Селяните обикновено са избягвали да се възползват от тази възможност, заради бича на данъците, но главната причина в случая е тази, че бащината земя, напоена с потта им, е

гостатъчна да ги изхрани от реколта до реколта. И при абсолютното господство на гребнособственическите инстинкти ограничените поземлени владения стигали на селянина, лишен от стопански възможности, от размах и въображение, дълбоко предан на традицията, завещана от рога и семейството“ (Н. Генчев, „Очерци. Социално-психологически типове в българската история“, ДИ „Септември“, С., 1987, с. 51).

Тази традиция обаче на формално изпълнение на дълга към себе си и към семейството, а с това и към обществото, към общността не започва от установяването на османското господство, а води началото си още от създаването на българската гържава на Балканите и се обуславя от самото гържавно устройство на българо-славянската общност. И това е ясно заявено от историка, на когото току-що се позовах: „...най-ранният пласт на старобългарската аристокрация се формира като военно-бюрократично съсловие, което зависи изключително от волята на хана.. Освен ханското благоволение то няма друга опора и друга надежда, особено когато властта е силна и гържавата не е заплашена отвън“ (цит. съч., с. 18). За съжаление българската средновековна аристокрация и през периода на Второто ни царство запазва същия си бюрократичен характер: „След отхвърлянето на византийското господство през 1185 г. се създава нов аристократичен пласт, който обаче отново се оказва военно-бюрократично съсловие. Но през XIII–XIV в. структурното копиране на византийския модел променя частично отношението на болярството към собствеността и оттам и ролята на българската аристокрация. Чрез промяната е била призната собствеността върху поземлените владения, имунитет, благородническо потекло и правото на наследство, разбира се, пак в определени рамки. Заслугата пред трона отново и отново имала по-голямо значение, отколкото стопанската независимост. Получават се отношения, типични за политическия феодализъм в Ориента, където везните на гържавно-политическото равновесие бурно се колебаят между силата на властта и стойността на богатството“ (цит. Съч., с. 25)..

Излиза така, че с ориентализма и бюрократизма сме закърмени още от създаването на българската гържава на Балканите. Тъй като българският болярин е „чиновник, царски човек“, а не му е гарантирана по закон собствеността, не е господар на владението, което юридически принадлежи на кана, а след приемането на християнството – на княза или царя, той няма интерес да полага грижи на собственик, какъвто фактически не е, за повереното му владение, не се счита задължен да се грижи за земята, производството, като го подобрява, за селяните-производители, на които разчита за придобиването на по-добър доход. Това негово отношение към земята и обработващите я не се променя съществено и след като става и юридически собственик през XIII–XIV в., щом като „заслугата пред трона отново и отново имала по-голямо значение, отколкото стопанската независимост“. Самото зависимо положение на болярина го е подтиквало към прояви на своите „тъмни инстинкти“, към злоупотреби с поверената му власт.

Проф. Н. Генчев проникновено ни е разкрил най-често проявените негъзи на българското болярство – те са характерни за него и когато още е бил „временен господар“, и когато чрез промяната отчасти се е превърнал

в юридически собственик, но все още е бил твърде зависим от владетеля: „Положението на боярина като временен господар-управник, лишен от социални гаранции и стопанско-организаторски качества, подхранва у висшето съсловие на гържавата стремеж към разкош и разточителство, консумативни нагони, желаниа за „постоянно угаждане на корема“ по израза на презвитер Козма, навика да се гизди и перчи с пищни грехи, да организира шумни ловове, диви пирове и забавления, да облагодетелствува близките си за гържавна сметка“ (цит. съч., с. 24).

Българският средновековен аристократ определено не е бил интелектуалец, не е полагал особени грижи за издигането на духовната си култура и познание – през езическия период не е било обособено, както това става в древна Гърция, в древен Рим, дори жреческо съсловие, затова за запазването на авторитета си всред масата е разчитал главно на примитивните си умения като войн и на личната си храброст: „Винаги смъртно противопоставена на Византия, запазила откоleshните религиозни системи, лишена от писменост и книжнина, т.е. от реални средства за общуване с чуждия свят, тя не може да надскочи своя „варварски“ бой, остава изолирана в своя архаичен и самотен културен тип.

Дръзка, смела, решителна, „люта на бран“, аристокрацията от героичния период продължава да съществува като военно-бюрократично съсловие, чуждо на модерните начала на европейската цивилизация. За това свидетелствува липсата на обособено жреческо съсловие“ (цит. Съч., с. 20).

Да характеризираш социално-психологическите типове в българската история, означава да абстрахираш черти на качества на типовете от конкретните проявления на тези социално-психологически феномени. Естествено при такова обобщаване се изпуска да се подчертае напр. прагматичната политика на кан Тервел, който не враждува с Византия, а ѝ оказва неценена помощ, с която спасява и Европа от арабска инвазия с непредвидими последици. Или пък властването на кан Крум, което проф. Хр. Матанов определя като „ново начало“ в българската история. Когато през 803 г. българите завладяват остатъците от Аварския хаганат, на тях им се пада най-богатата част – Трансилвания, която притежава ценни природни богатства, най-важните от които са солта и желязото. България на хан Крум се проявява мащабно в търговската дейност, тъй като гържи значителна част от търговията със сол в Източна, Централна и Югоизточна Европа, а и значителен брой български войски били снабдени в железни ризници и облекло, подобно на европейските рицари. Опрян на това богатство този български владетел извънредно много разширява територията на средновековна България („В търсене на средновековното време. Неравният път на българина (VIII–XV в.)“, С., 2014, с. 88). Това е добре, но кан Крум не прави нищо за трайното запазване на тази обширна България.. Не прокарва там пътна мрежа, не създава големи административни средища, а започва да оспорва върховенството на Византия над Балканите, т.е. тръгва по път, който не извежда към добро България. И поставя началото на трагичните опити, излезли все несполучливи, да бъде превзет от българите Константинопол. Българските средновековни владетели не започват от издигането на културата, за да преминат към войните с Византия, с които да ѝ отнемат върховенството над Балканите, а избират обратния

път, който е на безразсъдството и неуспеха. И така е и при кан Крум, и при цар Симеон, както и при такива силни владетели от Второто българско царство като Калоян и Иван Асен II. Извисяването на религиозно-духовното им съзнание е не по-малко важно от ръста на материалната култура.

Значи проф. Н. Генчев е бил прав в характеристиката си на средновековния български аристократ, посочвайки му редица негативни черти. Когато човек надмогне нуждата за задоволяването на битовите си потребности, а не може чрез една висока култура да съгради свой извисен духовен свят, тогава, за да не изпада в бездействие, в скука, той води неоправдано войни или търси развлечения. Впрочем удивително е, че категоричното потвърждение на тази характеристика на проф. Генчев за „болярина като временен господар-управник“ се получава от най-неочаквано място – от литературата, защото в историята и културата се проявява своеобразна повтаряемост – може между два феномена дистанцията да е от много векове, а те да проявяват общи черти. Нека читателят внимателно да прочете напр. забележителната характеристика на дядо Либен от повестта на Л. Каравелов „Българи от старо време“ и тогава да си каже думата. Но за това – по-нататък.

Не знам дали проф. Н. Генчев е осъзнавал, че когато сочи основни недостатъци на средновековния ни болярин, като им противопоставя положителни качества на високопоставения от Западна Европа, той с това посочва какъв би могъл да бъде начинът, за да се запази голямата отвъдгунанска България, създадена от кан Крум и наследниците му или на част от нея. Именно натрупването на стопански опит и възприемането на ролята на организатор на производство най-много са липсвали на болярина, за да укрепва мощта на средновековна България и да пази нейните територии. Но главно условие за това е било да бъде истински владетел на своето имение, да бъде абсолютно независим, като неговите задължения бъдат регламентирани чрез системата на сюзеринитета. В този смисъл проф. Генчев рисува една твърде привлекателна картина, която обаче е съвсем чужда на тогавашната ни средновековна действителност: „Боляринът едър земевладелец не може да съчетае земевладението с политическата власт. Той е собственик само защото е на власт, а не е на власт, защото е собственик... Така през Първата българска държава липсва икономическа аристокрация, а е налице висше държавно-бюрокралично съсловие.

При това положение отношението на българското болярство към собствеността е твърде различно от това, което се наблюдава в страните на европейския, пък и на азиатския феодализъм, където съществува гарантирана феодална собственост и система за сюзеринитет. В тези страни феодалът, след като регулира своите отношения със сюзерена или с кралската власт, е пълен господар на своя феодал, на своето имение, на областта, в която господства. Той има право да се разпорежда със земята, както пожелае. Той може дори да води собствена политика, да строи крепости и замъци, да има свои хранени хора. Може да сече монети със своя лик, да подхваща война с други феодали, щом това не противоречи на сюзеренните му задължения. Той е пълен господар в съответствие с властта, богатствата и влиянието си в йерархията“ („Очерци. Социално-психологически типове в българската история“, с. 22–23).

На едно място в книгата си „За духа на законите“ Монтезкьо посочва отличителните особености на деспотическото управление: „Една огромна империя предполага деспотизма на този, който управлява. Необходимо е разстоянията на местата, където се изпращат разпорежданията, да се уравни с бързината на изпълнението на тези разпореждания; пречка за небрежността на отдалечените управители да бъде страхът; олицетворение на закона – само едно лице; законът да се изменя непрекъснато, като се съобразява със случайностите, които винаги се увеличават с разширяването на гържавните граници. Известно е, че при кан Крум България се превръща в третата по мощ формация в Европа, т.е. империя, разположена между Източната римска империя – Византия и Западната римска империя на Карл Велики. Но не могла да се запази като империя дълго. Защото ѝ е липсвала онази висока култура, която е притежавала Византия – култура на световно равнище – „Първа сред съвременните си общества по изобилие на материалните си средства и по стегнатостта на гържавната си организация, Византия дълго ги надминаваше и в областта на знанието и умението“ (П. Мутафчиев), от друга страна, българските средновековни владетели не въвеждат системата на сюзеренитет, което означава споделяне на властта с други високопоставени, поверяването им на част от властта, за което се изисква по-висока степен на съзнанието, защото при упражняването на системата на сюзеренитет е необходимо установяването на отношения на пълно доверие между господаря, т.е. краля, императора и знатните. Системата на сюзеренитет е по-висша форма на управление от самогържавието, каквото е било във Византия, в средновековна България, защото тя е спомагала например за ефективното действие на селекцията; феодалите са се съревновавали помежду си за по-голяма придобита мощ, като тази селекция е включвала и кралете, щом като някои от подчинените им са могли да се мерят по могъщество с тях.

Източната римска империя се проваля, отива в историческото небиение, защото превръща в неизменна догма принципите, върху които е възникнала и през цяло хилядолетие е просъществувала. Защото тя не е взела под внимание многото си врагове, с които е успяла да се справи до едно време, но които създават възможността например съседната езическа България също да се превърне в империя, също да се превърне в мощна политическа сила, затова отношението ѝ към средновековна България се е запазило същото, каквото е било през VIII в., когато византийският император Константин V Копроним едва ли не завладява България. Арнълд Тойнби, който от гистанцията на изминалите много векове преценява случили се събития и дейността на някогашни исторически личности с ирония изтъква причината за разгрома от османските турци на Византия и близките до нея по територия гържави и „гържавници“: „Те вече не могат да се отгават на любимото си развлечение – братоубийствената война“. Тойнби на няколко пъти в трудовете си изтъква факта, че именно византийско-българската война, продължила общо половин век, и завършила с отнемането на независимостта на България, с причината за разрушаването на православно-християнската цивилизация: „Често се твърди, че православно-християнската цивилизация във „византийското“

си политическо възлъщение... е разрушена от османските турци. Обикновено се гобавя, че мюсюлманите са нанесли само довършителния удар върху обществото, вече смъртоносно изпомачкано от нашествието на западните християни, безбожно предрешено пог името Четвърти кръстоносен поход, който лишава Византия от император за повече от половин век (1204–1261)... Обаче съдбоносната повратна точка в историята на православно християнство не е нито турското нападение през XIV и XV в., нито латинското през XIII в., нито дори завладяването на сърцето на Анадола от предишна вълна турски завоеватели (селджуките) през XI в., а е едно чисто домашно събитие, предшествувало трите други – войната между Византия и България от 977–1019 г. Братоубийственият конфликт между двете велики сили на православния християнски свят не свършва, докато едната от тях не е лишена от политическо съществуване, а другата е получила такива рани, от които може с основание да се каже – никога не се възстановява“ („Изследване на историята“, в два тома, т. 1, 2001, с. 301–302). Обективно преценено Василий II, покорил Охридското царство и с това цяла България във войната от 977–1019 г., би трябвало да се нарече не само Българоубиец, но и Византиоубиец. Но иронията на историята рядко се осъзнава от онези, с които тя си е играла, награждавайки ги с временно величие.

Българският трагизъм се изразява и в това, че нито един средновековен наш владетел не е осъзнал и не е проявил воля, за да наложи в държавата си „началата, върху които се изграждаше развитието на тогавашния романо-германски свят“, а е имало и условия, имали сме и силни владетели като Калоян, Иван Асен това да стане, да се осъществи тази идея. Имали сме ги, но тяхното съзнание е било потиснато от византийската религиозна и светска, държавна доктрина. Култура не ни е достигала.

Тук ще припомним някои мисли на Т. Панов, които можем да приемем и за послания към нас, че докато в западноевропейските страни болшинството интелегенти се занимават с частен труд, поради което са политически независими, то в следосвобожденска България твърде малка част от интелегенцията се занимава с частен труд, поради което голяма част от нея е зависима от партиите, т.е. от държавата. Както е било през средновековието ни, така продължава и в новата ни история. Трудно се променя една духовна нагласа, а за да стане това, примерът трябва да гоиде отгоре.

„Дядо Либен живял богато и понякога харчил даже и съвсем на вятърът. Той събирал в къщата си цяло стадо хрътки и копои, цели ергелета коне и цяла тайфа измежари, оръженоци (ясакичи), чубукчи и така нататък.“ Любен Каравелов

Когато за пръв път прочетох първата глава „Средновековният аристократ“ от книгата на Н. Генчев „Очерци. Социално-психологически типове в българската история“, а съдържанието на повестта на Л. Каравелов „Българи от старо време“ от давна познавах, бях изненадан от съвпадението между характеристиката на българския средновековен аристократ, направена от историка, и тази на дядо Либен от Каравеловата повест.

Тук пак ще повтора тази характеристика на средновековния български болярин, за да вникне в нея по-добре читателят, както ще ци-

мирам и значителна част от крайно интересната характеристика на дядо Либен, с която Каравелов се разкрива пред нас като изключително добър писател-народопсихолог, защото между елитите на Българското средновековие и на Ранното ни възраждане има нещо твърде общо, тъй като близостта в условията на живот и на духовност поражда близост и в характерите. Започвам с характеристиката на недостатъците на средновековния български аристократ, която Н. Генчев е направил със завидна творческа свобода и майсторство – тя вече е позната на читателя, защото на по-предни страници я цитирах: „Положението на болярина като временен господар-управник, лишен от социални гаранции и стопанско-организаторски качества, подхранва у висшето съсловие на гържавата стремеж към разкош и разточителство, консумативни нагони, желаниа за постоянно угаждане на корема“ по изрече на Презвитер Козма, навика да се гизди и перчи с пищни грехи, да организира шумни ловове, диви пирове и забавления, да облагодетелствува близките си на гържавна сметка“ (Н. Генчев, „Очерци. Социално-психологически типове в българската история“, С., 1987, с. 24).

Всеки от тези недостатъци, характерни за средновековния български болярин, можем да открием в образа на дядо Либен, тъй като този образ обхваща двете епохи – писателят непрекъснато отправя въображението ни от епохата на Ранното възраждане, когато са живеели техните прототипи, към епохата на Средновековието, с която са родствени. Образите на дядо Либен и Хаджи Генчо създават у нас представата за езически истукани, за езически идоли, изровени в началото на нашето Възраждане, но без да бъдат върнати след време отново в небитието, защото винаги са били у нас жизнени. Те са от „вечните образи“ в българската литература и култура. Никое друго произведение освен тази творба в българската литература не ми внушава повече идеята, че е погрешно да се откъсва литературата от цялата култура на епохата, затова не трябва литературното произведение да се затваря само във времето на неговото създаване, както пише в един забележителен фрагмент М. М. Бахтин в книгата си „Естетика на словесното творчество“ (1079 г.). И продължава: „Великите произведения на литературата се подготвят с векове, в епохата на тяхното създаване само се събират зрелите плодове на дълъг и сложен процес на съзряване. Като се опитваме да разберем и обясним произведението, изхождайки само от условията в неговата епоха, само от условията в най-близкото време, ние никога няма да проникнем в неговата смислова дълбочина.“

В повестта „Българи от старо време“ освен главните герои дядо Либен и Хаджи Генчо има и трети, неназован герой, който е по-важен и по-значителен, много по-могъщ от тях. Това е суеверието, което ако би победило, тази „история“ в творбата, която може да се приеме и като поема за една чиста, дълбоко нравствена, прекрасна любов между младите потомци на българите от старо време дядо Либен и Хаджи Генчо, би завършило трагично. Хаджи Генчо би бил убит от съгражданите си като носител на „тъмните сили“, а Павлин и Лила, които са самоотвержени в любовта си, биха били завинаги разделени. Великият писател е едновременно и традиционен, и новатор. Такъв е и А. Каравелов, защото именно суеверието

в тази творба, една от най-уникалните в българската литература, е майсторски персонифицирано в образа на един сякаш второстепенен герой, който се оказва не по-маловажен от главните. Това е Тончо Славеят, чието занятие е било най-обикновено – той е бил селски терзия (шивач). Но вижте каква рядко оригинална характеристика прави Каравелов на този литературен герой, който е бил кумир на „коприщенските свахи“, т.е. на коприщенските богати бабички, чието единствено занимание е било разнасянето на клюки. Ето тази забележителна характеристика: „Тоя Тончо е твърде знаменита личност и аз трябва да опиша, доколкото е възможно неговото живоописание. Тончо, за когото коприщенските свахи говорили така благосклонно и за когото разказвали, че той знае всичко на светът, бил селски терзия, вестикарин (иронично за клюкара – б.м.), сайтарджия (шегобиец – б.м.) и пр., и пр. Той бил на вид по-голям от Индже войвода, боят му бил висок; мустаките му били дълги, руси и рунтави; а лицето му било нашарено от сипаницата и децама се бояли от него и казвали, че са го кълвали мисирките. Неговите очи били подпухнати от вино и от лош и така подло и лукаво се въртели насам-натамък, щото старците и благоразумните хора имали пълно право да кажат: „Тончовите очи подскачат насам-натам, както у дяволът, когато той прави зефет във воденицата.“

Какво значение има Индже войвода в историята и културата ни? Ограничено, докато езическите суеверия, които Каравелов поставя по-високо, изтъква по-голямото им значение, моделират през много векове българската духовност, българската душа.

Заявих, че в образа на дядо Либен, а и на други герои – „българи от старото време“ – Л. Каравелов свързва двете епохи – на Българското средновековие и на Ранното ни възраждане. Впрочем той чудесно пресъздава времето, което историците наричат Ранно възраждане, защото тогава са били още живи в народното съзнание езическите суеверия и, от друга страна, не е още настъпило Българското „просвещение“, а в областта на православието едва що започва процесът, който проф. Хр. Ганчев нарича „реформно движение“ – едно пречистване на българската религиозност от езически суеверия и утилитарна приземеност и приниженост.

Така че повестта „Българи от старо време“ е резултат от отличното познаване на периода Ранно възраждане, когато историческите времена са „смесени“, а самото Възраждане прави първите си стъпки. В повестта тези стъпки ги правят синът на дядо Либен и дъщерята на Хаджи Генчо – Павлин и Лила. В повествованието те са заели по-малко, по-скромно място, но въпреки това са убедителни като литературни герои. Марк Аврелий има една сентенция, която Пенчо Славейков цитира в студията си „Българската поезия – преди и сега“: „Който вижда настоящето, вижда всичко.“ Всяко настояще носи много и от миналото в себе си, затова испанският философ Ортега и Гасет в определението на човешкия живот отразява взаимодействието между миналото и настоящето на човека, от което се ражда бъдещето: „Човешкият живот е във всеки момент едно уравнение между минало и бъдеще“. Обясних най-общо как Л. Каравелов създава образа най-вече на дядо Либен и все пак с обяснения не можеш да изтъкваш възхищението си от удивителното майсторство

на А. Каравелов в тази негова творба. Затова тук ще приведа част от характеристиката на образа на дядо Либен: „Дядо Либен през своят живот е видял и голямо щастие и голямо нещастие, и зло и добро, и сиромашия и богатство, и кървави сълзи и извънредна радост... Той е бил и хайдутин и чорбаджия, и капасъзин, и мирен и справедлив гражданин: в младостта си той ходил по шумата и изтребял турците, а после се съединял с турците, ходил с кърджалиите, делибашите и арнаутите и клал християните; бунтувал се против правителството и помагал на Карефезията. Но при всичкото това дядо Либен имал и една малка слабост: той обичал своето отечество, но не всичкото, а само Копривщица... И така, ту с обири, ту с хайдутлук, ту с бегликчилък – с последния занаят той се занимавал малко по-късно – той печелил големи богатства, но тия богатства се унищожили лесно, защото лесно се и добивали... Дядо Либен живял богато, а понякогаж харчил даже и съвсем на вягърът. Той събирал в къщата си цяло стаго хрътки и копоци, цели ергелета коне и цяла тайфа измекяри, оръженосци (ясакчици), чубукчици и така нататък.“

Безпринципността на дядо Либен – през кърджалийското време избивал и турци, и българи, за да се обогатява със заграбването на техните богатства – напомня за безпринципността на средновековните ни боляри най-вече при Второто ни царство, само че тя е била по обхват много по-голяма, тъй като и възможностите им са били много по-големи от тези на един новобогаташ, пръкнал се чрез убийства на заможни люде през смутното кърджалийско време. Тук ще се позова на положението на тази аристокрация именно през този период: „... в периода на Втората българска държава аристокрацията окончателно усвоява византийската политическа доктрина за божествено-сакралния характер на царската власт, но за да я профанира в онзи първи час, когато на българския престол ще се окажат слаби владетели или когато страната ще бъде заплашена отвън. Така се дава ход на един необуздан сепаратизъм, последван от бърза смяна на господарите, съчетани с формиране на антагонистични партии и групировки, със серия антидържавни заговори и убийства.“

Личните предпочитания на върхушката и на отделни нейни представители през XIII–XIV в. вземат връх над държавните и отечествените интереси“ (Н. Генчев, „Очерци. Социално-психологически типове в българската история“, С., 1987, с. 29).

Какво е общото между дядо Либен от Каравеловата повест „Българи от старо време“ и българския болярин, най-вече от периода на Второто ни царство? Общото е в манталитетите им, тъй като и тези „нови боляри“ се формират от масата, както и дядо Либен също е произлязъл от нея. И като люде от масата те са абсолютно чужди на благородството, на духовния аристократизъм, на подчиняването на личните си интереси, на интересите на държавата и отечеството. А. Каравелов сполучливо иронизира „любовта“ на дядо Либен към България, към Отечеството: „при всичкото това (т.е. да убива и турци, и българи, за да забогатява – б.м.) дядо Либен имал и една малка слабост: той обичал своето отечество, но не всичкото, а само Копривщица.“ Същите по манталитет са били и тези боляри, появили се на политическата сцена единствено поради промяната на политическата конюнктура през периода на Второто българско

царство. И ме като дядо Либен, който „ту с обири, ту с хайдутлук, ту с бегликчилък“ забогатява – не са подбирали средства, за да задоволяват своята алчност за власт и богатства.

С могъщата си интуиция, с която Каравелов може би превъзхожда и Вазов – поне в тази своя творба, – той вече свободно пренася въображението на читателя от времето на Ранното ни възраждане към това на Късното ни средновековие, защото тези стага хрътки и копои, тези хергелета коне, тази тайфа измежари, оръженосци, чубукчи са по-характерни за един средновековен властник, отколкото за един възрожденски новобогаташ, каквото и състояние да е напрунал той през кърджалийските смутове. Но Каравелов отива и много по-наатък в аналогията Ранно възраждане – Късно средновековие, като по повод отгаването на дядо Либен на ловната му страст, го сравнява със западноевропейския аристократ: „Ако би някой из съвременното ситно човечество или някой европеец погледал в онова време на дяда Либена, то той би помислил, че това не е днешният дядо Либен, а някой рицар, граф или крал, който отива да се бие със своя съсед и да превземе Люксембург.“

Такава аналогия не е правил нито един български писател, включително писатели като Вазов, Д. Димов, Д. Талев, защото Каравелов свързва духовно две епохи, вижда нещо твърде общо в цялата ни история. И както в най-високото изкуство цялото това забележително негово майсторство прилича на игра – най-съществената особеност на безспорното изкуство! – в него не се чувства никаква измъченост на таланта.

Още по-увлекателен е Каравелов, когато започва привидно сериозно, т.е. уронично, да ни обяснява защо дядо Либен не е могъл да бъде възприет от сънародниците си като „крал или рицар“. Този път причината трябва да търсим у баба Либеница, която имала едновременно благоразумието и гързостта да сваля от „небесата“ на самовнушеното му величие на грешната ни земя, където няма място за илюзии, а само за истината, своя съпруг фантазьор дядо Либен: „Но аз казах вече, че дядо Либен е бил в ония щастливи времена голям човек и хората твърде лесно са могли да си помислят за него, че той е крал или рицар; но такава едно заключение тия са могли да направят само тогава, ако би баба Либеница нищо не работила; а то, напротив, баба Либеница плела чорапи, продавала ги на пазарят и старала се да отгледа деца си. Дядо Либен не обичал да се меша в къщната работа, следователно не обичал и пари да дава за тия работи, той е живял, както знае, а тя – както намери.“

Интересно е, че многовековното отношение между елит и народните маси Каравелов е изразил чрез отношението между дядо Либен и баба Либеновица и при това във формата на сентенция: „той си живял както знае“ – т.е. според своеволията, маниите си, капризите си, „а тя – както намери“, както се случило, но все в оскъдица. Не по-малко интересни са и „дивите пирове“ на дядо Либен, след като се връщал от лов. Прислужващите му млади хора кладяли огън и печели убития дивеч, а дядо Либен „седеше като цигански царибашия, ядеше, пиеше и веселеше се, а децата (му) ядяха кукурузник“. Думата „царибашия“ означава „главатар на циганите“. И тази сцена напомня средновековните „диви пирове“ на българските боляри, особено от Второто ни царство, само че кръшни снаги в

танците са извивали не куманки, които са се славели с красотата си, а млади циганки-чергарки и то под звуците на невъобразимия шум, издаван при надуването „до пръсване“ на зурлите и бясното биене на тъпаните.

Дали ще ни хареса, или няма да ни хареса истината е, че значителна част от икономическия и „интелектуалния“ ни елит през периода на Ранното ни възрождение е носил черти на люде като дядо Либен и Хаджи Генчо. И двамата обаче формално изпълняват обществените си задължения, т.е. бюрократизмът е бил проникнал дълбоко в техните души и съзнание. И Хаджи Генчо, и дядо Либен са абсолютни деспоти в семействата си, пък и в обществото на своя градец. Деспотизмът на Хаджи Генчо е толкова голям, че го отчуждава и от съгражданите му, които „тъпкано“ му връщат упражненото насилие. Особено тежко в душите им са наранени неговата жена и гъщеря му Лиля. Тази омраза между Хаджи Генчо и общността на градеца също напомня за тежката конфронтация между народ и политически елит през Второто българско царство. Затова България навлиза толкова разпокъсана и с толкова ограничен потенциал в епохата на османското господство. Консумативните нагони са особено характерни за Хаджи Генчо, но не са чужди и на дядо Либен, който остава в съзнанието ни с пищните си грехи, отличните си ездитни коне, с шумните си ловове и диви пирове. Дядо Либен като болярина от Второто царство е парвеню по духовна нагласа, не владее страстите си, за него чуждият живот не струва нищо, а позата му на „голям човек“ никога не го напуща.

Удивително мощна интуиция, както вече отбелязах, проявява Л. Каравелов в „Българи от старо време“, когато ни представя дядо Либен в ролята на „голям човек“, който по собствената му доморасла преценка би могъл да се мери с „някой рицар, граф или крал“. Това е двойна ирония – и на болярина парвеню, особено от периода на Второто ни царство, когато аристокрацията ни е била съставена от люде от масата, и на парвенющата на люде като дядо Либен и Хаджи Генчо, които като някогашните им предшественици „новите боляри“, т.е. произведени за боляри по „служба“, са проявявали нетърпение по-скоро да се отделят от средата на обикновените, трудовите хора, което е характерно именно за парвенющата. Затова Хаджи Генчо, когато стане дума за копривщенските терзии, ги нарича „добичета“. Дядо Либен също презира обикновените трудови хора, макар че и неговият произход е скромнен, затова напр. застава насила, с пищов в ръка свещеника, пред когото е изповядал такива грехове, че той отказва да му даде комка, все пак да не го лишава от нея, защото ако не го направи, е готов да го убие. И за такива незначителни неща, както можем да съдим и по отношението му към Павлин, отказал да изпълни „съвета“ на баща си да „скъса“ с Лиля, са били убивани хора.

В душата си дядо Либен е варварин, затова не може да приеме истината, която гледачът на конете му Иван в мигове на искреност му казва. И го кара, макар и болен, да му пее.

Бюрократичните привички не са чужди нито на Хаджи Генчо, нито на дядо Либен. Хаджията е отворил в къщата си частно училище, но го използва не толкова за просвещаването на младите поколения копривщенци, колкото за собственото си замогване и забогатяване. Ето как писателят ни показва значението на „училището“ и за доброто поминуване на „учителя“

Хаджи Генчо, и за неговите „просветителски“ усилия да учи на ум и разум младите българи: В своя чифлик, който се нарича училище, Хаджи Генчо храни всевъзможни животни, а най-повече мисирки, гъски, кокошки, патки и осем сури свини с къдра четина и за удивление на всичкото човечество, той ги храни, без да харчи никакъв капитал. Както у поповете играят голяма роля порязаниците и посварите, то у Хаджи Генчо играе още по-завидна роля училището. Хаджи Генчовото училище е Калифорния!“, в смисъл източник на забогатяване. В учебно време Хаджи Генчо често или пришива потурите си, или като някой „ахчия по турските конаци“ наставява в кухнята с кръсъци баба Хаджийка, когато тя готви някоя от онези птици, които учениците с много любов и грижи му отглеждат. Нима това не е „бюрократизъм“, щом като е формално изпълнение на дълг на учителя. Дядо Либен като богат и влиятелен човек би трябвало да дава добър пример на копривщенци, а не го прави, като замества обществения си дълг на почтен градски първенец с популизъм. Ще дам пример. В Копривщица понякога са идвали бедни хора от съседни селища, за да спечелят от нещо гребно, докарано на гръб, като сушени круши, сливи, гренки, орехи, които най-често разменяли за вълна. Тогава дядо Либен, вземайки позата на защитник на интересите на съселаните си, „за да не крадат децата вълна от майките си и не (я) променяват за нищо и никакво – вземе от бедната селянка торбата с всичкото ѝ купе, изтърси това купе на улицата и извика на децата:

– Берете, момчета! Яжте момчета, орешки за здравето на гяда си Любена! Целувайте ми ръка!“

Това не са гребни простъпки. Нямали сме векове наред или елит, или качествен елит, затова българинът не е възпитан в отговорност и у нас често се присвоява чуждото, особено гържавното, както пише в студията си „Оптимистична теория за нашия народ“ Ив. Хаджийски: „Ние не можем да се похвалим с особена социална дисциплина. Държавната вещ у нас е тази, която може да се обсеби без всяко гризене на съвестта. Такова отношение имаме въобще към имуществата на юридическите личности (общини, дружества), чието безнаказано „докопване“ е чисто и просто геройство.“ Недостатъкът, който изтъква Хаджийски в студията си, се повтаря и при прехода ни от тоталитарно към демократично общество. И то в големи мащаби. Дълбоки са корените на българския бюрократиизъм и свързаната с него корупция.

„И най-малкия случай не пропуснаше той да не злоупотреби, да не излъже било в земене-даване, било в изплащането на калфите.“

Захарий Стоянов

„Чиновничеството е такъв съблазнителен демон у нас, щото никой характер не би устоял против изкушението.“

Иван Вазов

Историците ни твърдят, че през първите четири от петте века османско господство българите са живели без елит, който се създава чак през последното столетие на тази епоха, през Възраждането ни. Възниква

въпросът: в колко селища в страната ни и през Възраждането ни е имало качествен елит? Убеден съм – в малко, затова ще насоча читателя към една сцена, която Петко Славейков пресъздава в своята „Автобиография“. Тъй като влязъл в остър конфликт с гръцкия владика в Търново, той трудно е могъл да си намери учителско място. Такова търси и в селото, от което произхождала майка му, Михалци. Но там предпочели сина на местния свещеник. При разговора един сервилен пред местния чорбаджия общинар, който Славейков определя като „мекере“ на богатия, произнася такива думи, които трябва да се запишат и в историята ни. Той цени повече работата на местния говедар, отколкото тази на учителя. Жалко е, че като злобещо-комичен рефрен тази оценка продължава да се дава на учителя, включително и в нашето общество. Ето тази оценка прегадена на диалект от народния поет Петко Славейков: „Ний за цяло лято – прибави друг един от чорбаджийските мекерета – плащаме на гуйдарю да пасе гуедта и на ни му даваме поек от двестя грошое, ем, дя ѝ то да си гуйдар, а дя ѝ да си гаскал: гуйдарю цел ден оди и се пече пу слънциту, тича подир гуедта, гъжго гу оди поняуга, а ти жа седиш у килията на сянка, няма гъж, няма вятър...“.

Изглежда в много селища в страната ни не е бил създаден граждански отговорен, духовен елит, а и там, където го е имало, той не е бил гостатъчно влиятелен, за да промени духовността на народа ни. Вижте в какво „дебело невежество киснат добруджанските овчари, както описва живота им в „Записки по българските въстания“ Захарий Стоянов, но в още по-„дебело невежество киснат“ занаятчийските калфи и чираци в Русе, защото първите все пак препрочитали по някоя друга, макар и изпълнена със суеверия, книга, докато вторите в свободното си време са предпочитали да се напиват, да дават и последните си парици за моабети, като най-любимото им „занимание“ е било да пеят до „пресипване“ турски маанета.

Една от най-характерните литературни способности на З. Стоянов, проявена ярко в „Записките“, е умението му да вижда в конкретното, в конкретната индивидуалност, общото, типа. В случая ни интересува, тъй като е свързан с темата за корените на българския бюрократизъм, образа на майстора-абаджия, при когото е работил в Русе Захарий. Още в началото на характеристиката си той го нарича „чалъшкът“, т.е. работлив, трудолюбив човек. Скоро обаче разбираме, че в друго проявява „трудолюбието“ си това „ачиъозлия“ момче. Майсторът му умира, а „ачиъозлията момче“ скъсало тефтерите и пренесло чуждата стока в своята къща. Имал е късмет да не го хванат на местопрестъплението, но „всички знаеха отпосле подробности как е станала работата, но никоой не казваше на крадеца в очите, че той е калпазанин, че той е извършил безбожно дело, защото било срамотно, не било прилично да се говори така, честта се убивала на един търговец...“. Там, където се толерира обсебването на чуждото, там се налага лицемерието. Ето това е искал да ни внуши З. Стоянов. Не само, че е било признато негласно от всички за „срамотно“ да се говори, че майсторът бил крадец“, но още повече. Моят майстор не само имаше добър почит между еснафа, но гласът му се чуваше и в общината, готвеше се да стане епитроп на една от българските черкви“. З. Стоянов е доловил нещо изключително важно в народопсихологията

ни, което и другите народопсихолози осъждаат, а то е безразличието към простъпките на другите, щом като от тях не е засегнат конкретният индивид. Тази асоциалност, тази апатия поттиква към още по-силна, още по-брутална проява на антисоциалността. В студията си „Българският национален характер през робството и условия за неговото запазване“ Б. Пенеv, като има предвид този наш недостатък, пише: „Постоянната мнителност и предпазливост, а също тъй и всекидневните опасения са парализирали в много случаи неговата воля и той трудно се е решаваа да вземе участие в обществените борби, за които е бил призван по-късно. Пословицата „От мен да бъде два пръста по-далеч“ изразява най-добре тази отличителна черта в характера на българина – една негативна черта, развита главно под влиянието на робството.“ Видяхме обаче, че и през епохата на Българското средновековие българинът не е бил щастлив – особено през двата века византийско иго, след това селското население страдало много и от насието на боярите от Второто ни царство. Когато елитът е или некачествен, или липсва, тогава не могат да се развиват социалните чувства. Тогава хората се държат отчуждено помежду си, според поговорката „Всяка коза на своя крак виси“. В друга сентенция се твърди и обратното: „По стар опит е доказано, че пример, даден от горе, слиза във всички съсловия и внася в тях добро или зло.“

Трябва да обърнем особено голямо внимание на духовния ни елит, ако искаме страната ни да постига успехи в развитието на духовната и материалната си култура. А в това отношение не сме добре и при това не само поради 45-те години комунистически тоталитаризъм, но и преди това. Този недостатък на обществото и общността ни е забелязал историкът-медиевист, който компетентно познава цялата ни история, проф. П. Мутафчиев, затова в статията си „За културната криза у нас“ (сп. „Просвета“, кн. 4, декември, 1935 г.) пише: „... през целия период от Освобождението си до днес ние не успяхме да създадем в средата си това, което се нарича духовен елит – обществен слой от морално здрави, проникнати от традициите на своя народ и всеотранно просветени люде, които стоят начело на всяко нормално развиващо се общество, ръководят и съгласуват или контролират отделните негови прояви. А като що-годе значителна обществена величина, не се създаде у нас и оная културна среда, от която такъв духовен елит би могъл непрестанно да се попълва и обновява, която заедно с това би му служила за необходимата обществена опора, осигурявала би му възможността да въздейства върху съзнанието на масите. Обществените функции на подобен елит се изпълняват у нас от същата полунтелигенция.“

Трябва да се скъса с тази практика полунтелигенцията да изпълнява обществените функции на духовния елит.

***„Българинът работи, за да твори, но не
и за да печели... От своя имот не се печели.“***

Константин Петканов

Доколкото ми е известно, никой досега не е написал апология на бюрокрацията – разбираана в негативния смисъл на думата. Но скрити

апологии са правени и то под формата на народопсихологически статии, в които се възхваляват феномени, от които се раждат бюрократични прояви. Такава според мен е напр. статията на К. Петканов „Характерни черти на българина“ (сп. „Философски преглед“, бр. 4, 1930 г.) Интересно е, че тази статия е публикувана в най-реномираното у нас научно списание, което има голям принос в културата ни. Нещо повече, същата статия е предлагана и в реномирано списание в Германия, но там е отхвърлена благодарение на намесата на големия немски народопсихолог Герхард Геземан. Геземан възразява главно за интерпретацията на Петканов на образа на Бай Ганьо от книгата на Алеко Константинов, но аз твърдя, че самата концепция на статията на Петканов е анахронична. И е актуално да бъде подложена на критика.

В статията на К. Петканов „Характерни черти на българина“ негъзите на българския селянин са представени като негови предимства, недостатъците му като негови положителни черти. Това е най-важното в критиката ми и тя би могла да се ограничи дори само с цитирането на няколко изречения от тази статия, защото и останалото също е баласт от недомислия, от самоцелна възхвала на примитивния селски труг и труженик. Ето този камуфлаж на „проблемност“: „Българинът с право може да каже: „Времето не е пари“ или „времето е труг“. За да изкорени, една трънка в нивата, той губи цял час. За да насече кола гърва за пазара, той губи два, три и повече дни и получава съвсем малко. Толкова е свикнал със земята, че всяка друга работа е леност, мързел, лесна печалба.“ „Само с честен труг се печели хляб.“ Той не умее и не иска да използва пазара; превръщането на зърненото производство в друго по-гоходно – е „търговска“ работа. Той отвърща очи от лекамата печалба“... По-важно е да се работи на нивата, на лозето, в планината; но каква печалба ще донесе тая работа, това не е важно. В съзнанието му производството не е главна цел, а такава е тругът. „Хлябът е най-сладък след работа“. „Ако не работиш, нямаш право да ядеш“... Тругът се превръща в култ... Българинът работи, за да твори, но не и за да печели... За печалба напуща бащин дом, отива във Влашко, на гурбет, на бейски чифлици, чужди стага пасе, на скеля отива, на чорбаджию аргатува. От своя имот не се печели.“

Тук пословици, инак имащи стойност, се използват за камуфлаж на консервативни, отричащи напредъка възгледа. Тази анахронична „философия“, че от своя имот не се печели, ни превръща в гурбетчию, но тя е свързана и с другите анахронични твърдения на автора. Защо зърненото производство да не се превръща в друго, по-гоходно? Защо българинът да работи само земеделие и то с примитивна техника? Защо времето да е само „труг“ – тежък, слабопроизводителен, отблъскващ с анахроничната като производствена дейност земеделска работа? Защо се възхвалява като „идилия“ анахроничното в труда и бита на българина? Защо производството да не е главната цел на земеделския труг? Ако К. Петканов е считал статията си за критика на буржоазно-капиталистическото производство и култура, то тази негова критика отправя българина към пещерния обществен строй.

Само ще отбележа, че Вазов в романа си „Казаларската царица“ именно производството и подобряването чрез него на живота на селския труженик

поставя за главна цел. Това е ценен роман, който е днес особено актуален, защото интелигенцията, както това прави учителят Чакалов в материалната култура, а поп Деян – в българската духовност, са призвани да помогнат на народа си да постигне напредък. Същото като Вазов в повестта си „Жетварят“ прави и Йовков. Животът е винаги свързан с възникване и решение на проблеми. Той не е някаква постоянна летаргия, която идеализира Петканов: „Той не е обикновен човечец, смята се за стихия, затова не работи, не се мъчи, а се бори... Стихиите са добри слуги, но страшни господари. Толкова е свикнал с тях, че ги одухотворява. Изправя се срещу тях и води разговор. Слънцето, месечината, звездите, вятърът му са братя и сестри. Вярва в могъществото им, затова им се доверява, и тук въображението няма граници. Сваля слънцето от небето, качва го на кон, приспива го на нивата, жени го – с една дума смята го като себе си. Когато стихиите от добри слуги се превръщат в страшни господари, той търпеливо понася ударите, не губи надежда, очаква, че пак всичко ще се оправя...“

Петканов идеализира българина от патриархалното общество; българинът, който употребява като основни „технически средства“ в своя земеделски труд, най-примитивните – ралото, мотиката и сърпа, а не машините. Но така той насажда и утвърждава наивни рогови, патриархални представи, които са особено вредни за българина след Освобождението, тъй като страната ни тръгва по пътя на развитието на буржоазното, капиталистическото общество, в което със своя наивно-простодушен манталитет селянинът е безпомощен. В книгата си „Произход на семейството, частната собственост и гържавата“ Енгелс споделя личните си впечатления от селското население на Ирландия, което тогава е живяло патриархален по бит и съзнание живот. Изводът му е, че попаднали в големите английски или американски градове, такива ирландци съвсем се объркват по въпроса на морала и правото, „загубват всяка опора и често се деморализират масово“ (т. 21, 1967, с. 132). Не трябва да се учудваме, че в разказа си „От оралото до урата“ Вазов пресъздава такъв случай. Близките условия създават близост и в психиката на хората. Това са били доскоро трудолюбиви, нравствени, почтени хора, които, попаднали в София, където са били привлечени от представата да живеят по-лесно и по-добре, ако заемат каквато и да е служба, коренно променят гражданския си морал. За да запазят мястото си в службата, те сервилничат пред силните на деня, вършат непочтени постъпки, а в лютоите ни партийни борби, от които не могат да не бъдат засегнати, се унищожават готовогашиите им примитивно честни характери и патриархалната им ценностна система. И пак се дава ход на бюрокрацията, на формалното изпълнение на служебните задължения, за което спомагат и статии като тази на К. Петканов. Истината, колкото да е сурова, не трябва да се боядисва в „розово“.

Една публицистика, една есеистика, една литература не трябва да насаждат анахронични идеи, те трябва да представят живота такъв, какъвто е.

(Със съкращения)

ПЛАМЪК

ЕДИНСТВЕНОТО БЪЛГАРСКО СПИСАНИЕ
ЗА ЛИТЕРАТУРА,
НАДЖИВЯЛО ДЕСЕТИЛЕТИЯТА!
**97 ГОДИНИ –
ТВОРЧЕСКИ ПЛАМЪК!**

ГОДИШЕН АБОНАМЕНТ – 40 лева
ПОЛУГОДИШЕН АБОНАМЕНТ – 20 лева

ВАЖНО СЪОБЩЕНИЕ

Съобщаваме на нашите читатели, че абонаментът за списание „Пламък“ за 2021 година ще бъде без помощта на Български пощи. Може да се абонирате в редакцията на адрес: София 1142, бул. „Васил Левски“ 60, списание „Пламък“, а така също и във фирма „Доби“ (тел. 02-9632047).

Или на банковата сметка на списание „Пламък“:
БДСК, РК „Батенберг-1“
BIC: STSABGSF
IBAN: BG67STSA93000001682901

Издателска къща „Списание Пламък“

Главен редактор **Георги Константинов**

Редакционна колегия **Паруш Парушев, проф. Йордан Калайков,**

Румен Шомов, Ирина Велева, Христо Сл. Караславов,

Георги Н. Николов, Николай Дойнов, Боян Бойчев

Редактор на броя **Румен Шомов**

Коректор **Ганка Петкова**

Предпечатна подготовка **Мариана Христова**

Редакция и администрация – бул. „Васил Левски“ 60

II етаж, тел. 02/981-42-76

Формат 16/70/100. Печатни коли 10

Интернет страница на „Пламък“:

www.spisanieplamak.com

E-mail: haini@bgcell.net

Авторски материали не се връщат и не се хоноруват.